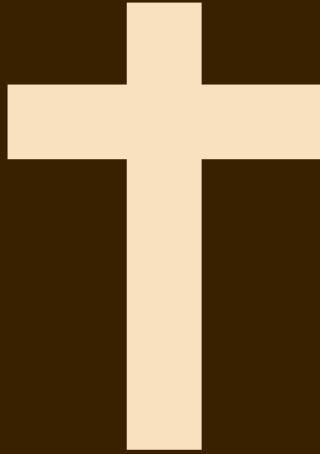

Mum Language NT
Portions

Portions of the New Testament in the Mum language of Papua
New Guinea

Mum Language NT Portions
Portions of the New Testament in the Mum language of Papua
New Guinea
Nupela Testamen long tokples Mum long Niugini

copyright © 2017 Pioneer Bible Translators

Language: Mum

Contributor: Pioneer Bible Translators

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

You include the above copyright and source information.

You do not make any derivative works that change any of the actual words or punctuation of the Scriptures.

Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners.

2022-06-21

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 3 Mar 2023 from source files dated 29 Jan 2022
7921ee34-eb00-5a55-a3a2-0a742ba419e2

Contents

Matyu 1

Kuyu Avi Matyu Yihimbivirami Kuyu kasiram

Kuyu avi Matyu yihimbivirami niñandihin, angwimiki arikita arikita hañindu kimañgima angwimiki, Jisas piri niñi kiyihi muhimimuhim vana yivurahamirim ambavarami. Angwimiki kaniñandihin kimañgimañi Maria Jisasin kavuhi muhimimuhim vana yivurahamirim, nannga Jisasin yivutatamahu kimuta savayi kita angga yahamirata, nuñandi hatin mitata Gotindu pihuyi yahumirim ambavarami.

Aru vana mu Matyu isihuramiriman vata andimiha, nimata. Kuha Got siritimbuta ambami maña Jisas andihi kandisikwisikwi yivurahamirim angwimiki atinduyi yihimbiviramu. Got kru mumingañ simbitin pata Israel hatin angga miñimandi vata siritimbumi. Nannga angwimiki kaniñandihin Jisasirim kru kandihamanda nima vata isihuramirimandi. Matyundu angwimiki kaniñi kuyu sambi muhimimuhim vana Jisas andimirim isihuramami. Kamata kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañinñ ambavaramu hañandihin kandisikwisikwi yivurahami. Matyu 1.22-23, 2.4-6, 2.14-15, 2.23, 4.13-16, 8.16-17, 12.15-21, 13.34-35, 21.2-5, 21.16, 26.24, 26.31, 26.54, 27.6-10yi ngamara.

Aru vana mu angwimiki Matyuuyi ambami ha Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Jisasindu simbirayi Got krunavundi sihanañgandu aru miku yivurahiriman vata andimi. Kamata krunavundi sihanañga nuñandi vana taya miñahandamu vata piri kindi.

Matyundu angwimikiyi, kuyu kutañguta arikita arikita minzataya Jisas ambavarami. Kuyu kimañgima ha Matyu 5—7yi kiyi. Kandihañi Jisas apu muyi yahuta, krunavundinñ Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Ara kuyu kuta muha Matyu 10yi kiyi. Kuyu kandihañi, Jisas nuñandi simbirasara hañinñirim muhimimuhim vana andindi pirivisa muvumuvu uta nuñandi kuyu krunavundinñ ambavaramu vata ambami.

Kuyu kuta muha Matyu 13yi, Jisas tihi kuyu Gotindu tiwiyi kiyihiyi vanarim krunavundinñ isihuramata ambavarami. Ara kuyu kuta muha Matyu 18yi, Jisas krunavundi nuñandi simbirasara sikwi kiyihiyirim ambavarami. Kuyu kuta muha Matyu 24—25yi, Jisas muhimimuhim vana imbihivi hañi yivurahirimandirim ambavarami.

Angwimiki kaniñandihin, kru nuhaya sikwi yihimbivirami vava kuyu manggiyi. Hara angwimiki ni, nimata ñimbi miñami. Kuyu avi Matyu yihimbivirami. Matyurim nimata indarimitandu. Nu kru gavaman ndamarim timbahiris miñarasimi. Kuyu kaniñandihin Matyu 9.9-13yi kiyi.

Jisas piri niñi yahami

(Sapta 1.1—4.16)

*Jisas Krai niñuñingitakiñandu ñimbi
(Luk 3.23-38)*

¹ Niñandihin Jisas Krai niñuñingitakiñandu kuyu. Jisas nu Devit niñuñinggi. Devit nu Abraham niñuñinggi. ² Abraham Aisak niñuva. Aisak Jekop niñuva. Juda niñusinava nannga niñuranava niñuva Jekop. ³ Peres nannga Sera niñuva Juda, nuriñandi niñum Tamar. Peres Hesron niñuva, Hesron Ram niñuva. ⁴ Ram Aminadap niñuva, Aminadap Nason niñuva, Nason Salmon niñuva. ⁵ Salmon Boas niñuva, Boas niñum Rahap. Boas Obet niñuva, Obet niñum Rut. Obet Jesi niñuva. ⁶ Jesi, aru miku Devit niñuva. Devit Solomon niñuva. Solomon niñum Batseba, Batseba Uria kindahu. ⁷ Solomon Rehoboam niñuva, Rehoboam Abiya niñuva, Abiya Asap niñuva. ⁸ Asap Jehosafat niñuva, Jehosafat Jehoram niñuva, Jehoram Usia niñuva. ⁹ Usia Jotam niñuva, Jotam Ahas niñuva, Ahas Hesekia niñuva. ¹⁰ Hesekia Manase niñuva, Manase Emon niñuva, Emon Josaia niñuva. ¹¹ Josaia Jehoiakim nannga niñuranava niñuva. Kandihirivi hañi Babilon hati pata Israel sannga kurihata, Israel hatin miñata uta Babilon tamahu simbira tikatika miñamu. ¹² Babilon kita simbira tikatika miñamu hiriviyi Jehoiakim Sealtielin kavumi. Sealtiel Serubabel niñuva. ¹³ Serubabel Abiut niñuva, Abiut Eliakim niñuva, Eliakim Asor niñuva. ¹⁴ Asor Sadok niñuva, Sadok Akim niñuva, Akim Eliut niñuva. ¹⁵ Eliut Eleasar niñuva, Eleasar Matan niñuva, Matan Jekop niñuva. ¹⁶ Jekop, Josep niñuva,

1:1 Stt 22.18 nannga, 1 Sto 17.11

1:3 Stt 38.29-30 nannga, Rut 4.18-22

1:6 2 Sml 12.24

1:7 1 Sto 3.10-16

1:11 2 Kin 24.14-15 nannga, 1 Sto 3.15 nannga, 2 Sto 36.10 nannga, Jer 27.20

1:12 Esr 3.2

Maria nimuŋa. Maria Jisasin kavuhi, Jisasirim Krai vandu.* ¹⁷ Jisasindu krunzapayindu kimaŋgima hama Abraham. Abrahamiyi kita 14 krunzapa siwitimbiiyitimbiiyi ŋinji kavumu patavata Devitiyi. Devitiyi kita 14 krunzapa siwitimbiiyitimbiiyi ŋinji kavumu patavata Jehoiakim kuhirata tihi, miŋata Babilon umu. Babilon uta simbira tikatika miŋamu takuk haŋi kita 14 krunzapa siwitimbiiyitimbiiyi ŋinji kavumu patavata Krai kuhirami.

*Maria Jisasin kavumi
(Luk 2.1-7)*

¹⁸ Jisas Krai yahami vana haŋandihin nimata. Niŋum Mariaŋ, Josepirim miŋavihu. Hara kihiri upi maŋgarimat kita tihi, Gotindu Maviŋinji mavindaŋguramahi mavinangandimi. ¹⁹ Nimuŋa Josep, nu tititaya kiyihiiyi miŋga. Maria naŋga kihiri upi maŋgarihandu. Harim Maria kipi naŋgandihii ngata, krunavundindu tamangaŋgimibaŋi piŋguvaritinda Maria siwimanziwimanditima vata, aviŋam haŋi kita nuŋ mitirim indarimitami. ²⁰ Kamatiriman vata indarimitata kiyimiyi, kiyiyi karihata akwisihuyi Aru nimandu kutikara hamaŋ ngahi nuŋ nimavami, Josep, Devit niŋuŋinji ngana, ŋinji mavi humbambu kiyi haŋandihin Gotindu Maviŋinji mavindaŋguramahi kipi naŋgandisimi. Harim Mariaŋ uraurarim piŋimandu. ²¹ Nu kru ŋinji kavirimandi. Nu tihi nuŋandi krunavundi ŋamba vanavana andindu haŋinji sihiŋgata nuriŋ nguramata aŋga miŋimandi. Harim nuŋ ŋimbi nguta Jisas vamba amba, vami.*

²²⁻²³ Kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara hama ambami, Ngamara, navundi muŋambi kru naŋga kihiri upi maŋgarihatara kipi naŋgandita, kru ŋinji kavirimandi. Kamati nuŋandi ŋimbi Emanuel virimandiyu, vami. Kanimavami kuyu niŋandihin kandisikwisikwi yivurahi. Emanuel ŋimbi kaninandihindu kuyu sapa ha nimata, Got ara naŋga kiyi. ²⁴ Kamavahi Josep karihata yahamirata Aru nimandu kutikara ambami maŋa Mariaŋ urami. ²⁵ Hara Maria naŋga kihiri upi maŋgarimat kiyihi ututa Maria kru ŋinji ha kavuhi Josep ŋimbi nguta Jisas, vami.

2

Kru indarimit avi naŋga haŋinji Jisasin ngirim payimu

¹⁻² Herot aru miku miŋga kiyimi hiriviyi, Maria Jisasin pirivisa Judia pihu Betlehem kavumi.* Kamatihi indarimit avi naŋga muvira ina yahayahavundu haŋinji pata Jerusalem yivurahata nimavamba kitihumu, Niŋi kihi Judandu aru miku yahami kandiha pambu kiyi. Nuŋandi kiniki ina yahayaha nimbu kita ngata nuŋandi ŋimbi tihiyahirim pariŋ, vamu. ³ Kamavahu aru miku Herot kuyu kandiha indarihira nuŋandi mavi hambu avi mandimi. Jerusalemindu krunavundi ndahara sihananga nuriŋandi mavi hambu avi mandimi. ⁴ Kamata Herot yahata Gotin kiraŋinjuhundu aru miku haŋinji naŋga Israelindu tikatika kuyundu mirimba naŋga haŋinji ambahi pata tihiruhu nuriŋ nimavamba kitihumi, Got krunavundin aŋga miŋimandi vata yihiramami kru kandihami pihu paŋi nzikwi yivurahimandi, vami. ⁵ Kamavahi nimavamu, Pihu Betlehem, pirivisa Judia nduyi yivurahimandi. Kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara miŋga kuyu nimata yihimbivirami. ⁶ Pihu Betlehem, krunzapa Judandu pirivisayi kindana. Krunzapa Judandu pirivisayi pihu aruru muvira haŋinji ŋimbi naŋga. Nandahara ŋimbi naŋga. Nandi kru mumiŋga aru miku miŋga yivurahata Gotindu krunavundi Israel hatin karatamirimandi vamba yihimbivirami, vamu.

⁷ Kamavahu Herot kuyu kandiha indarita kru mumiŋgaŋ aviŋam ambahi, uta kru indarimit avi ina yahayahavundu haŋinji ambahi payimu. Payihu nuriŋ nimavamba kitihumi, Pamata hiriviyi kiniki kandiha yivurahahi ngamara, vami. ⁸ Kamavata nuriŋ ambami. Uta ŋinji kandiha avindamata puhiramangaŋgata ngata, pata yaŋ ambitera yindahara uta nuŋandi ŋimbi tihiyahitin, vami. Kamavata simbihi Betlehem umu.

* **1:16** Niŋimbi Krai vava niŋandihinindu kuyu sapa ha nimata, Kru, Got krunavundi nuŋandin aŋga miŋimandi vata yihiramami vava niŋimbi. **1:18** Lu 1.27 naŋga, 1.35 **1:19** Lo 24.1 **1:21** Lu 1.31 naŋga, 2.21 naŋga, Si 4.12 naŋga, 13.23 naŋga, 13.38 * **1:21** Hibru kuyuyi niŋimbi Jisas vava niŋandihin Aru nima krunavundin aŋga miŋamiŋa vava kuyu maŋa nandi. Niŋimbi Jisas vava ni, Grik kuyuyindu. Hibru kuyuyi Josua vandu. **1:22-23** Ais 7.14 **1:25** Lu 2.7 naŋga, 2.21 **2:1-2** Nam 24.17 * **2:1-2** Aru miku Herot pirivisa Judia naŋga pirivisa muvira, Judia ariŋi kindu haŋinji naŋga karatamarasimi. Herot aru miku miŋga kiyimi. Hara Herot Romindu aru miku miŋgandu tihiyi kiyimi. Romindu aru mikurim Sisar varasimu. **2:6** Mai 5.2 naŋga, Jo 7.42

9-10 Aru miku Herot ambavarahi indarita mituta umu.* Uta kiniki ina yahayahavu kita ngamu siwi hanjandihin ngata kinzhinzitimu. Kiniki kandiha kasiramata uhihi nuri sihindi umu. Uta tavi ñinji kiyimi hañi kimba hambu kiyimi. ¹¹ Kamata indihuta ñinji ha nanja nijum Marian ngata tanda mikwimikwinita kipumika nurinandi ha piriyi tamahu minguhi ñinji hamandu ñimbi tuhuyahamu. Kamata panjagara ha minjavihirita muhimimuhim minjata payimu hanjinij, gol, nanja sambangihivi maña him kirahu kinza avi yahandi him, nanja paura uvinginza avi yahandi hanjandihin asihuramata Jisasij ngumu. ¹² Kamatihu Got akwisihiyui nuriñ nimavami, Uta sihinda Herot kiyi hañi mayivurahamara, vami. Kamavahi mu hindifi nuriñandi pihuyi anja umu.

Josep tama Isip umu

¹³ Kru indarimit avi nanja hanjinij uhuhu, Aru nimandu kutikara pata akwisihiyui Josepiñ nimavami, Herot ñinji niman puhiravuhiraramata ngata yivutatamiraman vata anditihahi yahamirata ñinji nanja nijuminj timbuta tivata Isip umara. Uta kita yandi kuyurim tavira, vami. ¹⁴ Kutikara hama kamavahi Josep yahata nijuminj nanja ñinji hamañ timbuta Isip kiyiyi umu. ¹⁵ Kamata Isip kiyihuhu Herot kimumi. Kandi vana nijandihinirim Aru nima, kru nuñandi kuyu minjata ambavaravara minjanj ambahi, nimavami, Yandi kru ñinji Isip kiyihi ambahin Isip mitata payi, vami. Kamataharim Aru nima ambami vana nijandihin kandisikwisikwi yivurahami.

Aru miku Herot ambahi ñinji muvira yivuhimumbiramu

¹⁶ Kru indarimit avi ina yahayahavundu hanjinij uhuhu, Herot yanj kuyusihrata mu hindiyi umu vata kitiri kiyimi. Kuha Herot kru indarimit avi ina yahayahavundu hanjinij kitihuhu ambamu, Kiniki ngamarin ha arikinzimbi umiha, vamu. Kamataharim kru muviranj simbihi pihu Betlehem nanja pihu makamaka ariñiarifi kiyimuyi umu. Uta kru ñinji taya arikinzimbi nanja mingata hanjinij yivuhimumbiramu. ¹⁷⁻¹⁸ Muhimimuhim vana kanjininirim Got ambahi, kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara Jeremaia ambami, Pihu Rama, Resel nijunñinggiñandu ñinjisim kimumbiramu. Kamatihu ñinji nijuminava hanjinij irihanzihahi tamamu. Kamatihu krunavundi munjinj pata nuriñ minjanjaritirij maviñam hañi kiyimu vata andihura kambu manjarimamu, vamba ambami hanjandihin, kandisikwisikwi yivurahami.

Josep tama anja payimu

¹⁹ Josep Isipindu pirivisayi kiyihivi, Herot kimutatihi Aru nimandu kutikara hama Josepiñ akwisihiyui yivurahami. ²⁰ Kamata Josepiñ nimavami, Ñinji niman yivutatamindanj vata andisimu hanjinij kimusimu. Harim yahamirata ñinji ha nanja nijuminj timbuta pirivisa Israel anja umara, vami. ²¹ Kamavahi Josep yahata ñinji ha nanja nijuminj urata pirivisa Israelirim anja umu. ²² Hara, Arkelaus nijuva Herotindu upi minjata pirivisa Judiandu aru miku minja kiyi vahu Josep indarita kandihambu uhuhurim pinjumi.* Hara Aru nima akwisihiyui Josepiñ nandi indarimit ha kandi vamba ambami. Kamavahi yahata pirivisa Galili umu. ²³ Uta pihu Nasaret minzimu. Harim kuha kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara hanjinij ambamu, Kru nima pihu Nasaretindu minja vamba ambirimandiyu, vamu hanjandihin, kandisikwisikwi yivurahami.

3

Jon krunavundin kukuyi minjanjirundi hama kuyu ngumi

(Mak 1.2-8 nanja, Luk 3.1-18 nanja, Jon 1.19-28)

¹ Kandihivi hañi Jon kukuyi minjanjiruhiru hama pirivisa Judia, kru maniman upivu umi. Uta krunavundin nimavamba kuyu ngumi, ² Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariñindi. Harim ñamba vanavana ha mitata mavinjimirumara, vami. ³ Got ambahi kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara Aisaia Jonirim nimavami, Kru maniman upivu kru muminja kuyu kimbañi nimavirimandi, Aru nimarim kwimbi siwitamata, kwimbisiki sukisirambi hanjinij minjasirivamara, vamba ambirimandi, vami. ⁴ Jonindu mikwiri ha, kamel mirikwiyi sivirimu. Kandihanjandihin tamata anji simbiyi yivuminjgundi.

* 2:9-10 Betlehem, Jerusalem ariñingindi, 8 kilomita taya. 2:11 Sng 72.10 nanja, Ais 60.6 2:15 Hos 11.1
2:17-18 Stt 35.19 nanja, Jer 31.15 2:20 Kis 4.19 2:22 Ais 11.1 nanja, 53.2 nanja, Mk 1.24 nanja, Lu 2.39 nanja, Jo 1.45 * 2:22 Aru miku Herot kimutatihi, Rom hati nuñandi pirivisa hanjinij nuñandi ñinjisimij tinjirumu. Kamatihu Arkelaus pirivisa Samaria nanja Judiandu aru miku yivurahami. Kamata aru miku 10 simbi kiyimi. 3:1 Mk 1.4 nanja, 1.15 nanja, Lu 3.2-3 nanja, Jo 1.28 3:2 Mt 4.17 nanja, Mk 1.15 3:3 Ais 40.3 nanja, Mk 1.3 nanja, Lu 1.76 nanja, Jo 1.23 3:4 1 Sml 14.25-26 nanja, Sek 13.4 nanja, Mk 1.6

Aŋgi kandihandihin memendu pisayi musa miŋamu. Jon kandihama ñaña sikwi mañandi. Kapirimbativat nanŋa mimi mikwi taya ñandi.*⁵ Kandihirivi haŋu Jerusalem hati, Judia hati nanŋa pirivisa kuku Jordan ariñi kirasimu haŋiniŋ Jon kirasimiyi parasimu.⁶ Kamatindi ñamba vanavana andindu haŋiniŋ ambavarahuhu nurinŋ Jon, Jordan kukuyi miŋangirundi.⁷ Kamatihihi Farisi nanŋa Sadyusi muvira, utirinŋ ariŋ kukuyi miŋangirum vata payimu. Kamatihu nurinŋ ngata nimavami, Tau ñambandu ñiŋi nari. Nariŋ nin ambahi Got nariŋirim kitiri kita ñamba hivi ngurimandi niŋandihinirim tarahirimindaŋ vata andira.⁸ Nari maviŋgimirurinŋ nzikwi vatanŋata, muhimimuhim vana anditira kru muŋiniŋ ngamu. Kamata ambirimandiyu, Nuri maviŋgimiruyu, vamba ambirimandiyu.⁹ Nariŋandi indarimitiyi, Abraham ariŋandi aŋiŋgitak vamba maŋindarimamara. Nariŋ yinda ambin, Got ambiti timba muŋgimunŋi niŋiniŋ nariŋandi upi miŋata Abraham niŋuŋiŋgiña yivurahahu.¹⁰ Kahiri ha ahu tahiratahirarim kimita kiyi. Harim ahu sihananga kandi mandamandu haŋiniŋ tahirandahira ahumirayi kavirimandiyu.¹¹ Yi nariŋ maviŋgimirumaraŋa vata kukuyi miŋangirundin. Hara kru sihindivu payimandi hama nariŋ Gotindu Maviŋiŋiyi nanŋa ahumirayi miŋangirumandi. Nuŋandi tikatika ha aru sikwi, yandi tikatika tarativirandi. Yi avi miŋganzikwi ma, harim nuŋandi tandambisa ha mangavuhin.¹² Nu wit taratara timba ha miŋata payimandi. Kamata wit ha tarandara tihuyahititi pipirimbipiri ha muvu miŋgaramiti avi haŋiniŋ muvu miŋgaramiti miŋata nuŋandi huyimandaviyi tamimandiyu. Kamata ñambañamba haŋiniŋ ahutuvarandiyi kiririmandi, vami.

*Jon Jisasin kukuyi miŋangirumi
(Mak 1.9-11 nanŋa, Luk 3.21-22)*

¹³ Kanditiwimi hañi Jisas pirivisa Galili mitata, Jon yaŋ kukuyi miŋangirumandi vata kuku Jordan umi.¹⁴ Hara Jon nuŋ karirahiriman vata nimavami, Na yaŋ kukuyi miŋangirunanda avindihi. Mumindihi kimbzinzi yi kini niñi pana, vami.¹⁵ Kamavahira Jisas kimbini nuŋ ambami, Kindam, tihu yi ambin mañandaya andi. Nananga kanimata vana anditanda, Got avi vana sihananga andimara vata piri kindi haŋiniŋ andimindaŋ, vami. Kamavahi Jon, Jisas ambami maña andimi.¹⁶ Kamavahi Jon, Jisasin kukuyi miŋangiruta mituhi yahami. Kamatihi ihunzihi haŋiniŋ taruvihirihi, Jisas tihirata yahuta Gotindu Maviŋiŋi haŋandihin ngahi kava umari maña nu kiyimiyi miŋgami.¹⁷ Kamatihi Gotindu pihu nimbu kuyu samur muŋandi nimavami, Niŋi niŋandihin yandi mavindamandin miŋga. Yandi mavinimbu nuŋirim kinzihinziti, vami.

4

*Satan Jisasin miŋaminiŋgiriman vata andimi
(Mak 1.12-13 nanŋa, Luk 4.1-13)*

¹ Kanditiwimi hañi Gotindu Maviŋiŋi Jisasin, pirivisa kru maniman upivu nuŋ Satan miŋaminiŋgirimandi vata timbuta umi.² Kamatihi Jisas 40 hivi itihañata inayi kiyiyi mañimat aviharim kiyimi.³ Kamatihi Satan pata Jisasirim nimavami, Kandi na Gotindu Niŋitingata timba muŋgimunŋi niŋiniŋ ambina mavatimba yivurahamu, vami.⁴ Kamavahira Jisas nuŋ nimavami, Gotindu aŋgwimikiyi kuyu nimata kiyi, krunavundi ñañayi taya mangindu. Hara Gotindu kuyu miŋata maviñi tamata miŋa tikatikatihana handa siha kiyihana, vami.⁵ Kamavahi Satan Jisasin timbuta Gotindu pihu aru Jerusalem uta, Gotiŋ kirañiŋguhu tavi hañindu upiyindu tapa kimbandikatikayi tamami.⁶ Kamata Satan yahata Jisasin nimavami, Gotindu aŋgwimikiyi ambami, Got nuŋandi kutikara haŋiniŋ simbiti pata kumandamata nanŋ miŋahandata kavuta urimandiyu. Kamatu timba muyiputak ndahara nandi tanda ha mandarandirimandi, vamba ambami. Harim na Gotindu Niŋitingata, kumbitihuta miŋgu, vami.⁷ Kamavahi Jisas nimavami, Hara Gotindu aŋgwimikiyi kuyu nimata ndahara kiyi. Got nandi

* **3:4** Kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara hama Elaija mikwiri tamandama, ñaña ñarasimi. Jon ndahara mikwiri siwimaña tamandama ñaña siwimaña ñarasimi. Kuyu kanijandihin 2 King 1.8 nanŋa, Malakai 4.5 nanŋa, Matyu 11.14 nanŋa, 17.10-13yi ngamara. **3:7** Mt 12.34 nanŋa, 23.33 nanŋa, Lu 3.7 nanŋa, Ro 5.9 nanŋa, 1 Te 1.10 **3:9** Jo 8.33 nanŋa, Si 13.26 nanŋa, Ro 2.28-29 nanŋa, 4.1 nanŋa, 4.11-12 nanŋa, 4.16 **3:10** Mt 7.19 nanŋa, Lu 13.6-9 nanŋa, Jo 15.6 **3:11** Ais 4.4 nanŋa, Mal 3.2 nanŋa, Jo 1.26-27 nanŋa, 1.33 nanŋa, Si 1.5 nanŋa, 2.3-4 nanŋa, 1 Ko 12.13 **3:12** Mal 3.3 nanŋa, 4.1 nanŋa, Mt 13.30 **3:16** Ais 11.2 nanŋa, Mk 1.10 nanŋa, Lu 3.22 nanŋa, Jo 1.32-33 **3:17** St 22.2 nanŋa, Sng 2.7 nanŋa, Ais 42.1 nanŋa, Mt 12.18 nanŋa, 17.5 nanŋa, Mk 1.11 nanŋa, Lu 9.35 nanŋa, Jo 12.28 nanŋa, 2 Pi 1.17 **4:1** Mk 1.12-13 nanŋa, Lu 4.1-13 nanŋa, Hi 2.18 nanŋa, 4.15 **4:2** Kis 34.28 nanŋa, 1 Kin 19.8 **4:3** Jo 6.30-31 **4:4** Lo 8.3 **4:6** Sng 91.11-12 nanŋa, Jo 7.3-4 **4:7** Lo 6.16

Aru nimandu tikatikarim mamija mija, vami. ⁸ Jisas kamavahi, sihinda Satana nuŋ timbuta apu kimbantikakayi yahumi. Kamata nuŋ piri niŋindu pirivisa sihananga tikatika haŋiniŋ, naŋga nuriŋandi muhimimuhim avivi kiyimi haŋiniŋ isihuramami. ⁹ Kamata Jisasin nimavami, Tanda mikwimikwinita yandi ŋimbi tihuyaha. Kamatina naŋ muhimimuhim kaniniŋiŋ ŋguriman, vami. ¹⁰ Satana kamavahi Jisas nuŋ nimavami, Satana, mikitamata uhu. Gotindu aŋgwimikiyi nimavami, Got nandi Aru nimandu tiwiyi taya kiŋi. Kamata nuŋandi ŋimbi tihuyahata, nuŋandi simbira taya mija, vami. ¹¹ Jisas kamavahi Satana mitata uhihi Gotindu kutikara haŋiniŋ pata nuŋ ŋguramamu.

Jisas nuŋandi kimangima simbira Galili mija

(Mak 1.14-15 naŋga, Luk 4.14-15)

¹² Jisas, Joniŋ mija kuru ŋamba vana andihu tamandu upiyi tamasiyu vahu, kuyuhinzi indarita pirivisa Galili umi. ¹³ Kamata pihu Nasaret mitata pihu Kapernaum umi. Pihu Kapernaum kandiha indu Galilindu tiwiyi kiyimi. Krunzapa Sebulun naŋga krunzapa Naptalindu pirivisayi kiyimi.* ¹⁴⁻¹⁶ Kuha Got ambahi kuru Gotindu kuyu mija ambavaravara Aisaia ambami, Krunzapa Sebulunindu pirivisa naŋga krunzapa Naptalindu pirivisa kandiha kwimbivat aru aŋaŋgukuyirim uhuhu tiwiyi kandi. Pirivisa kandiha kuku Jordan timukari pirivisa Galili kandi. Pirivisa Galili kandihaŋi krunavundi sambu muvundumuvundu ŋiniŋ kindu. Krunavundi kiviŋgwiyi kuyu haŋiniŋ siŋa ŋgayu. Naŋga krunavundi kimuhimurim piŋituta kiviŋgwiyi kuyu haŋiniŋ, nuriŋirim siŋa yivurahi, vamba Aisaia ambami. Jisas uta kandihambu kandaŋginda kuyu ŋguhi, Aisaia ambami kuyu ha kandsikwisikwi yivurahami.

Jisas kuyu avi ambavarata kandi mija vindi

(Sapta 4.17—9.34)

Jisas asa mijaŋdu ŋiniŋ arikita arikita vatiŋ uraramami

(Mak 1.16-20 naŋga, Luk 5.1-11)

¹⁷ Kandihirivi haŋu nda kita Jisas kimangima simbira mija krunavundiŋ nimavamba ambaramami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariŋi payi. Harim ŋamba vanavana andindara haŋiniŋ mitata maviŋgimirumara, vami. ¹⁸ Jisas indu Galili tiwiniŋdiviŋi ndaya umi. Uta kuru niŋusi niŋuraŋ ŋgahi nuriŋandi kamahayi ha indu haŋi kavarata kiyimu. Niŋusi Saimon, mu ŋimbi hambu Pita, niŋura Andru. Arikimbat asa simbira timbahirisirim mijaŋdu ŋiniŋ. ¹⁹ Kamata arikimbatirim Jisas uraramata nimavami, Avayimara, pata yi naŋga kandiŋira asa mijaŋdara maŋa nariŋ krunavundiŋ mijaŋarim ambaramitiŋ ŋgamara, vami. ²⁰ Kamavahi arikimbat sariwayiŋandi nuriŋandi kamahayi haŋiniŋ mitata Jisas naŋga umu. ²¹ Kamata Jisas uhandata, niŋusi niŋura, Sebedindu ŋiŋisim, Jems naŋga Joniŋ ŋgami. Nuriŋandi kamahayi haŋiniŋ kundirahu siviŋira kupik himba haŋi, niŋuva Sebedi nin kiyimu. Kamatihuhu Jisas pata arikimbatiriŋ uraramami. ²² Kamatihi sikwi nda nuriŋandi kupik ha naŋga niŋuvaŋ mitata arikimbatiriŋ Jisas naŋga umu.

Jisas kuyu ambavarata kandi mija vindi

(Luk 6.17-19)

²³ Jisas pirivisa Galilindu muvumuvu kindami. Kamatiŋdi nuriŋandi Got naŋga kuyundavaravara taviyi indihundiŋ krunavundiŋ ambaramandi. Gotindu tiwiyi kiyihiyiŋdu kuyu avivi ambavaravara, muhimimuhim kandi naŋga muhimimuhim andiŋ krunavundiŋdu kwirandi ŋambatimi haŋiniŋ mija vindi. ²⁴ Kamatihi nuŋambirim pirivisa Siriandu sihananga ambavarata mitumu. Kamataharim krunavundi kuru sihananga muhimimuhim kandi nuriŋ piŋingarahi kaŋinda aru kavumu haŋiniŋ, sundi ŋamba naŋga haŋiniŋ, kuru kandi andiŋ mijaŋgata yivuta nanagarahu kuma tanda tikatikatiŋdi haŋiniŋ, naŋga punzi kimuhimu haŋiniŋ Jisas kiyimiyi timbuta payimu. Kamatihi sundi ŋamba haŋiniŋ piŋguvarambara, kandi naŋga haŋiniŋ mija vindi. ²⁵ Kamatihi krunavundi sambu pirivisa Galili hati, pirivisa Dekapolis hati, pihu Jerusalem hati, pirivisa Judia hati, naŋga pirivisa kuku Jordan timukari hati ndahara nu naŋga kindandu.

4:10 Lo 6.13 naŋga, 10.20 naŋga, Jos 24.14 4:11 Hi 1.6 naŋga, 1.14 4:12 Mt 14.3 naŋga, Mk 1.14 naŋga, 6.17 naŋga, Lu 3.19-20 naŋga, Jo 4.43 4:13 Jo 2.12 * 4:13 Kuha Israel hatindu krunzapa arikita, krunzapa Sebulun naŋga krunzapa Naptali, indu Galili ariŋi minzimu. Hara Jisas kiyimi hiriviyi nuriŋandi pirivisa haŋandiŋ pirivisa Galili kiyimi. 4:14-16 Ais 9.1-2 naŋga, 42.7 naŋga, Lu 2.32 4:17 Mt 3.2 naŋga, 10.7 naŋga, Mk 1.14-15 4:19 Mt 13.47 naŋga, Lu 5.1-11 4:20 Mt 19.27 naŋga, Mk 10.28 naŋga, Lu 18.28 4:23 Mt 9.35 naŋga, Mk 1.39 naŋga, Lu 4.15 naŋga, 4.44 naŋga, Si 10.38 4:24 Mk 6.55 4:25 Mk 3.7-8

5

Jisas apuyi kita kuyu ngumi

¹ Jisas ngahi krunavundi sambu payihu, apuvu yahumi. Kamata minzihi, nuḡandi simbirasara hanjinḡ nu kiyimiḡi payimu.*

*Jisas krunavundiḡ kinzhinzititi vanarim ambami
(Luk 6.20-23)*

² Jisas nuḡandi simbirasaraḡ ambaramata ambami,* ³ Krunavundindu maviḡinḡi tikatika mandihḡ Gotinḡ ndaya tihiraramandu hanjinḡ kinzhinzitimu. Nuri Gotindu tiwiyi kiyimandiḡ. ⁴ Krunavundi irihḡngukuyi kuyu hanjinḡ kinzhinzitimu. Nuriḡ Got miḡafinḡariti maviḡamiḡi kiyimandiḡ. ⁵ Krunavundi nuriḡandi ḡimbi taḡghu miḡgundi hanjinḡ kinzhinzitimu. Nuriḡ Got pirivisa niḡandihin sihananḡa ngurimandi. ⁶ Krunavundi avihatihḡ nanḡa kukumitandihḡ andindu maḡa avi vana anditirim piritamandu hanjinḡ kinzhinzitimu. Nuriḡ Got nguramiti avi vana taya andirimandiḡ. ⁷ Krunavundi muḡinḡ ngata sihisihitita nguramandu hanjinḡ kinzhinzitimu. Nuriḡ ndahara Got sihisihitita nguramirimandi. ⁸ Krunavundi Gotindu avi vanarimandaya indarimitandu hanjinḡ kinzhinzitimu. Nuri Gotinḡ ngimandiḡ. ⁹ Krunavundi kuyumḡguta kurihahu, timu miḡa tamu miḡata miḡasirivandu hanjinḡ kinzhinzitimu. Kandihanjinḡirim Got yandi ḡinḡisim, virimandi. ¹⁰ Krunavundi avi vana anditu, muḡinḡ nuriḡ kaḡinda ngutu kinzhinzitimu. Nuri Gotindu tiwiyi kiyimandiḡ. ¹¹ Kamata nariḡ ngitu yandi ḡinḡiḡi kitira, nariḡ kuyu ḡamba nguta, nariḡ ḡamba taḡguta kuyusiḡinḡuyi ihivaritu ndahara kinzhinzitimara. ¹² Kandihamata musa anditu ndahara aru kinzhinzitimara. Muhimimuhim avihimḡim nariḡambirim Gotindu pihuyi kiyi. Kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara Gotindu hanjinḡ kasiramata umu hanjinḡirim ndahara sihwimaḡa musa nda andimu, vami.

*Nari aḡak nanḡa siḡa maḡa
(Mak 9.50 nanḡa, Luk 14.34-35)*

¹³ Jisas sihinda ambami, Nari piri niḡindu aḡak maḡa, hara aḡak kandihḡ sinza yiwariti pamatirḡ sihinda sinzandirimandi. Kandihamata aḡak hanḡandihinindu simbira maḡindi. Harim kru taḡgusiḡiti taḡguyiwiyiwitihu. ¹⁴ Siwimaḡanzihḡ nari piri niḡindu siḡa maḡa. Harim nimata nimbu indarimara, pihu aru muḡandihin apuhitiḡi kindi hanḡandihin manzipiruhi. ¹⁵ Nanḡa umbimbungḡi simuviramata siḡiḡiyi mandarinḡuḡahu. Sikwitaya pina himbaḡi tamahu siḡandihḡ sihananḡa kru tavi humbaḡi kindu hanjinḡ siḡayi kindu. ¹⁶ Kamataharim siḡa maḡa kita, krunavundindu tamḡgaḡi avi vana andimara. Kamatira avi vanavana andirimandira hanjinḡ ngimandiḡ. Kamata nariḡandi nava nuḡandi pihuyi kiyi hamandu ḡimbi tihuyahirimandiḡ, vami.

Gotindu tikatika kuyurim Jisas ambavarami

¹⁷ Jisas sihinda ambami, Nari yambirim tikatika kuyu nanḡa kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara hanjinḡindu kuyu miḡasingunḡundirim payimi vamba maḡindarimitamara. Yi nuriḡandi kuyu ha anditin kandisikwisikwi yivuraham vata payimin. ¹⁸ Yi nariḡ kandi ambin, ihumbisa nanḡa pirivisa ni siḡundirimandi. Hara kuyu musimbiri Gotindu tikatika kuyuyi kindi ndahara manzingundirimandi. Yihi suksirambi nanḡa munzi suksimbiri, Gotindu tikatika kuyuyi yihimbiviramu hanjinḡ ndahara sihananḡa kiyimandiḡ. Kituhitu taya ihumbisa nanḡa pirivisa

* 5:1 Juda hatindu vanayi, kru mirimba nanḡa hama krunavundiḡ ambaramirim minizita kuyu ngundi. Matyu 13.2, 24.3 nanḡa Luk 4.20yi ndahara ngamara. * 5:2 Matyu 4.23-25yi nanḡa, 9.35yi Jisas arikinzhimbira miḡami. Krunavundiḡ ambararama simbira, nanḡa muha muhimiḡim kandi miḡavindamatama simbira. Matyu 5yi kita uta 7yi Jisas kuyu sambu Gotindu tiwiyi kiyihiyirim krunavundiḡ ambavarami. Matyu 8yi kita uta 9yi krunavundi kandi nanḡa hanjinḡ Jisas miḡavindamami. Matyundu angwimikiyi kuyu kutanḡuta kumanzipi timu tingiruramata ambavarami haḡindu muhanda ni. Kuyu kuta kimanḡima ha Matyu 5yi kita uta 7yi kiyi. Jisas kuyu kaniḡandihin apuyi kita ambavarami. 5:3 Sng 51.17 nanḡa, Ais 57.15 nanḡa, Lu 6.20 5:4 Ais 61.2 nanḡa, Lu 6.21 nanḡa, Sk 7.17 5:5 Sng 37.11 nanḡa, Ais 29.19 5:6 Ais 55.1-2 nanḡa, 65.13 5:7 Je 2.13 5:8 Sng 15.2 nanḡa, 24.3-4 nanḡa, 51.10 nanḡa, 73.1 nanḡa, 1 Ko 13.12 nanḡa, Hi 12.14 nanḡa, 1 Jo 3.2-3 5:9 Mt 5.45 nanḡa, Lu 6.35 nanḡa, Ro 14.19 5:10 2 Ko 4.17 nanḡa, 2 Ti 2.12 nanḡa, Hi 12.4 nanḡa, 1 Pi 3.14 5:11 Lu 6.22 nanḡa, Je 1.2 nanḡa, 1 Pi 4.14 5:12 2 Sto 36.16 nanḡa, Lu 6.23 nanḡa, Si 5.41 nanḡa, 7.52 nanḡa, 1 Te 2.15 nanḡa, Hi 11.32-38 nanḡa, Je 5.10 nanḡa, 1 Pi 4.13 5:13 Mk 9.50 nanḡa, Lu 14.34-35 5:14 Snd 4.18 nanḡa, Jo 8.12 nanḡa, 9.5 nanḡa, Fl 2.15 5:15 Mk 4.21 nanḡa, Lu 8.16 nanḡa, 11.33 5:16 Jo 15.8 nanḡa, 1 Ko 14.25 nanḡa, Ef 5.8-9 nanḡa, 1 Pi 2.12 5:17 Ro 3.31 nanḡa, 10.4 nanḡa, Ga 3.24 5:18 Lu 16.17 nanḡa, 21.33

siŋgundirimandi hivi ha yivurahimandi. Gotindu tikitika kuyu kanimata taya kitihiti muhimuhim yivurahata mitirimandi. ¹⁹ Kru muminga Gotindu tikitika kuyu mu simbiririm nda tamahubirata, munjiniirim yi andin maña andimara viti andirimandiyu. Kandihamata hama Gotindu tiwiyi kiyimandi. Hara ñimbi maniman minga kiyimandi. Kru muminga Gotindu tikitika kuyu mu simbiririm nda indarimitata andirimandi. Kamata yi andin maña andimara vata ambaramiti munjin andirimandiyu. Kru kandihamata hama Gotindu tiwiyi ñimbi aru nannga minga kiyimandi. ²⁰ Yi narij ambin, Gotindu tikitika kuyundu mirimba nannga hanjin nannga, Farisi Got piritamandi vana andindu. Narindahara Got piritamandi vana andimara. Kamatira narijandi vana ha, Gotindu tikitika kuyundu mirimba nannga hanjin nannga, Farisindu vana hanjin tarativiram. Kandihamata vana manjandirimandira ha, Gotindu tiwiyi manjiyimandira, vami.

Jisas ngatingirutingiru vanarim ambami
(Luk 12.57-59)

²¹ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambahi, narijandi nañngitakiñan ambami. Krunavundiñ mayivutatamamara. Krunavundiñ yivutatamirimandi hama ngatingirutingiru hamandu tamingani tanguramirimandi, vamba ambami. ²² Hara yi narij nimavin, kru muminga nijusi vaha mana nijura nannga kuyu mingurimandi hama, ngatingirutingiru hamandu tamingani tanguramirimandi. Ara kru muminga nijusi vaha mana nijuran mikatihirimandi hama, kru Juda hatindu kuyu mijasirivandu hanjinjindu tamingani tanguramirimandi. Siwimaña ndaya kru muminga yahata kru mumingarim na kwinkwini minga virimandi hama ahutuvarandi heliyi urimandi. ²³⁻²⁴ Na Gotin kirañngurim, kirañnguhu pinayirim uta, indarimitina nasi vaha mana nara nannga vaha nandi pimi vana kitingata, kirañnguhu him ha kirañnguhu pina arihani tama. Kamata anga pata pimi ha mijasirivina avinditi, uta Gotin kirañngu. ²⁵ Sihwimaña nda, kru muminga naj ngatingirutingiru hamandu kuma himbañi tamirim timbuta urimandi. Kamati kwimbiyi uhuhu nu nannga kuyu mijasiriva. Kamata mandimana ha, naj kru kandihama kru ngatingirutingiru hamandu kuma himbañi tamirimandi. Kamati naj kandihama ahutambundu kuma himbañi tamirimandi. Kamati naj ahutambu kru ñamba vana andihu tamandu upiyi tamirimandi. ²⁶ Yi naj kandi ambin, kru ñamba vana andihu tamandu upi hañi kiñngiñi timbahiris ambirimandiyu mañamaña mut mamijata, tapirañi mambindihirimana, vami.

Jisas kru nannga navundi mijavingirivingiri vanarim ambami

²⁷ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambahi, narijandi nañngitakiñan ambami, Kru navundi nannga nari navundi mijavingirivingirimara. Navundi kru nannga nari kru mijavingirivingirimara, vamba ambami. ²⁸ Hara yi narij nimaviriman, kru muminga navundi munambin ngata nijambirim ñamba hincihhi indarita mavindamandi hama, navundi mijavingirivingiri vana andindi. ²⁹ Nandi taminga kuma kandi samba hambundu pingirivingiriramiti ñamba vana anditangata, ivita kavara. Kamata tamingangirisi tamu nanngandaya kiñi. Kamata ñamba vana manjandirimana. Kamatina nandi kwirandibat ha sihananga Got ahutuvarandi heliyi mangavarimandi. Ara tamingangirisi timu manjivita kavara ñamba vana andirimana ha nandi kwirandibat ha, sihananga Got ahutuvarandi heliyi kavaramandi. ³⁰ Siwimañanda, nandi kuma kandiha pingirivingiriramiti ñamba vana anditangata pitita kavara. Kamata kuma tamu nanngandaya kiñi. Kamata ñamba vana manjandirimana. Kamatina nandi kwirandibat ha sihananga Got ahutuvarandi heliyi mangavarimandi. Ara kuma timu mambitita kavara ñamba vana andirimana ha, nandi kwirandibat ha sihananga Got ahutuvarandi heliyi kavaramandi, vami.

Jisas kru navundiñ piñguvaravara vanarim ambavarami
(Matyu 19.9 nannga, Mak 10.11-12 nannga, Luk 16.18)

³¹ Jisas sihinda nimavami, Got Mosesin ambahi, narijandi nañngitakiñan ambami, Kru muminga nimburiñ piñguvarim angwimiki yihimbivirata nimburiñ nguta nuñ piñguvarimandi, vamba ambami. ³² Hara yi narij ambin, kru muminga,

5:19 Je 2.10 5:20 Ro 9.31 nannga, 10.3 5:21 Kis 20.13 nannga, 21.12 nannga, Wkp 24.17 nannga, Lo 5.17 5:22 Je 1.19 nannga, 1 Jo 3.15 5:23-24 Mt 8.4 nannga, 18.15-20 nannga, 23.19 nannga, Mk 11.25 nannga, 1 Ti 2.8 nannga, 1 Pi 3.8 5:25 Mt 6.14-15 nannga, 18.34-35 5:27 Kis 20.14 nannga, Lo 5.18 5:28 2 Sml 11.2 nannga, Snd 6.25 nannga, 2 Pi 2.14 5:29 Mt 18.9 nannga, Mk 9.47 nannga, 1 Ko 9.27 nannga, Kl 3.5 5:30 Mt 18.8 nannga, Mk 9.43 5:31 Lo 24.1-4 nannga, Jer 3.1 nannga, Mt 19.7 nannga, Mk 10.4 5:32 Mt 19.9 nannga, Mk 10.11-12 nannga, Lu 16.18 nannga, Ro 7.3 nannga, 1 Ko 7.10-11

nimburiŋ saŋinaŋga piŋguvarimandi. Kru mamiŋaviŋgiriŋdi. Kamati uta kru mumiŋgaŋ yawirimandi. Kandihamata vana andita, Gotindu tamiŋgaŋi navundi kru miŋaviŋgiriŋgiriŋgi ŋambi andindi maŋa andirimandi. Kamati kru uta yawirimandi hama ndahara Gotindu tamiŋgaŋi, kru navundiŋ miŋaviŋgiriŋgiriŋgi miŋga andindi maŋa andirimandi, vami.

Kuyusihirata kandisikwisikwi kuma yawi vata maŋambamara

³³ Jisas sihinda ambami, Nari ŋgandara. Got Mosesiŋ ambahi, nariŋandi naŋiŋgitakiŋaŋ ambami, Muhim vana andirim kuyusihirata nariŋandi kuyu ha tikatikiramata kandisikwisikwi kuma yawi vata maŋambamara. Kandisikwisikwi kuma yawi vataŋgata, Aru niŋandu tamiŋgaŋi ambirimandira maŋa andimara, vamba ambami. ³⁴ Hara yi nariŋ niŋaviriman, kuyu munda tikatikiramata kandisikwisikwi kuma yawi vata maŋambamara. Nariŋandi kuyu tikatikiramata ihumbisa vata ndahara maŋambamara. Ihumbisa ha Gotindu miŋziminzi maka tihi. ³⁵ Nariŋandi kuyu tikatikiramata piri vata ndahara maŋambamara. Piri niŋandihin Gotindu tanda tamatama upi tihi. Nariŋandi kuyu tikatikiramata Jerusalem vata maŋambamara. Jerusalem piŋu aru Got aru miku tikatikaŋga niŋandu tihi. ³⁶ Nariŋandi miku miŋi ha nariŋambi anditira kitiri yivurahata suŋi yivurahata mandih. Harim nariŋandi kuyu tikatikiramata miku vata maŋambamara. ³⁷ Nari kandiŋga maŋiŋga ndaya vama. Kuyu muvira nariŋandi kuyu tikatikiramata ambirimandira haŋiniŋ, kaŋiniŋ Satanindu kuyu, vami.

Kimbiŋgimbi vana maŋandimara

(Luk 6.29-30)

³⁸ Jisas sihinda ambami, Nari ŋgandara. Got Mosesiŋ ambahi, nariŋandi naŋiŋgitakiŋaŋ ambami, Kru mumiŋga, mumiŋgandu tamiŋga miŋasiŋpiriti ŋgata kimbi ndahara nuŋandi tamiŋga handahara miŋasiŋpiram. Siwimaŋanzihiki kru mumiŋga, mumiŋgandu mikahiris ha yivukuviti ŋgata, kimbi ndahara nuŋandi mikahiris ha yivukuvim, vamba ambami. ³⁹ Hara yi nariŋ niŋaviriman, kru naŋ ŋamba vana anditi ndahara, kimbi maŋandi. Kru mumiŋga ŋuŋgi nandi ha timu yivuvanditi ŋgata kimiruramina tamu ndahara yivum. ⁴⁰ Sihwimaŋa nda kru mumiŋga naŋ kru ŋgatiŋgiritiŋguru haŋiniŋindu kumaŋgimbaŋi tamata nandi mikwiri ha miŋiti ŋgata, nandi mikwiri kuta ha naŋga ŋgu. ⁴¹ Sihinda kru mumiŋga yandi maku ni kavuta uta muhiviri ndaŋura tama vata tikatikati ŋgata, kavuta uta ambirimandi mikwi haŋu itivata siwimaŋangirivi utara tama. ⁴² Kru mumiŋga nambirim muhimirim kitihuta yaŋ ŋgu vitiŋgata sikwitaya ŋgu. Naŋga kru mumiŋga nandi muhim nda miŋata muhivira kimbi ŋgutin viti ndahara mirimiri mandi. Kimbi muyivira ŋgu vata maŋamba. Sikwitaya ŋgu, vami.

Nariŋandi miku haŋiniŋ maviŋi tamamara

(Luk 6.27-28 naŋga, 6.32-36)

⁴³ Jisas sihinda ambami, Nari ŋgandara. Got Mosesiŋ ambahi, nariŋandi naŋiŋgitakiŋaŋ ambami. Nari krunavundi nariŋandi piŋuyindu miŋata maviŋi tamamara. Kamata nariŋandi miku haŋiniŋ tikitikitimara, vamba ambami. ⁴⁴ Hara yi nariŋ niŋavin, Kru miku tamandara haŋiniŋ miŋata maviŋi tamamara. Kamata Got naŋga kuyundavaritira, kru nariŋ ŋamba vana andindu haŋiniŋ Got avindamam. ⁴⁵ Kamatirimandira handa nariŋandi Nava nuŋandi piŋuyi kiyi hamandu ŋiŋi kiyimandira. Nu ina nuŋandi andihiki kru ŋamba ŋiniŋ naŋga aviniŋiriŋim naŋga yahandi. Naŋga andihiki kuku kru tititaya kiyihiyi, naŋga titi maŋgiyihiyi ŋiniŋiriŋim naŋga miŋgandi. ⁴⁶ Kru gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa haŋiniŋ, kru nuriŋ miŋata maviŋi tamandu haŋiniŋ ndaya maviŋi tamandu. Harim nari, nuri andindu maŋa kru nariŋ miŋata maviŋi tamandu haŋiniŋ ndaya miŋata maviŋi tamirimandira ha, nariŋ Got muhim maŋgurimandi. ⁴⁷ Kru Gotiŋ maŋgandu haŋiniŋ nuriŋandi niŋusi niŋuraŋ ndaya avingivi ŋgundu. Harim nari, nuri andindu maŋa maŋandimara. Kru muŋiniŋ ndahara avingivi ŋgumara. Kamata nuriŋ tarativirata avi vana sikwi

5:33 Kis 20.7 naŋga, Wkp 19.12 naŋga, Nam 30.2 naŋga, Lo 23.21 5:34 Ais 66.1 naŋga, Mt 23.22 naŋga, Si 7.49 naŋga, Je 5.12 5:35 Sng 48.2 naŋga, Ais 66.1 5:37 Kl 4.6 naŋga, Je 5.12 5:38 Kis 21.24 naŋga, Wkp 24.20 naŋga, Lo 19.21 5:39 Wkp 19.18 naŋga, Ais 50.6 naŋga, Lu 6.29 naŋga, Jo 18.22-23 naŋga, Ro 12.17-19 naŋga, 1 Ko 6.7 naŋga, 1 Pi 3.9 5:40 1 Ko 6.7 5:42 Lo 15.8-10 naŋga, Lu 6.30 naŋga, 6.35 5:43 Lo 23.6 naŋga, Sng 41.10 5:44 Kis 23.4-5 naŋga, Lu 23.34 naŋga, Si 7.60 naŋga, Ro 12.14 naŋga, 12.20 naŋga, 1 Ko 4.12-13 naŋga, 1 Pi 2.23 5:45 Jop 25.3 naŋga, Ef 5.1

andirimandira. ⁴⁸ Narijandi Nava nuñandi pihuyi avinzikwi kindi. Harim narindahara nu maña avinzikwi kiyimara, vami.

6

Jisas kru muñiniñ nguramarama vanarim ambavarami

¹ Jisas sihinda nimavami, Tamiñga nanğa kindamara. Narijandi avi vana ha krunavundindu tamıñganğımbañi andıtıra manğamu. Kandıhamatırımandıra ha narijandı Nava nuñandı pıhuyı kiyi hamandı muhimimuhim mamıñımandıra. ² Kru muvıra krunavundiñ kuyusihiritiriñ ariñandı ñimbi tıhuyahirimandıyu vata andıdu. Kamata kru muñınğan simbiñu Got nanğa kuyundavaravara taviyi nanğa kindımbatıyi kaur timihıruta kasıramata undi. Kamatıhihi kru kuyusihirandı hañiniñ sihindı undu. Kamata kru kandıhañiniñ krunavundi muhimimuhim manıman hañiniñ timbahiris ngundu. Harim nuri andıdu maña nari manandımara. Nariñ yi kandi ambin, kru kandıhañiniñıdu ñimbi krunavundi tıhuyahirimandıyu. Hara Got mandıhuyahirimandı. ³ Krunavundi muhimimuhim manıman hañiniñ timbahiris nguta, kru muñiniñ manamba. ⁴ Kamataharım sihihi simbıra andirimandıra hañandıñin sipıruta kiyimandı. Kamatıra, Nava muhimimuhim sipırusipıru him ngandı hama, nu taya nariñ muhimimuhim ngurımandı, vami.

Jisas Got nanğa kuyundavaravara vanarim ambami

(Luk 11.2-4)

⁵ Jisas sihinda ambami, Kru muvıra krunavundiñ kuyusihiritiriñ ariñandı ñimbi tıhuyahirimandıyu vata andıdu. Kamata Got nanğa kuyundavaravara taviyi nanğa kindi hiñgiriñi tanğuramandı. Kamata krunavundi ngımandıyu vata Got nanğa kuyundavaravara kuyu piñgiriñgiriñim piřitamandı. Harim nuri andıdu maña nari manandımara. Nariñ yi kandi ambin, kru kandıhañiniñıdu ñimbi krunavundi tıhuyahirimandıyu. Hara Got mandıhuyahirimandı. ⁶ Nandi Nava nu sipırusipıru upıyi kindi. Harim nu nanğa kuyundavarım nandı karihaharıha upıyi indihuta kindıñariha yiñita nu nanğa kuyundavara. Kamatına ndahara nandı kuyu ha indarıta nañ muhimimuhim ngurımandı. ⁷ Krunavundi muvundumuvundu ñiniñ, Got ariñandı kuyu indarımandı vata Got nanğa kuyundavarata kuyu piñgiriñdu. Harim narijandı Nava Got nanğa kuyundavarım, krunavundi muvundumuvundu kuyundavarata kuyu piñgiriñdu maña kuyu mambiñgiriñmara. ⁸ Narijandı Nava Gotıñ muhimirimında ambirim kwisi mikatikumbirahara ndahara ngandı. Kamataharım nuri andıdu maña manandımara. ⁹ Indarımara, nimavama kuyundavaramara, Ariñandı yavandak nandı pıhuyı kına, nandı ñimbi avinzikwisikwi. ¹⁰ Krunavundi tıhu nanğa muyvındahara nandı tiwiyi kiyımu. Nandı pıhuyı kindu hañiniñ na piřitamandına vana taya miñahandıdu. Krunavundi piñi niñi ndahara na piřitamandına vana taya miñahandımu. ¹¹ Kamata musı hiñirim ariñ ñaña ngu. ¹² Ariñ kru muñiniñ ñamba vana andıhu nuriñ kuñgi kuyıvandıriñ maña, ara nañ ñamba vana andındariñ hañandıñinıdu kuñgi kuyıva. ¹³ Na mitına ariñ Satan ñamba vana anditirim miñamıñgıtıma. Ara ñamba vana andirimıñiriñ ariñ nguramına ñamba vana manandıñim, vamba ambamara, vami. ¹⁴⁻¹⁵ Kamavata nuriñ ambami, Krunavundi muñiniñ ñamba vana andıtu nuriñ kuñgi manğuyıviriñandıra ha, narijandı Nava nuñandı pıhuyı kiyi hama ndahara nariñ kuñgi manğuyıviriñandı. Hara krunavundiñ kuñgi kuyıviriñandıra ha, narijandı Nava nuñandı pıhuyı kiyi hama ndahara nariñ kuñgi kuyıviriñandı, vami.

Jisas ñaña itıhañaña vanarim ambami

¹⁶ Jisas sihinda ambami, Kru muvıra krunavundiñ kuyusihiritiriñ ariñandı ñimbi tıhuyahirimandıyu vata andıdu. Kamata krunavundirim niñiniñ ñaña itıhañata kindayı virımandıyu vata kru kandıhañiniñ kipumika ñambayı tıñırandu. Hara nari ñaña itıhañata ngata kru niñiniñ andıdu maña kipumika ñambayı mandıhıramara. Nariñ yi kandi ambin, kru kandıhañiniñıdu ñimbi krunavundi tıhuyahirimandıyu.

5:48 Wkp 11.44 nanğa, 19.2 nanğa, Lo 18.13 nanğa, Lu 6.36 nanğa, Kl 1.28 nanğa, 1 Pi 1.15-16 6:1 Mt 6.5 nanğa, 6.16 nanğa, 23.5 6:3 Mt 25.37-40 6:4 Mt 6.6 nanğa, 6.18 6:5 Mt 23.5 nanğa, Mk 11.25 nanğa, Lu 18.10-14 6:6 2 Kin 4.33 nanğa, Mt 6.4 nanğa, 6.18 6:7 1 Kin 18.26-29 nanğa, Ais 1.15 6:8 Mt 6.32 6:9 Lu 11.2-4 6:10 Sng 103.19-21 nanğa, Mt 7.21 nanğa, 26.39 nanğa, 26.42 nanğa, Lu 11.2 nanğa, 22.42 nanğa, Si 21.14 6:12 Mt 6.14-15 nanğa, 18.21-35 6:13 Mt 26.41 nanğa, Lu 22.40 nanğa, 22.46 nanğa, Jo 17.15 nanğa, 1 Ko 10.13 nanğa, 2 Te 3.3 nanğa, 2 Ti 4.18 nanğa, Je 1.13 nanğa, 2 Pi 2.9 6:14-15 Mt 18.35 nanğa, Mk 11.25-26 nanğa, Ef 4.32 nanğa, Kl 3.13 nanğa, Je 2.13 6:16 Ais 58.5-9

Hara Got mandihuyahirimandi. ¹⁷ Hara nari ñaña itihañata ngata, nariñandi kipumika ha ñimburimara. Kamata kwirandiyi tanggusiharahu kinza avi yivurahandi him mikuvu tanggusiharata ñaña manjitihañata kindimañandimara. ¹⁸ Kandiamatira krunavundi nariñambirim niñiniñ ñaña manjitihañayu, vamba ambirimandiyu. Hara ñaña itihañandara ha, nariñandi Nava ngandi. Nu miñgiyamiñgiya muhimimuhim sipiruta kiyihiyi him ngandi. Kamatira Nava nariñ muhimimuhim kimbi ngurimandi, vami.

*Avihimingim yivutihiruramarama vana
(Luk 12.33-34)*

¹⁹ Jisas sihinda ambami, Nariñandi muhimimuhim avihimingim miñamiña piri niñi mayivumingumara. Piri niñi akavativati tavihandu. Kamatihu ñangwi yivuta muhimimuhim ñambatindu. Kru kipa nanğa hañiniñ ndahara tapa yivuvirihuta kipa miñandu. ²⁰ Hara nariñandi muhimimuhim avivi hañiniñ Gotindu pihuyi yivumingumara. Gotindu pihuyi akavativati mandavihandi. Kamatihu ñangwi mayivundi. Kru kipa nanğa hañiniñ ndahara tapa yivuvirihuta kipa mamñandu. ²¹ Nariñandi muhimimuhim avivi kiyimandi upi hañi, nariñandi indarimit handahara upi kandihani ndaya kiyimandi, vami.

*Tamiñga niñandihin kwirandimbatindu siña
(Luk 11.34-36)*

²² Jisas sihinda ambami, Tamiñga niñandihin kwirandimbat niñandihinindu siña, tamiñga nandi avindaya kiyimandi ha nandi kwirandi hambu ndahara sihananğa siñanzañinzañ ndirimandi. ²³ Hara tamiñga nandi ha ñambatirimandi ha, nandi kwirandi ha sihananğa kivimiñgwiñirimandi. Kamataharim siña nandi kwirandi hambu hambu kiyimandi ha kivimiñgwi, kivimiñgwi kandihana arutirimandi, vami.

*Miñgiya miñgandaya arikimbatindu tiwiyi manjgiyih
(Luk 16.13)*

²⁴ Jisas sihinda ambami, Simbirakara miñgiya miñgandaya, aru miku arikimbatindu tiwiyi manjgiyih. Muhamañ miñata mavifi tamata, muhamañ kutivu mandamahi. Nanğa arikimbatindu kuyu manjindarihi. Kamataharim nari Gotindu tiwiyi, nanğa timbahirisindu tiwiyi manjgiyhara, vami.

*Jisas muhimimuhimirim indarihithititi vanarim ambami
(Luk 12.22-31)*

²⁵ Jisas sihinda nimavami, Kamataharim yi nariñ ambin, nariñandi kwirandi ha ñaña nanğa mikwirin tarativirandi. Harim indarihithita mum ñata, mum kuvirimindañ. Kamata mikwiri pañundu kwirandi yivupihavimindañ vamba manjindarimara. ²⁶ Nari kava niñiniñ ngamara. Nuri ñaña mangurindu. Nanğa nuri ñaña kayivata taviyi mandamandu. Hara nariñandi Nava nuñandi pihuyi kindi hama nguhili ñandu. Harim nari kavañ tarativirandara. ²⁷ Kru kira hañindu muvat miñga piri niñi sihinda muhirivi simbiri avinzirisirivi kiyihiyi vanarim indarimitandi. Hara nuñandi indarimit kandihana anditi arumari hirivi kiyih vaha. Maniñga nzikwisikwi. ²⁸ Kamataharim mumirim mikwiririm indarihithitindara. Sumi niñiniñ ngamara, nuri simbira taktika mamñandu. Nanğa nuri mikwiri manzivirindu. ²⁹ Hara yi nariñ ambin, kuha aru miku Solomon mikwiri avivi tamandi. Hara sumi niñiniñ Solomonindu mikwiri avivi kandihaniñ tarativirandu. ³⁰ Musi tipanzimasima niñiniñ kuyu. Hara amu kru tavihavarata ahumira aruyi kavariñandiyu. Tipa kanimata niñiniñ Got nuriñ kanzi miñayahuramandi. Kamataharim nimata nimbu ngamara. Got nariñ ndahara kanzi miñayahuramirimandi. Nari kru indarimanğaramanğara vana sukisimbiri nanğa niñiniñ. ³¹ Kamataharim indarihithita nimavata manğambamara. Mum ñata mum kuvirimindañ. Nanğa muhimiyi kwirandi yivupihavimindañ vata manğambamara. ³² Gotiñ mangandu hañiniñ muhimimuhim kaniñiniñ sihananğa ngimindañ vata puhirandu. Hara nariñandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hama, muhimimuhimirim kirivitindara hañiniñ ngandi. ³³ Hara kimangima him andirimandira ha nimata. Nari Gotindu tiwiyi taya kiyihiyirim indarimara. Kamata avi vana taya miñahandamara.

6:18 Mt 6.4-6 6:19 1 Ti 6.17 nanğa, Hi 13.5 nanğa, Je 5.2-3 6:20 Mt 19.21 nanğa, Lu 12.33-34 nanğa, 18.22 nanğa, Kl 3.1-2 nanğa, 1 Ti 6.19 nanğa, 1 Pi 1.4 6:21 Lu 12.34 6:22 Lu 11.34-36 6:24 Lu 16.13 nanğa, Ga 1.10 nanğa, 1 Ti 6.17 nanğa, Je 4.4 nanğa, 1 Jo 2.15 6:25 Sng 55.22 nanğa, Fl 4.6 nanğa, 1 Ti 6.6-8 nanğa, Hi 13.5 nanğa, 1 Pi 5.7 6:26 Jop 38.41 nanğa, Sng 147.9 nanğa, Mt 10.29-31 nanğa, Lu 12.6-7 nanğa, 12.24 6:29 1 Kin 10.4-7 nanğa, 2 Sto 9.3-6 6:32 Mt 6.8 6:33 1 Kin 3.13-14 nanğa, Sng 37.4 nanğa, 37.25 nanğa, Ro 14.17

Kamatira nariŋ muhimimuhim kandihaninŋ ndahara ngurimandi. ³⁴ Kamataharim muhimimuhim vana amu yivurahirimandirim maŋindarimitamara. Pimi amundu haŋandihin amu hivindu. Pimi musindu haŋandihin musi hivindu, vami.

7

Kru muŋinŋindu vanarim maŋatŋgirumara

(Luk 6.37-38 nanga, 6.41-42)

¹ Jisas sihinda ambami, Nari kru muŋinŋindu vana ngata ngatŋgiruta ndaninŋ ŋamba ŋinŋ vata maŋambamara. Kamavitira nariŋ Got sihwimaña musa andirimandi. ² Nari kru muŋinŋ ngatŋgirundara maña, Got ndahara nariŋ ngatŋgirurimandi. Kamata nuriŋ muhimimuhim musa andara maña, nariŋ ndahara kimbi andirimandi. ³ Mumindihi nasindu tamiŋga hañi ayiwirsi sukuyipuru ha ngata ambandana. Hara nandi tamiŋga hañi ahusiŋga aru haŋandihinirim maŋindarindana. ⁴ Nandi tamiŋga hañi ahusiŋga ha kitihiti, mumirim yasi nandi tamiŋga hañi ayiwirsi ha tihuyikiritini vamba ambirimana. ⁵ Na kuyusihirimbihapiha miŋga. Ati ahusiŋga nandi tamiŋgañi ha wisa miŋata kavara. Kamata tihiramaŋgarata sihinda nasindu tamiŋga hañi ayiwirisuyipuru kiyimandi haŋandihin ngamaŋgarata tihuyikira. ⁶ Muhimimuhim Gotirim yihiramandu haŋinŋ miŋgata upiriŋ maŋumara. Nariŋ aŋga kimiruramata situmandihi. Nanga nariŋandi minza avivi haŋinŋ sambarim maŋgavaramara. Kamatiranda tandayi taya taŋgumiŋgutumandihi, vami.

Kitihuta miŋimana

(Luk 11.9-13)

⁷ Jisas sihinda ambami, Got nanga kuyundavarata nuŋ kitiwitira nariŋ muhimimuhim ngurimandi. Kamata muhimimuhim puhiravuhiraramata ngimandira. Kamata tavi kindiŋari yivuyivuramitira nariŋambirim Got kindiŋari pihirimandi. ⁸ Harim kru Gotiŋ kitihundu haŋinŋ muhimimuhim miŋandu. Kamata muhimimuhimirim puhiravuhiraramandu haŋinŋ ngandu. Nanga tavi kindiŋari yivuyivuramandu haŋinŋirim Got kindiŋariha pihirindi. ⁹ Kira niñindu muvat miŋgandu ŋiŋi, niŋuvan mavatimbarim kitiwiti niŋuva nuŋ timba nguhi vaha. Maniŋganzikwi. ¹⁰ Nanga nuŋandi ŋiŋi niŋuvan asarim kitiwiti tau nguhi vaha. Maniŋganzikwi. ¹¹ Niŋuvanin nari ŋamba vana sambu andara. Hara nariŋandi niŋisimiŋ avihimiŋgim ngurim mavindamandara. Kamataharim ngamara. Nariŋandi Nava nuŋandi pihuyi kiyi hama nanga kuyundavaritira, muhimimuhim avihimiŋgim ngurim kinzihiŋzitiŋimandi. ¹² Muhimimuhim vana nariŋ kru muŋinŋ andimu vata piri tamirimandira ha, sihwimaña musa kru muŋinŋ ndahara andimara. Kanimata vana niŋandihin Gotindu titatika kuyundu kuyu sapa. Nanga kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara haŋinŋindu kuyuyindu kuyu sapa, vami.

Nari kindiŋari kiŋginayi indihumara

(Luk 13.24)

¹³ Jisas sihinda ambami, Nari kwimbisiki suksimbiri hañi umara. Pihu yivarayiwara hañi uhuhundu kwimbi ha aru. Nanga pihu kandihañi uhuhu kwimbi ha pati. Harim krunavundi sambu kwimbi kandihañi undu. ¹⁴ Hara pihu sihaŋgiyihiyindu kwimbisiki haŋandihin suksimbiri sikwi. Nanga kwimbisiki kandihañi uhuhurim aviri tamahana. Kamataharim krunavundi miŋgiyavativat taya kwimbisiki kandiha ngata kandihañi undu, vami.

Kuyusihiri nanga ŋiniŋirim tamiŋga nanga kindamara

(Luk 6.43-44 nanga, 13.25-27)

¹⁵ Jisas sihinda nimavami, Kru muvira kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara ŋiniŋ vamba ambirimandiyu. Harim tamiŋga nanga kindamara. Nuri kuyusihiranzira nariŋ kuyu avivi ambavarimandiyu. Hara nariŋandi indarimitambu miŋawinikwinitirim andirimandiyu. Kandihamata haŋinŋ upiri saŋara maña sipsip visa tariŋguramata ariñi uta sipsip mu miŋahandimindaŋ vata andindu. ¹⁶ Nuri

6:34 Kis 16.4 nanga, 16.19 nanga, Mt 6.11 7:1 Lu 6.37 nanga, Ro 2.1 nanga, 1 Ko 4.3-5 nanga, Je 4.11-12 7:2 Mk 4.24 7:3 Lu 6.41-42 7:6 Mt 10.14 7:7 Jer 29.13-14 nanga, Mk 11.24 nanga, Lu 11.9-10 nanga, Jo 14.13-14 nanga, 15.7 nanga, 15.16 nanga, 16.23-24 nanga, Je 1.5 nanga, 1 Jo 3.22 7:8 Snd 8.17 nanga, Jer 29.12-13 nanga, Lu 11.10 nanga, Je 1.5 nanga, 1 Jo 3.22-23 nanga, 5.14-15 7:9 Lu 11.11 7:11 Lu 11.13 nanga, Je 1.17 7:12 Mt 22.39-40 nanga, Lu 6.31 nanga, Ro 13.8-10 nanga, Ga 5.14 nanga, 1 Ti 1.5 7:13 Lu 13.24 nanga, Jo 10.7-9 nanga, Si 14.22 7:15 Ese 22.27 nanga, Mt 24.4 nanga, 24.24 nanga, Mk 13.22 nanga, Lu 6.26 nanga, Si 20.29 nanga, 2 Pi 2.1 nanga, 1 Jo 4.1 7:16 Mt 7.20 nanga, 12.33 nanga, Lu 6.43-44 nanga, Ga 5.19-22 nanga, Je 3.12

andirimandiyu musa ha ngata ambirimandira. Nuri kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara nininj vamba ambandu, vamba ambirimandira. Kru wain kiris minjirim siki punzi nanngaŋi uta maminjandu, nannga kru ahu fik kiris minjirim tipa sihivi nanngaŋi uta maminjandu. ¹⁷ Kamata maŋa sihanannga ahu avivi hanjininj kandi avivi tamandu. Adu ŋamba hanjininj kandi ŋamba tamandu. ¹⁸ Adu avi hanjininj kandi ŋamba mandamandu. Adu ŋamba hanjininj kandi avi mandamandu. ¹⁹ Sihanannga ahu kandi avi mandamandu hanjininj tahiravarandu. Kamata ahumirayi kavarahu tumbirundu. ²⁰ Kamataharim nuri andirimandiyu vana hambu taya ngata ambirimandira. Nuri kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara nininj vamba ambandu, vamba ambirimandira. ²¹ Krunavundi sambu sanjannga yan ambandu, Aru minnga, Aru minnga, vamba ambandu. Hara krunavundi kandihanjininj Gotindu tiwiyi manjgijimandiyu. Kru Yavandak nuŋandi pihuyi kiyi hamandu kuyu taya minjahandirimandi hama, Yavandakindu tiwiyi kiyimandi. ²² Got kuyu minjasirivirimandi hivi haŋi, krunavundi sambu yambirim nimavamba ambirimandiyu. Aru minnga nandi ŋimbiyi ara Gotindu kuyu minjata ambavarandarinj. Nannga nandi ŋimbiyi taya ara sundi ŋamba pingubarata muhimimuhim nzihisi sihirandarinj, vamba ambirimandiyu. ²³ Kamavitu kandihivi haŋi nuriŋ yi kuyu kimbaŋi ambiriman. Yi nariŋ manjahandandin. Nari ŋamba vana andindara. Harim yi kin niŋi mikitamamara, vamba ambiriman, vami.

*Tavi arikita tihutihundu vana
(Luk 6.47-49)*

²⁴ Jisas sihinda ambami, Kru yandi kuyu indarita minjahandandi hama, kru indarimit avi nannga minnga nuŋandi tavi timba himbaŋi tihundi maŋa minnga. ²⁵ Kumba kayivata minguta timba parapara aru ha ngandi. Kamata timba himba haŋi tavi tipi hanjininj tararamandi. Kamataharim, kuku minngata kukuwiri tanjundi, nannga wini tikatika pandi. Kamata minjanjanjirahi ndahara tavi kandiha mamingata yivundi. ²⁶ Hara kru yandi kuyu indarita mamjahandandi hama, kru indarimit avi maniman minnga nuŋandi tavi kasiyi tihundi maŋa minnga. ²⁷ Kamatihi wini pandi. Nannga kuku minngandi. Kamata kukuwiri tanjuta tavi ha minjanjanjirahi sikwitaya minngata yivundi, vami. ²⁸⁻²⁹ Jisas kandi kuyu ninjininj, tikatika kuyundu mirimba nannga hanjininj kuyu ngundu maŋa mangumi. Maninnga. Nuriŋ kru ŋimbi nannga hama kuyu ngumaŋandimi. Kamatihi krunavundinj maviyahavarami.

8

*Jisas kru kandi lepra nannga minngan minjavindamami
(Mak 1.40-44 nannga, Luk 5.12-14)*

¹ Jisas apu ha mitata minnguhi krunavundi sambu nu nannga umu.* ² Kamatihi kru kandi lepra nannga minnga Jisas kiyimiyi payimi. Kamata tanda mikwimikwinita ambami, Aru minnga. Nan piriti nda yan minjavindamina Gotindu tamingangimbaŋi nanjirandihin, vami.* ³ Kamavahi Jisas kumandamata kru kandihamanj ambami, Yi pirikini. Harim na Gotindu taminganaŋi himbaŋi nanjirandi, vami. Kamavahi sarirwayi njandi kandi lepra ha yiwarahi kru hama nanjirandimi.* ⁴ Kamata Jisas nuŋ karikarita ambami, Uta kru muminganj nan yivurahi vana nirim manjambavarahanda. Uta kwirandimbisa nandi ha Gotinj kiraŋinguhu hamanj isihurama. Kamata Mosesindu tikatika kuyu minjahandata, Gotinj kiraŋinguhu him ngu. Kamatina Gotinj kiraŋinguhu hama kiraŋingum. Kamatina kru munjininj ngata ambirimandiyu, Kandi lepra ha yiwari, vamba ambirimandiyu, vami.

7:17 Jer 11.19 7:18 Lu 6.43 7:19 Mt 3.10 nannga, Lu 3.9 nannga, Jo 15.2 nannga, 15.6 7:20 Mt 12.33
7:21 Hos 8.2 nannga, Mt 21.31 nannga, Lu 6.46 nannga, Si 19.13 nannga, Ro 2.13 nannga, Je 1.22 nannga, 1.25 7:22
1 Ko 13.2 7:23 Sng 6.8 nannga, Mt 10.33 nannga, 13.41-42 nannga, 25.12 nannga, 25.41 nannga, Lu 13.25-27 nannga, 2
Ti 2.19 7:24 Lu 6.47-48 7:28-29 Mk 1.22 nannga, Lu 4.32 nannga, Jo 7.46 * 8:1 Kuyu Matyu 5.2yi kiyiha
ngamara. 8:2 Mt 9.18 nannga, Mk 1.40-44 nannga, Lu 5.12-14 nannga, Si 10.25 * 8:2 Juda hatindu tikatika kuyu
ambami, Krunavundi kandi lepra nannga hanjininj Gotindu tamingangimbaŋi nininj nannga nininj kinu. Ara ngahi
kandi lepra ha yiwarahi uta kiraŋinguhu hanjininj ngandu. Kamatihi kiraŋinguhu hanjininj ngahu kandi lepra ha
sijgundihini ambandu, Krunavundi ninjininj Gotindu tamingangimbaŋi nanjira yivurahayu, vamba ambandu, vami.
* 8:3 Juda hatindu tikatika kuyu muha ambami, Kandi lepra nannga minngandu
kwirandimbisayi timbusarata ndahara Gotindu tamingangimbaŋi ninjindirimana, vami. Jisas kru kandihamandu
kwirandi haŋi kuma tamami. Hara Jisas ninji mandimi. Kru hamanj minjavindamami. Kamatihi kandi lepra ha
yiwarahi avindimi. 8:4 Wkp 14.1-32 nannga, Mt 9.30 nannga, Mk 5.43 nannga, 7.36 nannga, Lu 5.14 nannga, 17.14

*Sanjanzarandu arumiku mingga Jisasirim indarimanjgarami
(Luk 7.1-10)*

⁵ Jisas pihu aru Kaperneam indihuhu Romindu 100 sanjanzarandu arumiku muhama pata Jisasiṅ ambasihisihita nimavami, ⁶ Aru mingga, yandi simbirakara hama kandikimuhu kuma tanda kimuramata uhi kaṅinda aru kavuta taviyi karihata kiyi, vami. ⁷ Kamavahi Jisas nuṅ ambami, Uta miṅjavindamitin avindirimandi, vami.* ⁸ Jisas kamavahi, sanjanzarandu arumiku hama ambami, Aru mingga, Aru mingga, yi avi miṅganzikwi ma, harim yandi taviyi manju. Hara, kuyu taya ambina simbirakara yandi hama avindimi. ⁹ Yi kanimavin ha nimata, yindahara kru ṅimbi naṅga haṅiniṅ karatamahu nurinandi tiwiyi kindin. Yandi sanjanzara haṅiniṅ yandi tiwiyi kindu. Kamataharim muhamarim uhu vamba ambahin, undi. Paṅi vamba ambahin, pandi. Ara yandi simbirakaraj uta kaṅgim simbira mija vamba ambahin, uta miṅjandi, vami. ¹⁰ Kamavahi Jisas kuyu kandiha indarihi mavimbindirami. Kamata kru nu naṅga kindamu haṅiniṅirim ambami, Nariṅ yi kandi ambin, Israel hatindu kru muvatij ṅgahin kru nimandu indarimanjgaramanjara vana maṅa maṅgindi. ¹¹ Nariṅ yinda ambin, krunavundi sambi pirivisa ina yahayaha naṅga ina miṅgumiṅguvu mitata pata, Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. Kamata Abraham, Aisak, Jekop naṅga minzita ṅirimandiyu. ¹² Hara krunavundi kuha nuṅandi tiwiyi kiyihiyi haṅirim kiyimandiyu vata yiharamami haṅiniṅ, Got kavariti tapira kivimiṅgwi humba ndambu indihuta kiyimandiyu. Pihu kivimiṅgwi kandihaṅi irihariha mika satipirimandiyu, vami. ¹³ Kamata Jisas sanjanzarandu arumiku hamaṅ ambami, Tihunda uhu. Unana indarimitana vana ha yivuraham, vami. Kamatihi kandiṅirivi haṅindaya sanjanzarandu aru miku hamandu simbirasara hama avindimi.

*Jisas Pita nimburi niṅumindakij miṅjavindamami
(Mak 1.29-31 naṅga, Luk 4.38-39)*

¹⁴ Jisas Pitandu taviyi indihuta ṅgahi Pita nimburi niṅumindaki kandikimuhu nuṅandi kwirandi ha ahupimbi maṅa kiyihi, karihata kiyimi. ¹⁵ Kamatihi, Jisas kandihaṅambindu kumaṅi miṅjasarahi sikwitaya avindimi. Kamata yahata Jisasirim ṅaṅa siwitamami.

*Jisas krunavundi sambi miṅjavindamami
(Mak 1.32-34 naṅga, Luk 4.40-41)*

¹⁶ Kamata ina miṅgurim andihitihi, krunavundi sambi sundi ṅamba ariṅgumu haṅiniṅ timbuhavuta Jisas kiyimiyi payimu. Kamatihi, sundi ṅamba haṅiniṅ ambahi krunavundi kandihaṅiniṅ tihimitata umu. Kamata krunavundi sambi kandi naṅga haṅiniṅ miṅjavindamami. ¹⁷ Kanimata musa niṅandihinirim, kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miṅjata ambavaravara Aisaia ambami, Muhimimuhim kandi ariṅjandini, nuṅambi miṅjata piṅguvarimandi, vami. Kamataharim Got ambami kuyu haṅandihin Jisas andihi kandisikwisikwi yivurahami.

*Jisas nuṅandi vana miṅjahandahanda vanarim ambami
(Luk 9.57-60)*

¹⁸ Jisas ṅgahi krunavundi sambi kiyimi haṅi tihiruhu nuṅandi simbirasaraṅ ambami, Nari naṅga indu timukari ndambu indiwimi, vami. ¹⁹ Kamavahi tikatika kuyundu mirimba naṅga muhama pata Jisasiṅ nimavamba ambami, Ahusiki, na mupihu mupihuyi unandahara, yi nanaṅga urimani, vami. ²⁰ Kamavahi Jisas nuṅ ambami, Upiri saṅjarandu upi ha pirihumbaṅi kindi. Naṅga kava ndahara ṅiṅgi naṅga ṅiniṅ. Hara Krandu ṅiṅi hamandu karihahariha upi maṅgindi, vami. ²¹ Kamavahi simbirasara muhama Jisasiṅ ambami, Aru mingga. Mitina uta yavandakij tunṅiṅi tamatin wisa, vami. ²² Kamavahi nuṅ Jisas ambami, Kru kimuhimu haṅiniṅ nurinambira tunṅiṅi tamamu. Pata yi naṅga kindu, vami.

*Jisas ambahi winiṅgasa aru siṅgundimi
(Mak 4.36-41 naṅga, Luk 8.22-25)*

8:5 Jo 4.47 * 8:7 Juda hati Gotindu tamingangimbaṅi ṅiṅjintirinijima vata krunzapa muṅiniṅindu taviyi maṅundu. Kandi kuyu niṅandihin Simbirasara 10.28yi kiyiha ṅgimandira. Hara Jisas kuyu kandihaṅandihin miṅjata maviṅi mandamami. Yi Romindu kru hamandu taviyi urimani vata umi. **8:10** Mt 15.28 **8:11** Sng 107.3 naṅga, Lu 13.29 **8:12** Mt 13.42 naṅga, 21.43 naṅga, 22.13 naṅga, 25.30 naṅga, Lu 13.28 naṅga, 2 Pi 2.17 naṅga, Ju 1.13 **8:14** Mk 1.29-34 naṅga, Lu 4.38-41 naṅga, 1 Ko 9.5 **8:16** Mk 1.32 naṅga, Lu 4.40-41 **8:17** Ais 53.4 naṅga, 1 Pi 2.24 **8:19** Lu 9.57-58 **8:20** 2 Ko 8.9 **8:21** 1 Kin 19.20 naṅga, Lu 9.59-60

²³ Kamata Jisas kupik hañi minzih, nuñandi simbirasara hañinij ndahara minzita, umu. ²⁴ Uta indu pirinjibirinj kiyihuhu, wini aru pata ihimbirahi kuku kupik hañi indihuramata miña singgirim andimi. Kamatihira Jisas akwarihata kiyimi. ²⁵ Kamatihi Jisasinj miñahimiruta ambamu, Aru miñga, kwimitirinjimandih ariñ ngurama, vamu. ²⁶ Kamavahu Jisas ambami, Nari kru indarimanngaramanngara vana sukisimbiri nannga ñinij. Mumirim piñitura, vami. Kamavata yahata wini ha ambahimuhi wini ha singgundihi, kuku sakiri handara mitami. ²⁷ Kamatihi indarihithitita ambamu, Kru kanima pamata miñga. Harim wini nuñandi kuyu indarihi, kuku aviñam kiyi, vamu.

Sundi ñamba piñguvarami

(Mak 5.1-17 nannga, Luk 8.26-37)

²⁸ Jisas uta indu Galili timukari, pirivisa pihu Gadara hati nduvu yivurahami. Kamatihi kru arikimbat sundi ñamba sambi ariñgumu hañinij, kru kimuhuhu tamandu upi virañi kita pata nuñ ngamu. Arikimbat kandihaninij krunavundinj yivubarandu. Harim kwimbi kandihani manngindandu. ²⁹ Arikimbat nimavamba avanngaramu, Na Gotindu Ñinji, ariñ mumindirimana. Got ariñ pisingarimandi hivi ha kwisi. Hara ariñ pisingarim pana, vamu. ³⁰ Sambanzivi sambi kutañimari kiñngiñi, ñata kiyimu. ³¹ Harim sundi ñamba hañinij Jisasinj añañgarata nimavamu, Ariñ piñguvarata ngata, mitina uta sambanzivi ndanjinjindu kwirandi humbañi miñguramim, vamu. ³² Kamavahu Jisas ambami, Umara, vami. Kamavahi sundi ñamba hañinij kru arikimbatinj mitata uta sambanzivi hañinijindu kwirandiñi indihuramamu. Kamatihi sambanzivi kandihaninij sihanannga tivaramata ñamba humba muyi miñgumu. Miñguta kuku ñata kimumbiramu. ³³ Kamatihi kru samba karatamandu hañinij ngata tivaramamu. Kamata pihu aru hañi yivurahata, krunavundinj muhimimuhim yivurahamirim ambavaramu. Nannga, kru arikimbat sundi ñamba ariñgumu hañinij, Jisas sundi ñamba hañinij piñguvarahi ngamurim ndahara ambavaramu. ³⁴ Kamatihi sihanannga krunavundi pihu kandihani ngati Jisas kiyimiyi payimu. Pata Jisasinj, añañgaranngara ariñandi pirivisa niñandihin mitata uhu vamba ambamu.

9

Jisas kru kuma tanda kimumi miñganj miñavindamami

(Mak 2.1-12 nannga, Luk 5.17-26)

¹ Kamata Jisas kupik muhañi minzita indu timukari annga indihuta, nuñandi piñuyi yivurahami.* ² Kamatihi kru mumiñga kuma tanda atinda kimumi miñganj, pinayi kavuta pata Jisas kiyimi arihañi tamahu karihata kiyimi. Kamatihi Jisas ngahi kru hañinij nuñirim indarimanngarahu ngata kandi nannga hamañ ambami, Yandi ñinji tikatikata kiñi. Ñamba vanavana andindana hañinij kuñgi kuyivin, vami. ³ Kamavahi kru tikatika kuyundu mirimba nannga muvira yahata nuriñambi masamasa kuyundavarambara Jisasirim nimavamu, Kru nima Gotindu upi miñata kuyu kanimata ni ambi, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriñandi indarimit hambu ngata nimavami, Mumindihi indarimit ñamba hañinij nariñandi maviñi kiyi. ⁵ Yi kru nimarim nandi ñamba vanavana hañinij kuñgi kuyivin virim avirimandamahin. Nannga yahamirata kindavara virim ndahara avirimandamahin. ⁶ Nimata nimbu indarimara. Krundu Ñinji hama piri niñi nu ñimbi nannga miñga. Kamataharim ñamba vanavanandu kuñgi kuyivahi, vami. Kamavata Jisas kru kuma tanda kimuhimu hamañ tihiratuta ngata ambami, Yahamirata nandi pina ha miñata nandi taviiyi uhu, vami. ⁷ Kamavahi kru hama yahamirata nuñandi taviiyi umi. ⁸ Kamatihi, kruñ Got tikatika nannga ñimbi ngumiha ngata piñitumu. Kamata krunavundi Gotindu ñimbi tihuyahamu.

Jisas Matyuj uraramami

(Mak 2.13-17 nannga, Luk 5.27-32)

⁹ Jisas uta kru mumiñganj ngami. Nuñandi ñimbi Matyu. Gavaman ndamarim timbahiris miñandu taviiyi minzita kiyimi. Kamatihi Jisas nuñ ambami, Na yi nannga pañi, vami. Kamavahi Matyu yahamirata nu nannga umi. ¹⁰ Kamata muhiviyi, Jisas nannga nuñandi simbirasara hañinij, Matyundu taviiyi kru gavaman ndamarim timbahiris miñamiña hañinij nannga, kru muvira ñamba vanavana andindu hañinij

8:24 Sng 4.8 8:26 Sng 65.7 nannga, 89.9 nannga, 107.29 nannga, Mt 14.31 nannga, 16.8 8:28 Mk 5.1-2 nannga, Lu 8.26-27 8:29 Mk 1.24 nannga, Lu 4.34 nannga, 4.41 * 9:1 Kandihirivi hañi Jisasindu pihu ha, pihu aru Kaperneam. Matyu 4.13yi ngamara. 9:2 Mt 8.10 nannga, Mk 2.3-5 nannga, Lu 5.18-20 9:4 Sng 94.11 nannga, Mt 12.25 nannga, Lu 6.8 nannga, 9.47 nannga, Jo 2.25 9:5 Mk 2.5 nannga, 2.9 nannga, Lu 5.20 nannga, 7.48 9:6 Jo 5.8 nannga, 17.2 9:10 Lu 15.1-2

nannga kihiri minzita ñamu.* ¹¹ Kamatihu Farisi hañiniñ nggata, Jisasindu simbirasarañ kitihuta nimavamu, Mumindihi kru gavaman ndamarim timbahiris miñamiña ndañiniñ, nannga kru muvira ñamba vanavana andindu ndañiniñ, siwimañamasa ndamata nariñandi ahusiki ndama nannga kihiri ñandu, vamu.* ¹² Kamavahu Jisas indarita ambami, Kru kandi maniman hañiniñ uki kahahaha miñga kindiyi mañundu. Kru kandi nannga hañiniñ ndaya uki kahahaha miñga kindiyi undu. ¹³ Got ambami, Nari yañ sañinañga kirañingundararim pirimandamandin. Hara muñiniñ sihingamara vata piritamamañgarandin, vamba ambami, vami. Kamavata Jisas sihinda ambami, Harim nari uta kuyu kaniñandihiniñ indarimitata nggama. Yi tititaya kiyihiyi hañiniñ uraramirim mambayimin. Yi ñamba vanavana andindu hañiniñ uraramirim payimin, vami.

Jisas ñaña itihañaña vanarim ambavarami
(Mak 2.18-22 nannga, Luk 5.33-39)

¹⁴ Kanditiwimi hañi Jonindu simbirasara hañiniñ pata Jisasin kitihuta nimavamu, Mumindihi ara nannga Farisi ñaña itihañahariñ nandi simbirasara hañiniñ ñaña mañitihañandu, vamu. ¹⁵ Kamavahu Jisas ambami, Kru mumiñga navundi uririm andindi. Kamata nuñandi kru mindu hañiniñ nannga kiyihili nuñambirim indarihu mavindihi mañiriñandu. Kiyihandata kru muñiniñ kru kandihamañ timbuta muvu undu. Kamatihu nuñandi kru mindu hañiniñ niñambirim indarihu mavindihi ñaña itihañandu. ¹⁶ Siwimañanda, kru mumiñga mikwiri kiki siñga miñata, kwirandi yivupihavihavi atindu sihirasihira humbañi yivuvihita manzivirindi. Kandihamata musa andita, kwirandi yivupihavihavi atindu ha ñimburindi. Kamatihu mikwiri kiki siñga kumba yivuvihita sivirindi hañandihin uta sukuyiputindi. Kamata mikwiri kiki siñga ha andihi kwirandi yivupihavihavi atindu ha sihirata kumba ha sihinda arutimañgarandi. ¹⁷ Kru mumiñga wain kiki ñandi meme visa atinduyi mañgapirandi. Kamatihu meme visa ha pirihuhi wain ha piriyi miñgaramandi. Kamatihu meme visa handahara ñambatindi. Kamataharim wain kiki, meme visa kiyiyi kapirandi. Kamatihu arikingim avindaya kindu.*

Ñiji miñahimiruta muñambiyi miñavindamami
(Mak 5.22-43 nannga, Luk 8.41-56)

¹⁸ Jisas Jonindu simbirasara hañiniñ ambavarahihi, aru miku mumiñga pata Jisasindu tandanzapayi tanda mikwimikwinita ambami, Yandi navundi ha tihura kwimi. Hara pata uta miñasarina anga yahamiram, vami. ¹⁹ Kamavahi Jisas yahamirata kru kandihama nannga uhi, nuñandi simbirasara hañiniñ ndahara nu nannga kihiri umu. ²⁰⁻²¹ Kamatihu navundi 12 simbi sikwi ñangwi yivukuvita kindi ñambi nuñambi ambami, Nuñandi mikwiri kuta niñi ñapiruvu kumandamata timbusarata ndahara avindiraman, vami. Kamavata Jisasindu kutivu arihañi pata kumandamata nuñandi mikwiri kuta hañi timbusarami. ²² Kamatihu Jisas kimiruramata nggata nimavami, Yandi ñiji tikatikata kiñi. Na yañirim indarimañgarana harim avindi, vami. Kamavahi navundi hañambi kandihirivi hañi sikwitaya avindimi. ²³ Kamatihu Jisas uta aru miku hamandu taviyi yivurahata nggahi krunavundi kambirihata kiyimu. Kru hañiniñ piki timihuruhuhu, krunavundi pirindim aru tamata kiyimu. ²⁴ Kamatihu Jisas nuriñ ambami, Mikitamata umara. Navundi yipu ni mañgwimi. Sañ karihata kiyi, vami. Kamavahi nuñ irimindihi mu. ²⁵ Kamatihura nuriñ pingvarahi tapirañi pindihamu. Kamata Jisas indihuta navundi ñanjira hañambindu kuma hañi miñahandahi yahamirami. ²⁶ Kandihamatimi hañindu vana ha pirivisa kandihañindu pihu muvumuvu panzangarami.

* **9:10** Anjwimikiyi niñandihin ninimbahandu taviyi sikwi ñata kiyimuvu avindamata mañambami. Kru sambu Matyundu taviyi vaha vamba indarimitamu. Kaniñandihin Mak 2.15yi nggama. Hara kru muvira Jisasindu taviyi vamba indarimitamu. **9:11** Mt 11.19 nannga, Mk 2.16 nannga, Lu 5.30 nannga, 19.7 * **9:11** Farisi tikatika kuyu sambu miñahandandu. Kamataharim nimata indarindu. Kru tikatika kuyu kaniñiniñ mamiñahandandu hañiniñ ñamba vana andindu. Kamataharim nuri Gotindu tamiñganñimbañi ñiji nannga kindu. Juda hati kru Rom hati nannga kindu hañiniñ Gotindu tamiñganñimbañi ñiji nannga kindu. Nannga Juda hati kru Romindu gavaman ndamarim timbahiris miñandu hañiniñ ndahara Gotindu tamiñganñimbañi ñiji nannga kindu. **9:12** Mk 2.17 nannga, Lu 5.31 **9:13** Hos 6.6 nannga, Mt 12.7 nannga, Mk 2.17 nannga, Lu 5.32 nannga, 1 Ti 1.15 **9:14** Lu 18.12 **9:15** Jo 3.29 * **9:17** Juda meme yivuta nuñandi pisa ha miñata sivirihu meme visa ha uta kuku tihitihi vunggi aru mañia yivurahahi wain kapirandu. Wain kiki meme visa kandihañi tamata mitahu kutamari kita uta wain avindita akindindi. Kandihirivi hañi wain ha kihata meme visa atindu paña hañandihin anditi kundirahi. **9:18** Mk 5.22 nannga, Lu 8.41-42 **9:20-21** Mt 14.36 nannga, Mk 5.25 nannga, Lu 8.43 **9:24** Jo 11.11

Tamĩnga ñumi arikimbatĩnj miñavindamami

²⁷ Kamata Jisas kandi pihu ha mitata umi. Kamatihi tamĩnga ñumi arikimbat Jisas uhihi sihindĩ uta nimavamu, Devit niñuñĩngi, avinda vaha ariñ sihingahana, vamu.*
²⁸ Kamavahu Jisas taviyi indihuhi, kru arikimbat tamĩnga ñumi hañĩniñ Jisas kiyimiyi payimu. Kamatihu nuriñ kitihuta nimavami, Yi andiriman vana niñandihinirim nari indarimañgarara vaha, vami. Kamavahi arikimbat ambamu, Kandi Aru miñga, ara indarimañgarariñ, vamu. ²⁹ Kamavahu Jisas nuriñandi tamĩnga hañi miñasarata ambami, Nari yambirim indarimañgarara, harim ambara maña nariñ yivuraham, vami. ³⁰ Kamatihi arikimbatĩndu tamĩnga ha taruvihirimi. Kamatihi Jisas arikimbatĩnj tikatika kuyu ŋguta nimavami, Nimata musa andihin ŋgara nirim uta muñĩniñ manjambavaramara, vami. ³¹ Hara arikimbat uta krunavundi pirivisa kandihañi hatĩnj Jisas avi vana andimi hañandihinirim ambavaramu.

Manguyundavaravara miñgañ miñavindamami

³² Kamata kru arikimbat uhuhu, krunavundi kru sundi ñamba ariñguhi mika pimitihi manguyundavarandi hamañ, Jisas kiyimiyi timbuta payimu. ³³ Kamatihu Jisas sundi ñamba ha piñguvarahi kuyundavarami. Kamatihi ŋgata krunavundi sihanañga indarihitihiñta ambamu, Kuha Israel pirivisayi mayivurahandi vana yivurahi, vamu. ³⁴ Kamavahura Farisi ambamu, Nuñ sundi ñambandu aru miku hama tikatika ŋguhi sundi ñamba hañĩniñ piñguvarandi, vamu.

Jisas nuñandi simbirasarañ simbira ŋgumi*(Sapta 9.35—10.42)**Jisas krunavundiñ ŋgahi mavindimi*

³⁵ Jisas pihu aruru nañga pihu suksĩrambi sihanañgayi kindami. Kamata krunavundiñ Got nañga kuyundavaravara tavihumba nuriñandiyi nuriñ ambara-mami. Kamatiñdi kuyu avivi Gotĩndu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Kamatiñdi kru muhimimuhim kandi nañga hañĩniñ miñavindamami. ³⁶ Kamata krunavundi sambĩ ŋgahi indarihu timindimindihĩ ñamba sikwi kita sipsip kara manimani hañĩniñ kindu maña kiyimu. Kamatihu nuñ mavinzañinzañĩndimi. ³⁷ Kamatihi Jisas nuñandi simbirasara hañĩniñ ambami, Kivayi ñaña sambĩ minditi. Hara krunavundi ñaña yivutihuramarama hañĩniñ mangiyu. ³⁸ Kamataharim kiva niñuva hama nañga kuyundavarata kitihumara. Kamatira simbirasarañ simbiti uta nuñandi ñaña hañĩniñ yivutihurumu, vami.

10*12 simbirasara hañĩniñĩndu ñĩmbi**(Mak 3.13-19 nañga, Luk 6.12-16)*

¹ Jisas nuñandi 12 simbirasara hañĩniñ ambahi payihu ambami, Yi nariñ yihiramamin. Harim uta sundi ñamba hañĩniñ piñguvarata, krunavundi muhimimuhim kandi nañga hañĩniñ miñavindamamara. ² Simbirasara kandihañĩniñĩndu ñĩmbi hañĩniñ nimata, kimangima hama Saimon, mu ñĩmbi nuñandi Pita, muhama niñura Andru. Nañga Jems Sebedi ñaniñ nañga niñura Jon. ³ Muhama Filip, muhama Bartolomyu, muhama Tomas, muhama Matyu. Kandihamu nu gavaman ndamarim timbahiris miñamiña miñga. Muhama Jems, Alfius ñaniñ. Muhama Tadius. ⁴ Muhama Saimon, Selot vat miñga, imbi hama Judas Iskariot. Kandihamu Jisasĩnj kru ñamba ŋniñĩndu kumañi tamirimandi. Kamati nuñ ñamba tanjurimandiyu.

*Jisas 12 simbirasarañ simbira ŋgumi**(Mak 6.7-13 nañga, Luk 9.1-5)*

* 9:27 Mt 15.22 nañga, 20.29-34
 9:29 Mt 8.13 9:30 Mt 8.4 9:32 Mt 12.22 9:33 Mk 2.12 9:34 Mt 10.25 nañga, 12.24 nañga, Mk 3.22 nañga, Lu 11.15 9:35 Mt 4.23 nañga, Mk 1.39 nañga, Lu 4.44 9:36 Nam 27.17 nañga, 1 Kin 22.17 nañga, 2 Sto 18.16 nañga, Ese 34.5 nañga, Sek 10.2 nañga, Mt 14.14 nañga, Mk 6.34 9:37 Jo 4.35 9:37 Lu 10.2 10:1 Mt 9.35 nañga, Mk 3.13-15 nañga, 6.7 nañga, Lu 9.1

⁵ Jisas kru 12 vat kandihanjiniḡ simbita nimavami, Krunavundi muvundumuvundu kinduyi maḡumara. Samariandu pihu aruruyi ndahara maḡindiḡumara.* ⁶ Nari sipsip Israeḡ hatindu atinda yiwaramu haḡiniḡ ndaya kinduyi umara. ⁷ Uta nimavamba ambavaramara, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariḡindi ha, vamba ambamara. ⁸ Uta kandi naḡga haḡiniḡ miḡavindamata, kru kimumu haḡiniḡ anditira aḡga yahamaramu. Kamata kru kandi lepra naḡga haḡiniḡ anditira ḡaḡiraḡgiyimu. Kamata sundi ḡamba haḡiniḡ piḡguvaramara. Nariḡ simbira miḡamaḡarim yihiramin vana niḡandihin mut miḡata maḡara. Nari saḡ miḡara. Harim nari uta krunavundiḡ ḡguramata, mut miḡamaḡarim maḡambamara. ⁹ Nariḡandi paḡaḡarayi gol, timbahiris silva, naḡga kopa kimbarita maḡumara. ¹⁰ Urim, nariḡandi paḡa, kwirandi yivupihavihavi arikita, tandambisa, nanga makirutim maḡamaḡara. Kru simbira miḡamaḡarim hamaj nuḡandi ḡaḡa ha ḡgundu. ¹¹ Pihu aru muyi vaha, mana suksimbiri muyi vaha indihuta, pihu kandihani kru avinzikwisikwi naḡga tititaya kiyihiyi miḡgaḡ ḡgamara. Kamata kru kandihama naḡgandaya kita uta pihu kandiha mitamara. ¹² Tavi muyi indihutangata, krunavundi tavi kandihaniḡndu ḡniḡarim kuyu avivi ḡguta ambamara. Gotindu maviḡam nari naḡga kiyim, vamba ambamara. ¹³ Kamatira tavi kandihaniḡndu krunavundi nariḡarim kinzikitungata, nariḡandi kuyu avi ha anditi maviḡamiḡi kiyimandiyu. Ara nariḡarim kinziḡinzi manditungata, Gotiḡ kitiwitira maviḡamiḡi kiyihiyi vana ha nuri naḡga maḡgiyimandi. ¹⁴ Kamata kru mumiḡga nariḡ tavi nuḡandiyi timbuta maḡutingata, naḡga nariḡandi kuyu maḡindaringata, tavi vaha, mana pihu aru kandiha mitata urim nariḡandi tanda haḡi ayiwirsi kiyimandi ha yivuvaramara. Kamatira kru pihu aru kandihaniḡ ḡgati ḡgata ambiriḡandiyu, ḡamba vana andihariḡ niḡata vana ni andiyu vamba ambiriḡandiyu.* ¹⁵ Yi nariḡ kandi ambin, Got krunavundiḡ ḡgatiḡguriman vata yihiramami hiviḡi haḡi, krunavundi pihu kandihaniḡ hati pimi kaviriḡandiyu. Kamatu Sodom naḡga Gomora hati pimi kaviriḡandiyu ha tarataviriḡandi, vami.

*Muhimimuhim pimi vanavana yivurahimandi
(Mak 13.9-13 naḡga, Luk 21.12-17)*

¹⁶ Jisas siḡinda ambami, ḡgara. Yi nariḡ sipsip maḡa simbihin upiri saḡara ḡḡiḡiḡi ura. Harim tau andindi maḡa andimara. Indarimaḡgaratara muhimimuhim vana ha andimara. Naḡga kava umari andindu maḡa andimara. ḡamba vanavana anditirim maḡindarimara. ¹⁷ Kruḡ ḡgamaḡaramara. Nariḡ kru juda hatindu kuyu miḡasiriḡandu haḡiniḡndu kumaḡi tamimandiyu. Kamata Got naḡga kuyundavara vana tavi nuriḡandiyi nariḡ piḡgirawisirimandiyu. ¹⁸ Nari yandi simbirasara ḡniḡ. Harim nariḡ gavaman ndama naḡga aru miku haḡiniḡ kiyuyi timbuta urimandiyu. Kamatu yandi kuyu avivi kru aruru haḡiniḡ naḡga krunavundi muvundumuvundu haḡiniḡ ndahara ambavaritira indarimandiyu. ¹⁹ Nariḡ kru ḡgatiḡgirutingiru hama kiyiyi timbuta urimandiyu. Kamatu ariḡ ambitungata mumvamba ambavarimandari, vata maḡindarihitiḡimara. Kanditiwimi haḡi nariḡandi indarimit hambu, Got nuḡambi ambavarititi ambavarimandira. ²⁰ Kuyu ambavarimandira ha nariḡambi maḡambavarimandira. Nariḡandi Navandu Maviḡiḡi nariḡ indarimit ḡguti ambavarimandira. ²¹ Kru niḡuraḡ vaha mana niḡusiy vaha ḡgatiḡgiruta ambiti yivutatamiriḡandiyu. Siwimaḡanzihini nda niḡuvanin yahata nuriḡandi ḡniḡ andiriḡandiyu. Nuriḡandi ḡniḡ haḡiniḡ ndahara niḡum niḡuvaḡ miku tamata, kru maḡiniḡ simbitu niḡum niḡuvaḡ yivutatamiriḡandiyu. ²² Nari yandi ḡniḡ. Harim nariḡambiriḡ sihananga krunavundi kitiri ḡimandiyu. Hara krunavundi titatikata kituhitu imbihivi ha yivurahiti, Got nuriḡ aḡga miḡimandi. ²³ Krunavundi pihu muyindu haḡiniḡ nariḡ ḡamba vana anditungata, tivaramata pihu muyi umara. Yi nariḡ kandi ambin, simbira nariḡandi Israeḡndu pihu makamaka mamituramitiratira,

10:5 Si 13.46 * **10:5** Matyundu aḡgwimikiyi kuyu kutanguta kumanzipi timu tiḡgiruramata ambavarami haḡindu muhanda ni. Kuyu kaniḡandihin Matyu 10.5-42yi kiyi. Jisasindu simbirasara krunavundiḡ Gotindu kuyu ambavariritu nuriḡ muhimimuhim vana yivurahiriḡandiriḡ ambami. **10:6** Jer 50.6 naḡga, Mt 15.24 **10:7** Mt 3.2 naḡga, 4.17 naḡga, Lu 10.9-11 **10:7** Lu 10.4-12 **10:9** Lu 10.4 **10:10** Nam 18.31 naḡga, Lu 10.7 naḡga, 1 Ko 9.14 naḡga, 1 Ti 5.18 **10:12** Lu 10.5-6 **10:14** Si 18.6 * **10:14** Kuyu siwimaḡa Mak 6.11yi naḡga Simbirasara 13.5yi ḡgimandira. **10:15** Stt 19.24-28 naḡga, Mt 11.24 naḡga, Ju 1.7 **10:16** Lu 10.3 naḡga, Jo 10.12 naḡga, Si 20.29 naḡga, Ro 16.19 naḡga, 1 Ko 14.20 naḡga, Ef 5.15 **10:17** Mt 24.9 **10:17** Mk 13.9-11 naḡga, Lu 12.11-12 naḡga, 21.12-15 **10:18** Si 25.23 naḡga, 27.24 **10:19** Jo 14.26 naḡga, 1 Ko 2.4 **10:21** Mai 7.6 naḡga, Mt 10.35 naḡga, Lu 21.16 **10:22** Mt 24.9 naḡga, 24.13 naḡga, Mk 13.13 naḡga, Lu 21.17 naḡga, Jo 15.18-21 **10:23** Mt 16.28

Krundu Ñinji hama payimandi. ²⁴ Ñinji nuñandi ahusikiñ mandarativirandi, nanğa simbirakara hama nuñandi aru miku hamañ tarativirata kimbañi mangindi. ²⁵ Ñinji nuñandi ahusiki maña yivurahimandi hama, kamatanda kiyim. Nanğa simbirasara, nuñandi aru miku hama maña kiyimandi hama, kamatanda kiyim. Tavi niñjuvarim Belsebul vamba ambandu. Harim ñinjisim tavi kandihañi kindu hañinij ñimbi ñamba sikwi ngumandiyu, vami.*

Kru Gotirimindaya piñitumu
(Luk 12.2-7)

²⁶ Jisas sihinda ambami, Nariñ kru kandihañinij ñamba vana andirimitu ndahara mambiñitumara. Muhimimuhim tariñguramata kindi hañinij mamañi yivurahimandi. Kamati kuyu tariñguramata kindi hañinij ndahara sihananğa kru indarimandiyu. ²⁷ Nariñ kuyu kiviñi ambavaradin hañinij, inahimur ambavaramara. Ara kuyu siwiña indarimandira hañinij, uta tihirutihiru upiyi kuyu kimbañi ambavaritira krunavundi indarimu. ²⁸ Kru piri niñindurim mambiñitumara. Nariñandi kwirandimbatu ha yivutatamirimandiyu, hara nariñandi maviñinji ha mayivutatamirimandiyu. Gotirimindaya piñitumara. Nu taya nariñandi kwirandi nanğa maviñinji ha piñingarata, ahutuvarandi heliyi kavariñandi. ²⁹ Nari ngandara, kava arikita sukisirambi kru tuki tamingañi mut miñandu. Hara nariñandi Nava kava suksirambi kandihañinij karatamangarandi. Harim, kava kandihañindu muvat piriñi mamiñgatayivum vitiñgata, mamiñgata yivirimandi. ³⁰ Nanğa, Got nariñandi miku mini niñinij minza minimini ngatiñgurutu mitundi. ³¹ Nari Gotindu tamingañi aruñinij nzikwi kindara, kava sukisirambiñ tarativiramangarandara. Kamataharim mambiñitumara, vami.

Ara Jisasindu ñingñindu ñinij vavarim siwimanziwima mandimi
(Luk 12.8-9)

³² Jisas sihinda ambami, Kru mumiñga krunavundiñ nimavamba ambirimandi. Yi Jisasindu ñingñindu miñga vamba ambirimandi. Kru kandihamarim, yindahara Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hamarim, kru nima yandi vamba ambiriman. ³³ Ara kru mumiñga krunavundiñ, nimavamba ambirimandi. Yi Jisasindu ñingñindu miñga ma vamba ambirimandi. Kru kandihamarim, yindahara Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hamarim, kru nima yandima vamba ambiriman, vami.

Krunavundi Jisasirimindaya mavi ndamamangaramu
(Luk 12.51-53 nanğa, 14.26-27)

³⁴ Jisas sihinda ambami, Nari yambirim nimata mañindarimitamara. Nu piri niñi sanğa kirahirim payimi vamba mañindarimitamara. Yi sanğa kirahirim mam-bayimin. Yi tuki kuta miñgata payimin. ³⁵ Yi sanğa piruramirim payimin. Kru ñinji hama niñjuvarim miku tamirimandi, navundi ñinji hañambi niñjumirim miku tamirimandi, nimbas niñpahiñ miku tamirimandi. ³⁶ Nuñandi kru ñinji, navundi ñinji, niñburi, niñbas, nuriñambi masamasa miku tamimandiyu. ³⁷ Kru niñjum navañ mavindamata, yañ mavimandamirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman. Kru nuñandi kru ñinji nanğa navundi ñinij mavindamata, yañ mavimandamirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman. ³⁸ Nanğa kru, nuñandi ahuandi maña pimi kavuta yi nanğa mañindirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman.* ³⁹ Kru yambira muhimimuhim vana anditin avindirimandi vamba ambirimandi hama, siñgundirimandi. Ara yambirim indarita kwimirimandi hama, kimuta ndahara sihangiyimandi, vami.

Kru nguramirimandi hama muhimimuhim miñimandi
(Mak 9.41)

10:24 Lu 6.40 nanğa, Jo 13.16 nanğa, 15.20 **10:25** Mt 9.34 nanğa, Mk 3.22 nanğa, Lu 11.15 * **10:25** Belsebul ñimbi ni, Satanindu mu ñimbi. Matyu 12.22-28yi ndahara kiyi. **10:26** Mk 4.22 nanğa, Lu 8.17 **10:28** Ais 8.12-13 nanğa, Lu 12.4 nanğa, Je 4.12 nanğa, 1 Pi 3.14 **10:30** Lu 21.18 nanğa, Si 27.34 **10:31** Mt 6.26 nanğa, 12.12 **10:32** Lu 12.8 nanğa, Ro 10.9-10 nanğa, Sk 3.5 **10:33** Mk 8.38 nanğa, Lu 9.26 nanğa, 2 Ti 2.12 **10:34** Lu 12.49-53 **10:35** Mai 7.6 **10:36** Sng 41.9 nanğa, 55.13 **10:37** Lo 33.9 nanğa, Lu 14.26 **10:38** Mt 16.24 nanğa, Mk 8.34 nanğa, Lu 9.23 * **10:38** Krunavundi muvundumuvundu nanğa simbirasara sañinijinij ñamba vana andihu Rom hati ahuandiñi tangiraramarasimu. Kamata kru kwimirimandi varasimu hama, nuñambi nda ahuhirivi ha kavuta tangiraramarama upiyi urasimi. Jisas ahuandi kavuhavundu tih kuyu nguta ambami kaniñandihin krunavundiñ pimi kavuta kimuhimurim mambiñitumara vata ambami. **10:39** Mt 16.25 nanğa, Mk 8.35 nanğa, Lu 9.24 nanğa, 17.33 nanğa, Jo 12.25

⁴⁰ Jisas sihinda ambami, Kru narijirim kinzihinzitirimandi hama, yanjirim kinzihinzitirimandi. Ara kru yanjirim kinzihinzitirimandi hama, Gotirim kinzihinzitirimandi. Got yanjimbihipayimin. ⁴¹ Hara, kru mumingga ambirimandi. Yi kru Gotindu kuyu mįjata ambavarandi minganj nguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata kru kandihamanj nuņandi taviyi timbuta uta karatamirimandi. Kru kandihamatirimandi hama, kru Gotindu kuyu mįjata ambavarandu hanjiniņ mįjandu maņa muhimimuhim avivi mįjimandi. Nanja, kru mumingga ambirimandi. Yi kru tititaya kiyihiyi minganj nguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata kru kandihamanj nuņandi taviyi timbuta uta karatamirimandi. Kru kandihamatirimandi hama, kru tititaya kiyihiyi minga muhimimuhim avivi mįjandi maņa, mįjimandi. ⁴² Kru mumingga ambirimandi. Yi kukumini Jisasindu simbirasara nįngiņindu nįmbi maniman muvatinj nguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata nuņ nguramirimandi. Harim yi nariņ kandi ambin, kru kandihamandu avihimįngjįm ha manzįngundirimandi, mįjimandi, vami.

Jisas nin ndimbanzikwi

11

(Sapta 11.1—16.20)

Jon nuņandi simbirasaraņ simbihi Jisas kiyimiyi umu
(Luk 7.18-35)

¹ Jisas nuņandi simbirasara 12 vatinj ambaramata mituta, kandi pihu ha mitata pihu makamaka kandihanj kįdangįnda krunavundiņ ambaramarama, nuriņ Gotindu kuyu ambavarami. ² Kamatihi Jon kru nįmba vana andihi tamandu upiyi kita, Kraismuhimimuhim simbiramįjandim kuyuhinzi indarimi. Kamata nuņandi simbirasaraņ ambami, Uta Jisasinj nimavamba kitihumara, ³ Jon ambi, Nanjįnda vaha Got simbihi piri niņi payimana, mana muminganj vaha taviřimįdanj, vamba ambi, vamba ambamara, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriņ kimbi nimavami, Uta Joninj muhimimuhim vana indarira, nanja ngara niņiniņ ambavaramara. ⁵ Krunavundi tamįnga nįmi hanjiniņ tihiraņayau. Tanda nįmba hanjiniņ kindavarayu. Kandi lepra nanja hanjiniņ nįnjira yivurahayu. Kinzihi nįmba hanjiniņ kuyu indariyu. Nanja kru kimuhimu hanjiniņ anja yahamirayu. Kamatihuhu krunavundi muhimimuhim maniman hanjiniņ ndahara kuyu avi indariyu.* ⁶ Nanja kru yanj ngitu nuriņandi indarimanjaramanjara vana ha mamįngata yivirimandi hanjiniņ, kinzihinzitįmu, vami. ⁷ Kamavahi Jonindu simbirasara hanjiniņ indarita umu. Uhuu Jisas krunavundiņ Jonirįm ambami, Nari kru maniman upivu undara ha, wini pata kukimaka mįja nįņunįnu ndihi ngirįm maņundara. ⁸ Nanja, nu kwirandi yivupihavihavi kuta avivi hanjiniņ tamata kiyihi ngirįm maņundara. Kru kwirandi yivupihavihavi kuta avivi niņinj tamata kindu hanjiniņ aru miku ndu taviyi kindu. ⁹ Hara nari undara ha, muhimimuhim kandihanjiniņ ngirįm maņundara. Kru Gotindu kuyu mįjata ambavaravara muminganj ngirįm undara. Nariņ yi kandi ambin, kru Gotindu kuyu mįjata ambavaravara kandihama, kru Gotindu kuyu mįjata ambavaravara sihananj tarativiramaņgarahi. ¹⁰ Gotindu angwimikiyi Jonirįm ambami, Got nįnj nuņandinj ambi, Ngana. Yi kru muminganj simbitin kasiramata yandi kuyu ni mįjata ambavarata, nambirim kwimbi mįjasirivirimandi. Kamati na sihindi payimana, vamba ambi, vamba ambami. ¹¹ Nariņ yi kandi ambin, Jon kukuyi mįjangiruhuru hama kru pirivisayi yivurahamu hanjiniņ tarativirandi. Hara kru nįmbi manimani nzikwi Gotindu tiwiyi kiyimandi hama, Joninj tarativiramaņgarimandi. ¹² Jon kukuyi mįjangiruhuru hama Gotindu kuyu ambavarami hiriviyi nda kita, patavata tihu ndahara, kru sangandu tikatika nanja hanjiniņ, Gotindu tiwiyi kiyimįdanj vata tikatikatindu. Kamatindi muvitamuvita sanja kurihandu. Kamata krunavundi Gotindu tiwiyi kindu hanjiniņ pimi aru ngundu.* ¹³ Kru Gotindu kuyu mįjata ambavaravara hanjiniņ, nanja tikatika kuyundu angwimiki niņandihin, Gotindu kuyu ambavarahuhu

10:40 Mk 9.37 nanja, Lu 9.48 nanja, 10.16 nanja, Jo 13.20 **10:41** 1 Kin 17.10 nanja, 2 Kin 4.8 **10:42** Mt 18.5-6 nanja, 25.40 nanja, Mk 9.41 nanja, Hi 6.10 **11:2** Mt 14.3 **11:3** Mal 3.1 * **11:5** Kuha kru Gotindu kuyu mįjata ambavaravara Aisaia ambami. Got Israel hatinj nguramirimandi, vami. Kuyu kanijandihin, Aisaia 35.1-7yi nanja, 61.1-4yi kiyi. **11:6** Mt 13.57 nanja, 26.31 **11:7** Mt 3.5 **11:9** Lu 1.76 **11:10** Mal 3.1 nanja, Mk 1.2 nanja, Jo 3.28 **11:12** Lu 16.16 * **11:12** Grik kuyuyi kanijiniņirįm maņambamaņgarami. Kru muvira nuriņandi indarimitiyi, tihu ambandu. Jisas ambami. Kru yanjirim idarimanjaramandu hanjiniņ ambitin, Rom hati nanja kurihata nuriņ piņguvarimandiyu. Kamata Gotindu kwimbi mįjasirivitu muhimimuhim nuņandi tiwiyi kiyihiyi hanjiniņ piri niņi yivurahimandi, vamba ambami, vandu.

Jon kuhirami. ¹⁴ Harim nari kuyu kaniñandihin indarimindañ vatañgata indarimara. Gotindu angwimikiyi ambami, Elaija payimandi, vamba ambami. Kanñandihin Jonirim ambami. ¹⁵ Kru kinzihi nañga hama, kuyu niñandihin miñjatamamañgarata indarim. ¹⁶ Krunavundi tihundu niñiniñindu vana hañiniñirim ambavaririm, tih kuyu pamatavu ambiraman. Nuri ñiñi maña tihirutihuru upi yi minzita kindu. Kamata ñiñi muvirarim nimavamba ambandu, ¹⁷ Ara piki timihiruhariñ nari manduturamara. Mavimavi sihipuri yivuriñ, hara nariñ mavindihi manjirihara, vamba ambandu, vami. ¹⁸ Kamavata Jisas sihinda ambami, Jon pata kandiñgandi mañata wain mañguvirandi, nañga ambandu, Sundi ñamba nu nañga kiyi, vamba ambandu. ¹⁹ Hara Krundu Ñiñi hama pata, ñata kuvirandi. Kamatihi ambandu, Niñgamara, kru nima ñaña sambi ñata wain sambi kuvirandi. Nu kru gavaman ndamarim timbahiris miñandu, nañga kru ñamba vanavana andindu muvirandu nimbaha, vamba ambandu. Hara krunavundi Gotindu indarimit avi kaniñiniñ miñahandata simbira miñandu. Kamatihi krunavundi muvira nurinandi simbiravu taya ñgandu. Kamatihi Gotindu indarimit avi ha mamañindindi, vami.

*Krunavundi mavi mañgimiruyu hañiniñ pimi kavirimandi yu
(Luk 10.13-15)*

²⁰ Pihu aruru muvirañi, Jisas muhimimuhim nzihi sambi sihirahira mavi mañgimirumu. Kamatihi kanditiwimi hañi krunavundi pihu aruru kandihañu hatiñ Jisas ambahimubirami. ²¹ Kamata ambami, Pihu aruru Korasin nañga Betsaida hati nari pimi aru kavirimandira. Kru mumiñga uta pihu Tair nañga Saidon muhimimuhim nzihi yi sihirahin ñgandara maña nu ndahara sihirahi. Kamati ñgata, nuri atinda ñamba vanavana andindu hañiniñirim indarimamata maviñgimiruhu. Kamata mikwiri kavita ahuyipuyi minzita kiyihu. ²² Kamataharim yi nariñ ambin, Got krunavundiñ ñgatiñguriman vata yihiramami hiviñi hañi, nari pimi kavirimandira ha, Tair nañga Saidon hati pimi kavirimandi yu ha tarativirimandi. ²³ Kaperneam hati nari ambandara, Ariñ Got tihuyahiti nuñandi pihuyi yawimindañ, vamba ambandara, manñganzi kwí. Hara nari kimuhimu ñiniñindu upi yi miñgurimandira. Yi nari nañga kita muhimimuhim nzihi sihirahin ñgandara maña kru mumiñga uta Sodom ndahara sihiriti, Sodom kiyiñi wisa. ²⁴ Kamataharim yi nariñ ambin, Got krunavundiñ ñgatiñguriman vata yihiramami hivi hañi, nari pimi kavirimandira ha, Sodom hati pimi kavirimandi yu ha tarativirimandi, vami.

*Nari yi kiyiman niñi pata avirikimumara
(Luk 10.21-22)*

²⁵ Kandihirivi hanu Jisas nimavami, Yava. Na ihumbisa nañga piri niñindu Aru miñga. Yi nañ kuyu avi ñgwin, na muhimimuhim kandihañiniñ indarimit avi nañga mirimba nañga hañiniñirim sipiruramamana. Kamata kru nurinambi tanguhu miñguhi ñiñi maña kindu hañiniñ isihuramamana. ²⁶ Kandi yava, nambi piritamata kandihamatimana, vami. ²⁷ Kamavata Jisas sihinda ambami, Muhimimuhim Yavandak yandi kumañi tamami. Kru mumiñga ndahara Ñiñi hamañ mañgandi. Niñuva nuñambi ñgandi. Nañga, kru mumiñga Niñuvañ mañgandi. Niñi hama nuñambi ñgandi. Nañga kru Niñuvañ isihuramahi ñgandu hañiniñ ndaya Niñuvañ ñgandu. ²⁸ Kru simbira tikatika miñata pimi aru kavundara nari, sihananga yi kiyiman niñi pata avirikimumara. ²⁹ Nari yañ ñgandara. Yi yambi tanguhin miñguhi, maviñamiñi kindin. Kamataharim pata avirikimumara. Nari yandi vana ñgata, yandi kuyundu tiwiyi kiyimara. Ahuhirivi bulmakau arikitandu piñgwiyi piñgirimandi yu vata tamandu maña yandi tiwiyi kiyimara. ³⁰ Ahuhirivi nariñandi piñgwiyi tamin hañandihin, kavuhavurim aviri mandamirimandira. Nañga nariñ kavuhavu him ñgundin ha pimi ma, vami.

12

*Avirikimuhimu Hiviyi simbirarim karikaritindu vanarim ambami
(Mak 2.23-28 nañga, Luk 6.1-5)*

11:14 Mal 4.5 nañga, Mt 17.10-13 nañga, Mk 9.11-13 11:18 Mt 3.4 11:19 Mt 9.10-14 nañga, Lu 7.35 11:21 Ais 23.1-18 nañga, Ese 26.1—28.26 nañga, Jol 3.4-8 nañga, Amo 1.9-10 nañga, Jna 3.6 nañga, Sek 9.2-4 11:23 Stt 19.24-28 nañga, Ais 14.13-15 11:24 Mt 10.15 nañga, Lu 10.12 11:25 1 Ko 1.26-29 11:27 Mt 28.18 nañga, Jo 1.18 nañga, 3.35 nañga, 10.15 nañga, 17.2 nañga, Fl 2.9 11:28 Jer 31.25 11:29 Jer 6.16 nañga, Sek 9.9 nañga, Jo 13.15 nañga, Fl 2.5 nañga, 1 Jo 2.6 11:30 1 Jo 5.3

kiyihiyi vana ha ñamba vanavana hañiniñ taratavirimandi. ²¹ Kamati krunavundi pirivisa muvundumuvundu hañiniñ, nuñirim indarimanğarata ariñ nguramirimandi vata tavirimandiyyu, vamba ambi, vamba ambami, vami.

Jisas Belsebul nañga simbira miñandi vamu

(Mak 3.20-30 nañga, Luk 11.14-23 nañga, 12.10)

²² Kandihirivi hañi kru sundi ñamba ariñgumi miñgañ Jisas kiyimiyi miñata payimu. Kru kandihama tamıñga ñumi nañga kuyu mañguyundavarandi miñga. Kamatiñ Jisas nuñ miñavindamañi, kandihama kuyundavarata tihirañami. ²³ Kamatiñi krunavundi sihananga pindirata yahata ambamu, Kru nima Devit niñuñiñgi vaha, vamu. ²⁴ Hara, Farisi hañiniñ kuyu kandihama indarita yahata ambamu, Kru nima, sundi ñambandu aru miku Belsebulindu tikatikayi sundi ñamba piñguvarandi, vamu.* ²⁵ Hara Jisas nuriñandi indarimit hambu ngami. Harim nuriñ nimavami, Pirivisa miñzayindu niñiñ sihirata arikinzapa kita kurihata, krunavundi kandihaniñiñ ñambatihu. Pihu aru muyi hati vaha mana tavi miñzayindu niñiñ tamarahata arikinzapa kita kurihata, krunavundi kandihaniñiñ tikatika mandihu. ²⁶ Kamata maña, Satan yahata Sataniñ piñguvariti tamarahata arikinzapa kita kurihatu, Satanindu tikatikata nuriñ karatamatamandu mañgiyimandi. ²⁷ Harim yañ Belsebul nguramañi sundi ñamba hañiniñ piñguvarandintıngata, nariñandi hatıñ niñindaya nguramañi sundi ñamba hañiniñ piñguvarandu. Harim nari ambara kuyu hañiniñ nariñandi hatı nariñ ngatiñgurimandiyyu. ²⁸ Hara, yañ Gotindu Maviñiñi nguramañi sundi ñamba hañiniñ piñguvarandintıngata, Gotindu tiwiyyi kiyihiyiha pata ara nañga kiyiha, vamba indarimara. ²⁹ Kru mumıñga kru tikatika miñgandu taviyi pamata indihuta nuñandi muhimimuhim miñahi. Kamatiñim kru tikatika hamañ siki nañga simahahi wisa. Kamatanda kru kandihamandu taviyi muhimimuhim miñahi. ³⁰ Kru yañ miñdu mandamandi hama, yañ miku tamandi. Ara kru yañ nguramata krunavundiñ mayivutihuramandi hama, piñguvarahi siñunziñgu undu. ³¹ Kamataharim nariñ yi ambin, krunavundi muhimimuhim ñamba vanavana andirimandiyyu, nañga Gotiñ ambasuvirimandiyyu hañiniñ, Got kuñgi kuyivirimandi. Hara kru Gotindu Maviñiñiñ ambasuvirimandi hamandu kuñgi, Got mañguyivirimandi. ³² Kru mumıñga Krundu Niñiñ kuyu ñamba ambirimandi. Hara ñamba vana kandihaniñiñ Got kuñgi kuyivirimandi. Hara kru Gotindu Maviñiñiñ kuyu ñamba ambirimandi hamandu ñamba vana hañandihin, tihu nañga mutihu ndahara Got kuñgi mañguyivirimandi, vami.

Ahu ñamba hañandihin kandi ñamba tamandi

(Luk 6.43-45)

³³ Kamata Jisas ambami, Ahu avi hañandihin nuñandi kandi handahara avindirimandi. Ara ahu ñamba ha kandi nuñandi handahara avi mandirimandi. Kamataharim kru ndahara ñaña kandihambu nganğaramata ambandu, Ahu nda avi, nda ñamba, vamba ambandu. ³⁴ Nari kru ñamba, tau ñamba niñiñ maña. Pamata kuyu avi ambavarimandira. Kru nuñandi mavıñgukuyi muhimimuhim indarimit kindi hañiniñ ambavarandi. ³⁵ Kru avi hamandu indarimit avivi sambı nuñandi mavi hımbavu kindi. Harim avi vana taya andindi. Ara kru ñamba hamandu indarimit ñamba sambı nuñandi mavi hımbavu kindi. Harim ñamba vana taya andindi. ³⁶ Hara yi nariñ ambin, Got krunavundiñ ngatiñgurimandi hivi hañi, krunavundi muhimimuhim kuyuhuyu kuyundavarandu hañiniñiriñ indarimarama ngatiñgurimandi. ³⁷ Harim nandi kuyuvu taya nganğaramata Got ambirimandi, Kru na ñamba miñga, na avi miñga vamba ambirimandi, vami.

Kru muvira Jisasiñ muhim nzihi sihirasiharim kitihumu

(Mak 8.11-12 nañga, Luk 11.29-32)

³⁸ Kru tikatika kuyundu mirimba nañga hañiniñ nañga Farisi muvira Jisasiñ nimavamu, Ahusiki, muhim nzihi sihirinana ngim vata piri kirıñ, vamu. ³⁹ Kamavahu

12:22 Mt 9.32-33 12:24 Mt 9.34 nañga, 10.25 nañga, Mk 3.22 nañga, Lu 11.15 * 12:24 Belsebul ñimbi ni Satanindu mu ñimbi. 12:25 Mt 9.4 nañga, Jo 2.25 nañga, Sk 2.23 12:28 Dan 2.44 nañga, 7.14 nañga, Lu 1.33 nañga, 17.20-21 nañga, Si 10.38 nañga, 1 Jo 3.8 12:29 Ais 49.24 nañga, Lu 11.21-23 nañga, 1 Jo 4.4 12:30 Mk 9.40 nañga, Lu 9.50 nañga, 11.23 12:31 Mk 3.28-29 nañga, Lu 12.10 nañga, Si 7.51 nañga, 1 Ti 1.13 nañga, Hi 6.4-6 nañga, 10.26 nañga, 1 Jo 5.16 12:32 Mt 11.19 nañga, Lu 12.10 nañga, Jo 7.12 nañga, 7.52 nañga, 1 Ti 1.13 12:33 Mt 7.16-20 nañga, Lu 6.44 12:34 Mt 3.7 nañga, 15.18 nañga, 23.22 nañga, Lu 3.7 nañga, 6.45 12:38 Mt 16.1 nañga, Mk 8.11 nañga, Lu 11.16 nañga, Jo 6.30 nañga, 1 Ko 1.22 12:39 Mt 16.4 nañga, Mk 8.12 nañga, Lu 11.29-32

Jisas nurin kimbî ambami, Nîmati hiriviyindu krunavundi ñamba ninin. Harim Gotin ndaya maviñi mandamandu. Imutamut muhimimuhim nzihi ngimindaŋ vata añanjarandu hara manġimandiyu, maninġa. Muhim nzihi sihirahi ngimaña ha, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Jona sihirami handaya ngimandiyu. ⁴⁰ Jona asa arundu maviñgumbañi arikikwiri hivi kiyimi. Siwimañanda Krundu Ninji hama ndahara arikikwiri hivi sava humbañi kiyimandi. ^{*} ⁴¹ Krunavundin Got ngatinguriman vata yihiramami hiviyi, Ninive hati krunavundi sihananġa Gotindu tamingañi ñamba vana andindurim tanġuramirimandiyu. Kamata narinġandi tiwimiyi krunavundi ñamba vanavana andindurim kuyu kimbañi ambavarimandiyu. Ninive hati Jona ambavarahi nganġa maviñgimirumu. Hara kru muminġa nari ninġiñi kiyi miñġa, Jonan tarativiri. ⁴² Krunavundin Got ngatingurimandi tiwimiyi, Navundi aru miku Sebandu hanġambi ndahara Gotindu tamingañi tanġuramirimandi. Kamata krunavundi tihundu nininjinindu ñamba vanavanarim kuyu kimbañi ambavarimandi. Navundi aru miku kandihanġambi, pirivisa niñindu mandamuyi kindi. Hara Solomon indarimit avivi nuñandi ambavariti indaritin vata payimi. Hara kru muminġa niñi kiyi miñġa Solomonin tarativiramangari, vami.

Sundi ñamba anġa payimi
(Luk 11.24-26)

⁴³ Jisas sihinda ambami, Sundi ñamba kru muminġan mitata urimandi. Kamata kuku maniman upivu avirikimuhimu upi puhirata kindirimandi. Hara avirikimuhimu upi manġimandi. ⁴⁴ Kamata ambirimandi, Yi tavi kiyimin hañi anġa uta kiyiman, vamba ambirimandi. Kamavata uta kiyimi tavi ha ngiti ikirañata kanzi miñayahuramintu sanġiyimandi. ⁴⁵ Kamati uta sundi ñamba kuma timu, tamu arikinzipi tingiruramata vat ñamba vanandu supirisupiri hanġinjin timbuta pata indihata tavi kandihanġi kiyimandiyu. Kru kandihama kuha ñamba kiyimi, hara tihu ñambatimanġarimandi. Krunavundi tihundu nininjin siwimañanzihî yivurahimandi, vami.

Nininin Jisas ninġum nanġa ninġuranava
(Mak 3.31-35 nanġa, Luk 8.19-21)

⁴⁶ Jisas krunavundin kuyu nguhili ninġum nanġa ninġuratakiña pata Jisas nanġa kuyundavarimindaŋ vata tapirañi kiyimu. ⁴⁷ Kuyundavarahihi, kru muminġa pata ambami, Namaka nanġa naratakiña nananġa kuyundavarimindaŋ vata pata tapiravu nda kuyu, vami. ^{*} ⁴⁸ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Yamaka nanġa yaratakiña kandihanġinjin ninin, vami. ⁴⁹ Kamavata nuñandi simbirasaraj isihuramata ambami, Nġamara, nininjin ndihî yandi yamaka nanġa yaratakiña. ⁵⁰ Krunavundi Yavandak nuñandi pihuyi kindi hamandi vana taya miñahandahandarim pirikindu hanġinjin ndaya, yandi yamaka, yarimandakiña nanġa yaratakiña, vami.

13

Wit kiris ndu tihî kuyu
(Mak 4.1-9 nanġa, Luk 8.4-8)

¹ Kandihivi hañindaya Jisas tavihumba hambu mitata tapirañi pindihata uta indu aru hañindu tiviyi minzita kiyimi. ² Kamatihi krunavundi sambî nu kiyimi hañi payihu, kupik hañi yahuta minzita. Kamatihi krunavundi sihananġa indu tihî hambu tanġuvatamu. ³ Kamatihi Jisas nurin tihî kuyu sambî ambavarata, nimavami, Indarimara. Kru muminġa wit kiris kivayi sisiviriman vata umi. ^{*} ⁴ Kamata kiva hañi sisivata uhihi muvira kindimbatiyi miñġaramahu kava pata ñamu. ⁵ Muvira piri timba nanġa virañi miñġaramamu. Piri kandihanġu simbiyi simbiyi kiri hambu timba nanġa. Kamataharim wit kiris kandihanġinjin piri kandihanġu miñġaramata sariwayi timiravaramu. ⁶ Hara kundur ha kavarahi pirihumbañi mamigumi. Harim ina

^{*} **12:40** Jona 1.17yi ngamara. Kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Jonandu anġwimikiyi Jona uta pihu aru Ninive hati krunavundin Gotindu kuyu ambavarahi, nuñandi kuyu indarita maviñgimirumim ambavarami. Jona 3.5yi ngamara. **12:41** Jna 3.5 **12:42** 1 Kin 10.1-10 nanġa, 2 Sto 9.1-12 nanġa, Mt 12.6 **12:43** Jop 1.7 nanġa, Lu 11.24 nanġa, 1 Pi 5.8 **12:45** Hi 6.4 nanġa, 2 Pi 2.20-22 **12:46** Mt 13.55 nanġa, Mk 3.31 nanġa, Jo 2.12 nanġa, Si 1.14 ^{*} **12:47** Kru mirimba nanġa muvira ambandu. Kuyu Matyu 12.47yi kiyi niñandihin Matyu nuñambi mayihimbivirami. Kru muminġa kuyu Mak 3.32yi nanġa Luk 8.20yi kiyi hanġinjin ngata, kuyu siwimañara kiyim vata, kuyu Matyu 12.47yi kiyi niñandihin sihindivura yihimbivirami, vandu. **12:50** Jo 15.14 nanġa, Ro 8.29 nanġa, Ga 5.6 nanġa, 6.15 nanġa, Kl 3.11 nanġa, Hi 2.11 **13:2** Lu 5.1-3 ^{*} **13:3** Matyundu anġwimikiyi kuyu kutanġuta kumanzipi timu tingiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kanġandihin 13.3yi kita uta 52yi tihî kuyu sambî Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambami.

kirahimuhu sahata kimumbiramu. ⁷ Ara wit kiris muvira siki punzimbonzi ningiñi mĩngaramamu. Kamatihu siki punzi nanja hanjini timirata wit hanjini tarĩngumu. ⁸ Hara wit kiris muvira piri aviyi mĩngaramata timirata kandi tamamu. Muvira 100, muvira 60, muvira 30 tindi tamamu. ⁹ Kru kinzihi nanja hama, kuyu niñandihin miñatamamañgarata indarim, vami.

Jisas tih kuyuyi taya ambavarami
(Mak 4.10-12 nanja, Luk 8.9-10)

¹⁰ Kiyihandata Jisasindu simbirasara pata nuñ nimavamba kitihumu, Mumindihi krunavundiñ tih kuyuyi taya ambavarandana, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas ambami, Nariñ Got anditi muhimimuhim nuñandi tiwiyi kiyihiyi hañindu kuyu sapa sipiruta kindi ha ngimandira. Hara krunavundi mangimandiyu. ¹² Kru mumĩngandu kandiamata him muhimimuhim kiyimandi hañi nuñ Got sihinda muvira ngurimandi. Kamati nuñandi muhimimuhim sambi kiyimandi. Hara kru mumĩngandu muhimimuhim mangiyimandi ha, muhimimuhim miñahandata kiyimandiyipu ha Got piñguvarata mitirimandi. ¹³ Kanimata sapayirim nuriñ tih kuyu ngundin. Nuriñandi tamĩngangiris ha tihirañandi, hara muhim mangimandiyu. Miñatamandu hara, kuyu mu mañindarimandiyu, kamatu nuriñandi mirimba vu mandaruvihirimandi. ¹⁴⁻¹⁵ Krunavundi kanimata niñiniñirim ndih Gotindu kuyu miñata ambavaravara Aisaia ambami, Got ambi, Kuyu sambi ñimbiri indarimandira. Hara kuyu sapavu mangimandira. Muhiminda ngimindañ vata sambi ñimbiri tihiraramimandira, hara mangiyimandira. Krunavundi kandañiniñindu mavi humba hambu tikatikatimi. Kamatihu nuriñandi kinzihi hanjiniñ kuyu avi indaritarim yakwirivarandu. Nuriñandi tamĩngangirisi ha miñayihindu. Kamataharim nuriñandi tamĩnga ha muhim mangimandi. Kamati nuriñandi kinzihi ha muhim kuyu mañindariti, nuriñandi mavi humbavu kuyu sapa ha mangimandi. Kandiamata vana mañandita, maviñgimiruta yi kinzihi patu nuriñ miñavindamahin, vamba ambi, vamba ambami. Aisaia ambami kuyu ha kandisikwisikwi yivurahi. ¹⁶ Nari kuyu indarindara, nanja muhimimuhim ngandara. Harim nari kinzihintimara. ¹⁷ Yi nariñ kandi ambin, kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara nanja kru tititaya kiyihiyi hanjiniñ sambi muhimimuhim tihu ngara niñiniñ ngimindañ vata piritamamañgaramu, hara mangamu. Nanja kuyu indarindara niñiniñ indarimindañ vata piritamamañgaramu, hara mañindarimu, vami.

Wit kirisindu tih kuyundu kuyu sapa
(Mak 4.13-20 nanja, Luk 8.11-15)

¹⁸ Jisas sihinda ambami, Kru mumĩnga kivayi wit kiris kavaramindu tih kuyu hañindu kuyu sapa ambitiñ indarimara. ¹⁹ Wit kiris kwimbiyi mĩngaramamu maña handa, kru Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu avivi indarindi. Hara nuñandi sapavu mangandi. Kamatihu Satan nu kindiyi pata sariwayiñandi kuyu Got nuñandi maviñgukuyi kurindi hanjiniñ piñguvarandi. ²⁰⁻²¹ Ara wit kiris piri simbiyi simbiyi kirivu timba nanja virañi mĩngaramata sariwayiñandi timiravarami maña handa, kru Gotindu kuyu avivi sariwayiñandi indarita kinzihintitindi. Hara nuñandi indarimañgaramañgara vana ha wit kiris kundur maniman maña, harim nuñandi indarimañgamañgara vana ha pakanda kindi. Gotindu kuyu avivi indarita kinzihintitindi. Hara kru nuñandi indarimañgaramañgara vana hañandihinirim pimi nguhu, nuñandi indarimañgaramañgara vana ha miñgata yivundi. ²² Ara wit kiris muvira siki punzimbonzi ningiñi mĩngaramamu maña handa, kru Gotindu kuyu avivi indarindu. Hara piri niñindu himirim timutimutindi, nanja timbahiris sambi miñatihiruramaramarim indarindi. Kamatihu kandi vana hanjiniñ Gotindu kuyu hanjiniñ yivutarĩnguhi kandimandamandi. ²³ Hara wit kiris piri aviyi mĩngaramamu maña handa, kru Gotindu kuyu avivi indarita sapavu ngamañgarandi. Kamata 30 kiris, 60 kiris, 100 kiris tindi kandi tamandi, vami.

Tipa ñamba kivayi timiravaramindu tih kuyu

²⁴ Jisas nuriñ tih kuyu muñandihin nimavamba ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru mumĩnga nuñandi kivayi wit kiris avi hanjiniñ kavarami maña. ²⁵ Hara krunavundi karĩhahuhu kru hamandu miku miñga pata tipa ñambandu kiris wit avi ñiñgi hañi kavarata umi. ²⁶ Kamatihu kiyihandata wit hanjiniñ aruta kandi tamirim andihini ngahura tipa ñamba hanjiniñ ndahara kandi tamirim kiyimi. ²⁷ Kamatihu simbirasara

hañiniñ uta kiva niñuva hamañ nimavamba ambamu, Aru miñga, ara wit kiris taya vaha nandi kiva niñi kavaramana vamba indarindariñ. Hara mumindihi tipa ñamba nda nañga timiri, vamba ambamu. ²⁸ Kamavahu nuriñ ambami, Miku hiru muminga kandi musa ha andisimi, vamba ambami. Kamavahi ambamu, Ngingangata uta tipa ñamba ha kumbiravarim, vamba ambamu. ²⁹ Kamavahura nuriñ ambami, Kitiñgitiñgawisa. Tipa ñamba hañiniñ kumbiravarambara wit avi hañiniñ nanga kumbiravaritiramandihi. ³⁰ Kamata mandita mitira arikita kihirihiri arutimu. Kamatu tahiratahira tiwimi kru simbira miñimandiyu hañiniñirim ambiriman, Tipa ñamba hañiniñ wisa tahirandahira kiti kahañgaha ahuyi kirahirarim tamamara. Kamata wit avi hañiniñ yivutihiruramata huyimandavi yandiñi tamamamara, vamba ambami, vami.

Mastet kirisindu tihî kuyu
(Mak 4.30-32 nañga, Luk 13.18-19)

³¹ Jisas nuriñ tihî kuyu muñandihin nimavamba ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha sahi mastetindu kiris maña. Kru muminga mastet kiris ha miñata nuñandi kivayi sisivami. ³² Mastetindu kiris ha sahi muvirandu maña ma. Sukihiris sirambi, hara timirata arutindi ha sahi muvirañ tarativirata ahu maña arutindi. Kamatihi kava pata nuñandi maka hañi ñingî tihundu, vami.

Yisindu tihî kuyu
(Luk 13.20-21)

³³ Jisas nuriñ sihinda tihî kuyu muñandi nimavamba ambami. Gotindu tiwiyi kiyihiyiha yis maña. Navundi muñambi wit sambî miñata yis nañga tarayiwara tamahi kihata siñgi ha nañga kihirihiritindi, vami.

Jisas tihî kuyuyi taya ambavarami
(Mak 4.33-34)

³⁴ Jisas sihananga kuyu krunavundiñ ambavarami niñiniñ, tihî kuyuyi taya ambavarami. Miñamamañi ndamata mañambavarami. ³⁵ Kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara mumingandu mikatimbayi Got nimavamba ambami, Muhimimuhim piri niñi yivurahami hirivi hañinda kita patavata tihundu takuk niñi, muhimimuhim sipiruta kindi ha yi tihî kuyuyi taya ambavariman, vamba ambami. Kamavami kuyu ha Jisas andihî kandisikwisikwi yivurahami.

Tipa ñambandu tihî kuyundu kuyu sapa

³⁶ Jisas krunavundiñ mitata tavi humbañi indihuhi nuñandi simbirasara hañiniñ nu kiyimiyi pata nimavamba kitihumu, Tipa ñamba kivayi yaharamami hañindu kuyu sapa ha ambina ngahariñ vaha, vamu. ³⁷ Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Kru wit kiris avi kavarami hama Krundu Niñi. ³⁸ Ara kiva ha piri niñandihin. Ara wit kiris avi hañiniñ krunavundi Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañiniñ. Ara tipa ñamba hañiniñ, kañiniñ krunavundi Satanindu. ³⁹ Kru miku miñga tipa ñamba kavarami hama Satan. Ara wit tahiratahira tiwimi hañandihin piri niñandihindu imbihivi. Ara simbirasara wit tahiratahira hañiniñ Gotindu kutikara. ⁴⁰ Kru tipa ñamba kumbirata kiramumu maña ha, piri niñindu imbihiviyi andirimandiyu. ⁴¹ Krundu Niñi hama nuñandi kutikara hañiniñ simbiti payimandiyu. Kamati muhimimuhim andihî krunavundindu indarimañgaramañgara vana ñambatandi hañiniñ nañga, kru sihananga ñamba vana andindu hañiniñ, pingubarimandiyu. ⁴² Kamata kavarihu ahumira aruyi urimandiyu. Ahutunçi kandihañi irihariha miika satipirimandiyu. ⁴³ Kanditiwimi hañi krunavundi tititaya kiyihiyi hañiniñ, nuriñandi Niñuvandu tiwiyi kiyihiyi hañi ina timirata siñandindi maña siñandirimandiyu. Kru kinzihi nañga hama, kuyu niñandihin miñatamamañgarata indarim, vami.

Timbahiris tupi piriñhumbañi sipiruta kindindu tihî kuyu

⁴⁴ Jisas sihinda ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha timbahiris tupi kiva itihî piri kayivata sipirumu maña ñandi. Kamatihi kru muminga ngata sihinda sipirumi. Kamata kinziñzita uta nuñandi muhimimuhim ambahi mut miñahu timbahiris ha miñata uta kiva kandiha mut miñami, vami.

Wiriri avinziñki ñandindu tihî kuyu

⁴⁵ Jisas sihinda tihî kuyu muḡandi ambata nimavami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha, kru timbahirisindu ariku miḡga wiriri avirim puhirata kindimañandimi. ⁴⁶ Kamata wiriri muḡandi ḡgahi avinzikwisikwi tihî, uta ambahi muhimimuhim muḡandiha mut miḡaha timbahiris ha miḡata uta wiriri avinzikwi kandiha mut miḡami, vami.

Kamahayindu tihî kuyu

⁴⁷ Jisas sihinda tihî kuyu muḡandi ambata nimavami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kamahayi indu muiyî kavarahu miḡguhi muhimimuhim asa miḡandu maña. ⁴⁸ Kamahayi ha yavurihi piḡgiritâ pata tiḡgivu tamamû. Kamata minizita itihata asa avivi haḡiniḡ maki isi muiyî tamata, asa ñamba haḡiniḡ kahuvaramu. ⁴⁹ Piri niñindu imbihiviyi ndahara siwimañanda andirimandiyu. Gotindu kutikara pata, kru ñamba ḡniḡ kru tititaya kiyihiyi ḡḡiḡi hañi kiyimandiyu haḡiniḡ miḡimandiyu. ⁵⁰ Kamata kavariḡu ahumira aruyi urimandiyu. Kamata ahutuḡi aruyi kavariḡu irihariha mika satipirimandiyu, vami. ⁵¹ Kamavata Jisas simbirasara haḡiniḡ kitihuta nimavami, Kuyu sihananḡa kaniniḡinḡu kuyu sapa ḡgandara vaha, vami. Kamavahi ambamu, ḡgandariḡ, vamu. ⁵² Kamavahu nuriḡ ambami, Tikatika kuyundu mirimba nanḡa haḡiniḡ tikatika kuyu ḡgandu. Kamataharim Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu sapa handahara ḡgandu. Nuri tavi aru muḡandihiniḡu niḡuva maña. Tavihumba hañindu muhambu indihuta muhimimuhim muḡandi avivi kuhandu nanḡa kihî yavurita kindi haḡiniḡ, sihananḡa miḡaramahi tapirañi pindihami, vami.

Nasaret hati Jisasinḡ kutivu tamamû

(Mak 6.1-6 nanḡa, Luk 4.16-30)

⁵³⁻⁵⁴ Jisas tihî kuyu kaniniḡinḡ ambavarata mituta piḡu kandiha mitata muḡandi piḡuyi umi. Uta Got nanḡa kuyundavaravara tavi nuriḡandiyi indihuta, krunavundiḡ Gotindu kuyu ambavarami. Kamatihi krunavundi sihananḡa muḡandi kuyu ha indariḡu mavi yahavarahi nimavamu, Kru kanima indarimit avi nanḡa muhim nzihi sihirandi vana niḡandihin paḡundu miḡami. ⁵⁵ Ara ḡgandariḡ, kru niḡa niḡuva tavi tihutiḡu miḡga. Niḡum Maria, niḡuranava, Jems, Josep, Saimon nanḡa Judas. ⁵⁶ Nanḡa niḡurimaḡgati sihananḡa kihiri kirinḡ. Kru kanima tikatika nanḡa indarimit avi niḡandihin paḡundu miḡata kandi vana niḡiniḡ andi, vamu. ⁵⁷ Kamavata nuḡirim kipuhiputimu. Kamatihura Jisas nuriḡ nimavami, Kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara miḡga mupihu mupihu nu ñimbi nanḡa miḡga kindi. Hara muḡandi piḡu timbanzikwiḡi nanḡa muḡandi taviyi nu ñimbi maniman miḡga kindi, vami. ⁵⁸ Kamataharim niḡambirim maḡindarimaḡgarahu, piḡu kandihañi muhimimuhim nzihi kandiḡandi nzikwi manzihirami.

14

Herot Jisasirim Jon kukuyi miḡanḡiruhiru hama vaha vami

(Mak 6.14-29 nanḡa, Luk 3.19-20 nanḡa, 9.7-9)

¹ Kandihirivi hañi Herot pirivisa Galilindu gavamandu aru miku kiyimi. Kamata Jisas muhimimuhim nzihisihî andimi vana ha indarimi. ² Jisasindu kuyuhinzi Herot indarita muḡandi simbirasara haḡiniḡ nimavami, Kru kandihami Jon kukuyi miḡanḡiruhiru hama ndimbanzikwi. Nu savayi kita anḡa yahamirami. Harim muhimimuhim nzihi sihirasihirandu tikatika muḡandi kiyi, vami. ³⁻⁴ Kuha Herodiasinḡ Herot urami, nu niḡura Filip niḡmburi. Kamatihi Jon Herotinḡ nimavami, Navundi kaḡambiḡ urahana avimandi, vami. Kamavahi Joninḡ Herot miḡahandata siki takiri maña tikatika himiñi kahañata ñamba vana andihu tamandu upiyi tamami. ⁵ Kamata Herot Joninḡ yivutatamiriman vata andimi. Hara krunavundi Jonirim kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara miḡga vamba indarimitandu. Harim krunavundirim piḡitumi. ⁶ Kamata muhiviyi kru muvira pata Herot nanḡa niḡum nuḡ kavumi hivi haḡandihinirim indaramata ñamu. Kamatihi kandihi hañi Herodiasindu navundi ḡniḡ haḡambi pata nuri kiyimu itihafi tuturamami. Kamatihi Herot tuturamami haḡandihinirim mavindamaḡgarami. ⁷ Kamata Herot tikatika kuyu kahañata nimavami, Kandisikwisikwi, yanḡ muhimirim nda kitiwiḡa ḡguriman, vami. ⁸ Kamavahi Herodias, navundi ḡniḡ haḡambi niḡum,

13:46 Snd 2.4 nanḡa, 3.14-15 nanḡa, 8.10 nanḡa, 8.19 13:47 Mt 22.9-10 13:49 Mt 13.42 nanḡa, 25.32 nanḡa, Lu 13.28 13:53-54 Mt 2.23 nanḡa, 7.28 nanḡa, Mk 6.1 nanḡa, Lu 4.16 nanḡa, 4.22 nanḡa, Jo 7.15 13:55 Jo 6.42 13:57 Mt 11.6 nanḡa, Mk 6.3-4 nanḡa, Lu 4.24 nanḡa, Jo 4.44 13:58 Mk 6.5-6 * 14:1 Herot kanima, mu ñimbi muḡandi Antipas, pirivisa Galili karatamandi. Herot kandihami niḡuvandu ñimbi Herot. Niḡuva Herot Aru miku kiyimi hiriviyi, Maria Jisasinḡ kavumi. Matyu 2yi ḡgimandira. 14:3-4 Wkp 18.16 nanḡa, 20.21 nanḡa, Mt 11.2 nanḡa, 21.26 nanḡa, Lu 3.19-20 nanḡa, 20.6

nujandi navundiŋ ambami. Kamatihi nujandi navundi haŋambi Herotiŋ ambami, Jon kukuyi miŋaŋguruhuru hamandu mikumungŋi ha maki muyi tamata kavuta pata yaŋ ŋgu, vami. ⁹ Kamavahi aru miku hama kuyu kandiha indarihi nujandi mavimbu pimitimi. Hara tikatika kuyu kahaŋami haŋandihinirim indarimi. Harim kihiri minzita ŋamu haŋiniŋindu taminggaŋgimbaŋi sihumi ŋgavitinima vata, saŋganzaŋaŋ ambahi navundi ŋiŋi haŋambi ambami maŋa andimu. ¹⁰ Kru mumingaŋ simbihi kru ŋamba vana andihu tamandu upiyi umi. Uta saŋganzara muhaman ambahi Joniŋ piŋgwi pitimi. ¹¹ Kamata maki muyi miku ha tamata miŋata uta navundi ŋiŋi haŋambiŋ ŋgumi. Kamatihi niŋum kiyimiyi miŋata umi. ¹² Kamatihi Joniŋdu simbirasara haŋiniŋ pata Joniŋdu pati ha kavuta uta, sava humbaŋi tamamamu. Kamata uta Jisasin ambavaramu.

Jisas 5,000 kruŋ ŋaŋa ŋgumi

(Mak 6.31-44 naŋga, Luk 9.10-17 naŋga, Jon 6.1-13)

¹³ Jisas Joniŋ yivutatamata kuyu indarimi, harim kandi pihu ha mitata nujandi simbirasara haŋiniŋ naŋga kupik miŋata kru maniman upivu umu. Kamatihura krunavundi sambu Jisas uyi vava kuyu indarita, pihu aru haŋiniŋ mitata, nuŋ puhirata piriŋi umu. ¹⁴ Uta yivurahata ŋgahi krunavundi sambu kiyimu. Kamatihi ŋgahi mavindihi, nuriŋandi krunavundi kandi naŋga haŋiniŋ miŋavindamami. ¹⁵ Kamata kivititihi simbirasara haŋiniŋ pata Jisasin nimavamu, Niŋu kru maniman upivu, naŋga ina miŋguta kivitirim andi. Harim avinda krunavundiŋ simbina pihu makamaka uhuhu nuriŋambirim ŋaŋa mut miŋamu, vamu. ¹⁶ Kamavahu Jisas nujandi simbirasaraŋ ambami, Mumirim urimandiŋu. Nariŋambinda ŋaŋa ŋgutira ŋamu, vami. ¹⁷ Kamavahi nuŋ ambamu, Ariŋandi ŋaŋa niŋi sambu maŋgiŋi. Mavatimba arikita arikita kwiri naŋga asa arikita taya kiyi, vamu. ¹⁸ Kamavahu ambami, Ara mavatimba naŋga asa kandiha yi kini niŋi miŋata payimara, vami. ¹⁹ Kamatihi Jisas krunavundiŋ ambahi tiŋa haŋi minzimu. Kamatihi mavatimba arikita arikita kwiri naŋga asa arikita haŋiniŋ miŋata, kimba nimbu kuta yahuta Gotiŋ kuyu avivi ŋgumi. Kamata miŋasiharamata nujandi simbirasaraŋ ŋguhi krunavundiŋ tiŋgirumu. ²⁰ Kamatihi sihananŋa ŋahu kipiŋi. Kamata mitamu haŋiniŋ kiyiŋi, yivutihiruramata tiwatiwa kuma timutamu, tanda arikinziŋi tiŋgiruramatayi kundamu. ²¹ Kru ŋamu haŋiniŋ 5,000 vat krundaya. Hara navundi naŋga ŋiŋisimiŋ mayihitiŋgirumu.

Jisas indu himbaŋi kindavarami

(Mak 6.45-52 naŋga, Jon 6.16-21)

²² Jisas nuŋambi kita krunavundiŋ simbitin urimandiŋu vata andimi. Harim nujandi simbirasara haŋiniŋ kupik haŋi yahuta kasiramata indu timukari hambu indihumu vata ambami. ²³ Kamata krunavundiŋ simbihi uhuhu nu nuŋambi apuvu Aru nima naŋga kuyundavaririm yahumi. Kamata ina miŋgumi hiriviyi nu nuŋambi apu hambu kiyimi. ²⁴ Kupik ha tivi hambu mitata uhi kutandimi. Kamatihi wini kupik ŋapiru hambu pata kuku ha naŋga kupik ha tarayikiraŋi minza haŋu ndaya kiyimi. ²⁵ Kamata kwisi pihirita siŋandihi Jisas kuku himba haŋi taŋguramata uta nujandi simbirasara haŋiniŋ kiyimuyi yivurahami. ²⁶ Kamatihi nuŋ ŋgahu indu himba haŋi payiŋi piŋituta nanangarata ambamu, Ni sundi ŋamba nujandi, vamu. Kamavata piŋituta pati avangaramu. ²⁷ Kamatihura sariwayiŋandi Jisas nuriŋ nimavami, Tikatikatika kiyimara. Nimbu yitih piŋimandumara, vami. ²⁸ Kamavahi Pita yahata nuŋ kimbi nimavami, Aru miŋga, na tiŋgata, ambina yindahara kuku himbaniŋi na kina haŋi taŋguramata utini, vami. ²⁹ Kamavahi Jisas ambami, Ara paŋi, vami. Kamavahi Pita kupik ha mitata kuku himba haŋi taŋgutangaŋguramata Jisas kiyimiyi umi. ³⁰ Hara ŋgahi wini ha tikatika sikwitih piŋitumi. Kamata kuku haŋi tihita miŋguhandomi. Harim yahata kuyu kimbaŋi nimavami, Aru miŋga, yaŋ ŋgurama, vami. ³¹ Kamavahi sariwayiŋandi Jisas kumandamata Pitaŋ miŋahandata nimavami, Yaŋirim indarimaŋgaramaŋgara vana nandi ha sukisimbiri. Mumindihi nandi indarimit arikita kiyi, vami. ³² Kamavata arikimbat kupik haŋi yahuhu wini ha tihimitami. ³³ Kamatihi kru kupik himba haŋi kiyimu haŋiniŋ Jisasindu ŋimbi tihuyahata nimavamu, Kandisikwisikwi na Gotindu Niŋi, vamu.

^{14:10} Mt 17.12 naŋga, Mk 6.27 naŋga, Lu 9.9 ^{14:14} Mt 9.36 naŋga, Mk 6.34 * ^{14:17} Mavatimba Juda hati musa miŋandu haŋiniŋ aru sikwi ma. Mavatimba ariŋandi skon vandu haŋgim maŋa. Mavatimba kumanziŋi tiŋgiruramata haŋiniŋ arikimbat taya ŋahu. ^{14:19} Mt 15.35-39 naŋga, Mk 8.6-10 ^{14:20} 2 Kin 4.44 naŋga, Mk 6.42-43 naŋga, Lu 9.17 naŋga, Jo 6.11-13 ^{14:23} Lu 6.12 naŋga, 9.28 ^{14:26} Lu 24.37 ^{14:29} Jo 21.7
^{14:31} Mt 8.26 ^{14:33} Sng 2.7 naŋga, Mk 4.39 naŋga, Lu 4.41 naŋga, Jo 6.69 naŋga, Ro 1.4

*Kandi nanjga hañjiniñ Genesaret miñjavindamami
(Mak 6.53-56)*

³⁴ Jisas nanjga nuñandi simbirasara indu timukari hambu indihuta, pihu Genesaret ariñi yivurahamu. ³⁵ Kamatiñu kru kandihañu hati Jisasin ñgata, nuñ ñgandu, harim sihananjga pihu kandihañu ariñi kindu hañjiniñrim kuyu tamahu umi. Kamatiñu krunavundi sihananjga kandi nanjga hañjiniñ timbuta nu kiyimiñi payimu. ³⁶ Kamata Jisasirim, mitina krunavundi kandi nanjga niñjiniñ nandi mikwiri ñapiru hañi miñjasarata avindimu vata añangaramu. Kamata krunavundi sihananjga kandihamatimu hañjiniñ, avindimu.

15

*Gotindu tikatika kuyu aññgitakiñandu kuyu tarativirahi
(Mak 7.1-13)*

¹ Kandihirivi hañu Farisi nanjga tikatika kuyundu mirimba nanjga hañjiniñ Jerusalem mitata Jisas kiyimiñi umu. Kamata nuñ nimavamba kitihumu, ² Mumindihi nandi simbirasara niñjiniñ ariñandi aññgitakiñandu tikatika kuyu ariñ ñgumu niñjiniñ miñjata kavrandu. Nirim, kuma ñimburiñara mañandu, vamu.* ³ Kamavahu Jisas nuriñ kimbiniñ nimavami, Mumindihi nariñandi vana taya miñjahandata, Gotindu tikatika kuyu miñjata kavrandara. ⁴ Got ambami, Naminavandu tiwiñi taya kita nuriñandi kuyu taya miñjahanda. Nanjga, kru niñjum niñjuvañ mikatihirimandi hama kwimirimandi, vamba ambami. ⁵ Hara nari nimavamba ambandara, Kru mumingga niñjum niñjuvañ ñguramaramandu timbahiris hañandihin ndaya kiti, yahata niñjum niñjuvañ ambirimandi. Yi timbahiris ni Gotin ñgurim yihiramin ndaya kiyi, vamba ambirimandi. ⁶ Kru kandihama niñjum niñjuvandu tiwiñi manñiyimandi. Hara nari ambandara, Kru niñjum niñjuvañ timbahiris manñguta avi vana andirimandi, vamba ambandara. Kandihamata vanayi nari Gotindu kuyu hañandihin tanñuhara miñgundi. Kamata nariñandi naññgitakiñandu vana taya tihuyahandara. ⁷ Nari kuyushirimbihapiha ñjiniñ. Gotindu kuyu miñjata ambavaravara Aisaia nariñandi vanarim ambami, Got ambi, ⁸ Krunavundi yandi ñimbi nuriñandi mikatimbayi tihuyahandu. Hara nuriñandi maviñguku nanjga indarimit hañjiniñ yambirim kutañi ñzikwi kindi. ⁹ Krundu tikatika kuyu ambavarata, Niñandihin Gotindu kuyu, vamba ambandu. Harim yandi ñimbi sañ nanjga tihuyahandu, vamba ambi, vamba ambami, vami.

*Gotindu tamiñgañi ñiñjindindirim ambami
(Mak 7.14-23)*

¹⁰ Jisas krunavundiñ uraramahi payihu nimavamba ambami, Kuyu ni ambitiñ indarimañgarata mirimbañi tamamara. ¹¹ Muhimimuhim miñka humbañi indihundi hañjiniñ andihini Gotindu tamiñgañi kru ñiñji mandindi. Muhimimuhim kuyu mikatimba ni ambavarandi hañandihin andihini, Gotindu tamiñgañi kru ñiñjindindi, vami. ¹² Kamavahi kiyihandata Jisasindu simbirasara hañjiniñ pata nuñ nimavamu, Farisi ndañjiniñ kuyu kandiniñ indarihu nuriñandi mavi ndambu avimandiha ñganada, vamu. ¹³ Kamavahu Jisas nuriñ nimavami, Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hama kiva nanjga miñga. Harim muhimimuhim nu manñgurimi hañjiniñ kundur hañjiniñ nanjga kumbiravarimandi. ¹⁴ Kañjiniñrim kandi vata manñambamara. Nuri tamiñga ñumi ñjiniñ maña. Tamiñga ñumi miñga yahata tamiñga ñumi muhamañ kwimbi isihuramiriman vata arikimbat kumbañi miñguhu, vami. ¹⁵ Kamavahi Pita Jisasin kitiñhuta nimavami, Krunavundiñ muhimimuhim andihini Gotindu tamiñgañi ñiñjindindu vamba tihi kuyu ambavarana hañindu kuyu sapa ariñ ambavarina indariharin vaha, vami. ¹⁶ Kamavahi Jisas ambami, Narindahara kwiniñkwiniñara wisa vaha tihi. ¹⁷ Nari ñgandara. Muhimimuhim miñka humbañi indihundi ha mavi humbañi miñgundi. Kamatiñi mavi niñandihin siñhushu taviñi pingubarahi undi. ¹⁸ Hara kuyu miñka niñandihin ambavarandi hañandihin maviñguku nimbundu yivurahandi. Kandi vana

14:36 Mt 9.20-21 nanjga, Mk 5.27-28 nanjga, Lu 8.44 15:2 Mk 7.5 nanjga, Lu 11.38 * 15:2 Simbirasara hañjiniñindu kuma hañjiniñ ñiñjindimbanzikwi mandihira ñamu. Niñji nanjga himinda Gotindu tamiñgañi miñjata, nuriñambi ñiñji nangandituma vata Juda hati piñjitudu. Kamataharim kuyu tikatika mu, kuma ñimburiñara Gotindu tamiñgañi sihinda ñañiranditara ñañandu ñandi kindi. 15:4 Kis 20.12 nanjga, 21.17 nanjga, Wkp 20.9 nanjga, Lo 5.16 15:8 Ese 33.31 15:8 Ais 29.13 15:9 Kl 2.18-22 nanjga, Ta 1.14 15:11 Mt 12.34 nanjga, Si 10.15 nanjga, Ro 14.14 nanjga, 14.17 nanjga, 1 Ti 4.4 nanjga, Ta 1.15 15:13 Jo 15.2 nanjga, 1 Ko 3.7 15:14 Ais 9.16 nanjga, Mal 2.8 nanjga, Mt 23.16 nanjga, Lu 6.39 nanjga, Ro 2.19 15:18 Mt 12.34 nanjga, Je 3.6

hañandihin andihi Gotindu tamingañi kru ñinjindindi. ¹⁹ Yi krundu mavingukuyindu muhimimuhim ñamba vana nimata nininin yivurahandirim ambin. Indarimit ñamba. Kruñ yivutatamahi kimuhimu vana. Navundi kru maniman nanğa kru navundi maniman miñavingiriviniñi vana. Navundi kru nanğa hañinin, nanğa kru navundi nanğa hañinin pisingarahara vana. Kipa miñamiña vana. Ngatingirutingiru tiwimiñi kuyusihiñinguyu ambavaravara vana, nanğa muñinin ñamba tangutanga vana. ²⁰ Kandi vana nininin andihi, Gotindu tamingañi kru ñinjindindi. Hara kru kuma ñimburiñi ñandi hañandihin andihi Gotindu tamingañi kru ñinji mandindi, vami.

Kenanindu navundi Jisasirim indarimanğarami
(Mak 7.24-30)

²¹ Jisas pihu Genesaret mitata, pihu aru Tair nanğa Saidonindu vu umi. ²² Kamatihi Kenanindu krunzapayindu navundi uta kandambu kindi ñambi pata kuyu kimbañi Jisasin nimavami, Aru miñga, na Devit Niñuñingñi yan sihinga. Yandi navundi ñinji niñambin sundi ñamba aringuta pisingarandi, vami. ²³ Kamavahira Jisas nuñ kuyu kimbi mu ndahara manğambami. Kamatihira navundi hañambi tuvirata sihindi payihi Jisasindu simbirasara hañinin pata Jisasin nimavamu, Navundi niñambi sihindi nimbu avanğarata sirindamata payitihi simbina anğa umi, vamu. ²⁴ Kamavahu Jisas ambami, Got yan simbihi Israel hatin ndaya, sipsip siğundindu maña hañinin nguramirim payimin, vami. ²⁵ Kamavahira navundi hañambi pata Jisas kiyimi hañi tandamikwimikwita, nanğwinderata pirinimbu tihirata nimavami, Aru miñga, yan ngurama, vami. ²⁶ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Niñindu ñaña ni miñata upiririm kaviritirin utima, vami.* ²⁷ Kamavahira navundi hañambi nimavami, Aru miñga, kandi ambana. Hara ñinji hañinin ñahu, ñaña miñi niñuvandu pina tiwivu miñgaramandi hañinin upiri ñandu, vami. ²⁸ Jisas kuyu kandiha indarita navundi hañambirim nimavami, Navundi na, nandi indarimanğaramanğara vana ha aru sikwi. Harim indarimitana him ha yivuraham, vami. Kamavahi navundi hañambindu ñinji hañambi kandiñirivi hañi sikwitaya avindimi.

Jisas kandi nanğa hañinin sambini miñavindamami

²⁹ Jisas pihu kandiha mitata indu Galili kuku tiviyindiñi ndaya umi. Kamata apuvu yahuta minzimi. ³⁰ Kamatihi krunavundi sambini nu kiyimiñi payimu. Kamata tanda ñamba, tamingña ñumi, punzi kimikimi, manğuyundavaravara hañinin, nanğa muhimimuhim kandi nanğa hañinin sambini timbuta pata nuñandi tandanzapa hañi tamamam. Kamatihi nurin miñavindamahi, avindimu. ³¹ Kamatihi krunavundi ngahu manğuyundavarandu hañinin kuyundavarahu, punzi kimikimi hañinin avindihi, tanda ñamba hañinin kindavarahu, tamingña ñumi hañinin tihirañamu. Kamatihi indarimitata Israelindu Gotindu ñimbi tihuyahamu.

Jisas 4,000 kruñ ñaña ngumi
(Mak 8.1-10)

³² Jisas nuñandi simbirasarañ uraramahi payihu nimavami, Krunavundi ninininirim yan mavindi. Ara nanğa ariki hivi sikwi kiyihu kwiri hivi niñi ñaña nurinandi manğiyi. Harim aviharim kitu simbitin utu avi mandirimandi. Taminganzihisihitinda kwimbiyi miñgata yivituma, vami. ³³ Kamavahi nuñandi simbirasara hañinin Jisasin nimavamu, Nimbirañi kru manğiyi. Harim ara mavatimba sambini pañundu miñata krunzivi kaniñinin ngutirin ñirimandiyu, vamu. ³⁴ Kamavahu Jisas nurin kitiñhuta nimavami, Nariñandi mavatimba pamata kiyi, vami. Kamavahi ambamu, Ariñandi mavatimba kuma timu, tamu arikinziñi tiñgiruramata kiyi, nanğa asa sambini sikwi manğiyi, vamu. ³⁵ Kamavahu Jisas krunavundin ambahi piriñi kambaminzimu. ³⁶ Kamatihi mavatimba kuma timu, tamu arikinziñi tiñgiruramata hañinin nanğa asa hañinin miñami. Kamata Gotin kuyu avivi nguta miñasihiraramata nuñandi simbirasarañ ngumi. Kamatihi nuñandi simbirasara hañinin krunavundin ngumu. ³⁷ Kamatihi sihananğa ñahu kipitimi. Kamata ñata mitamu hañinin yivutihiruramata, tiwatiwa aruru kuma timu, tamu arikinziñi tiñgiruramatayi kundamu. ³⁸ Kru minzita ñamu hañinin kruñ ndaya

15:19 Stt 8.21 nanğa, Snd 6.14 nanğa, Jer 17.9 nanğa, Mt 12.34 nanğa, Mk 7.21

15:24 Mt 10.5-6 nanğa, Si

3.25-26 nanğa, Ro 15.8 * 15:26 Jisas navundi hañambin tangutini miñgum vata manğandimi. Maninğa. Hara kuyu avi ni Israel hati kiyuyi wisa umi, kamati sihindivura muñinin indarimu vata piri tamami. Kamataharim Jisas tih kuyu kaniñandihin gumi. Niñisirambi hañinin Israel hati maña, upiri hañinin krunzapa muñinin maña. Hara Jisas navundi hañambindu indarimanğaramanğara vana ha ngata nuñ nguramami. 15:28 Mt 8.10 nanğa, 8.13

15:31 Mk 7.37 15:32 Mt 14.14

yihitinggiruhu 4,000 ndimi. Hara navundi nannga ñinji sirambin mayihitinggirumu.
³⁹ Kamata Jisas krunavundin simbihi uhu, kupik minjata Magadanindu vu umi.

16

Jisasin muhim nzih sihirina ngim vamu

(Mak 8.11-13 nannga, Luk 12.54-56)

¹ Farisi nannga Sadyusi Jisasirim anditi ngim vata pata nuñ ambamu, Na Gotindu simbira minjandanatingata muhim nzih sihirina nandi kuma munzi ngim, vamu. ² Kamavahura nurin kimb nimavami, Kiviti ambandara, Ihumbisa nambu ñangwindi. Harim avingivi kiyimandi, vamba ambandara. ³ Kivisihu ambandara, Kukumuwava ndanguta ihumbisa nambu kitiriti. Harim musu kuku nannga wini payimandi, vamba ambandara. Kambu kandi, ihumbisa nambu muhimimuhim nzih yivurahandi hanjin ngamangarandara. Hara muhimimuhim nzih tihungirivi yivurahandi ninjin mangamangarandara. ⁴ Krunavundi tihundu ninjin ñamba ninjin nzikwi, harim Gotin ndaya maviñi mandamandu. Kamatindi imutamut muhim nzih ngimindan vata tuvirandu, hara muhim nzih muyipu ndahara mangimandiyu. Muhim nzih mingiyamngiya, Gotindu kru kuyu minjata ambavaravara Jonandu handaya ngimandiyu, vami. Kamavata Jisas nurin mitata umi.

Farisi nannga Sadyusindu yisindu tih kuyu

(Mak 8.14-21)

⁵ Jisas nannga nuñandi simbirasara hanjin uta indu timukari yivurahamu. Hara nuñandi simbirasara hanjin kwinkwini mavatimba minjata manjumu. ⁶ Kamatihi Jisas nurin ambami, Nari Farisi nannga Sadyusindu yisirim taminja nannga kindamara, vami. ⁷ Kamavahi nuñandi simbirasara hanjin nurinambi masamasa kuyudavarata ambamu, Mavatimba mambaha maminjata payiharin yisirim ambi, vamu. ⁸ Kamavahu indarita Jisas nurin ambami, Kru indarimangaramangara vana suksimbiri nannga nari. Mumindihi nari arinandi mavatimba mangyi, vamba ambara. ⁹ Nari indarimitata mambaha ngara. Mavatimba kumanzipi timu tinggiruramata 5,000 kru ñahu, pamata tiwatiwayi kundamara. ¹⁰ Nannga nari mavatimba kuma timu, tamu arikinzipi tinggiruramata 4,000 kru ñamu. Kamatihi tiwatiwa aruru pamatayi kundamara. ¹¹ Nari mumindihi indarimitata mangara. Narin yi mavatimbarim indarimitata kuyu mangwin. Yi ambin, nari Farisi nannga Sadyusindu yisirim taminja nannga kindamara vata ambin, vami. ¹² Kuyu kandiha indarita ambamu, Yis mavatimba nannga kirandu hanjandihinirim manambavari. Farisi nannga Sadyusindu kuyurim taminja nannga kindamara vata ambi, vamu.

Pita Jisasin ambami na nuhaya vami

(Mak 8.27-30 nannga, Luk 9.18-21)

¹³ Jisas pihu aru Sisariafilipai vurim umi. Uta kanditiwimi hañi nuñandi simbirasara kitihuta ambami, Krunavundi ninirim Krundu Ñinji, vamba ambandu, vami. ¹⁴ Kamavahi ambamu, Muvira nambirim Jon kukuyi minjanguhiru hama vandu. Muvira nambirim Elaija vandu, muvira nambirim Jeremia vandu, mana kuhandu kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara hanjinindu muvat minja vaha, vamba ambandu, vamu. ¹⁵ Kamavahu Jisas nurin kitihuta ambami, Hara narinambi, yambirim nin ndaya vamba ambandara, vami. ¹⁶ Kamavahi Saimon Pita kimb nimavamba ambami, Na Got krunavundin anga minjandi vata yihiramami hama. Na Got sihangiyihyi hamandu Ñinji, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas kimb ambami, Saimon, Jon ñanin, na kinzhinziti. Kandi kuyu ninjandihin nan piri niñindu kru muminja manjambaramami. Yandi Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hama nan kuyu kandi ambarami. ¹⁸ Kamataharim nan ambiriman, Na Pita. Yi krunavundi sihananja yanjirim indarimangarandu hanjin timba himba kandihañi tamiman. Kamatin kimuhimundu tikatika, krunavundi yanjirim indarimangarandu hanjin tanjuti mamingumandiyu.* ¹⁹ Yi nan Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kindinari pihirivihiri siki hanjin nguriman. Kamatin muhimimuhim vana piri niñi kahañirimananja Got ndahara nuñandi pihuyi kahañirimandi. Ara muhimimuhim vana piri niñi kuyivirimananja Got ndahara

16:1 Mt 12.38 nannga, Lu 11.16 nannga, 1 Ko 1.22 16:4 Mt 12.39 nannga, Lu 11.29 16:6 Lu 12.1 16:9 Mt 14.17-21 16:10 Mt 15.34-38 16:14 Mt 14.1-2 nannga, Mk 6.14-15 nannga, Lu 9.7-8 16:16 Jo 6.68-69 nannga, Hi 1.2 nannga, 1.5 nannga, 1 Jo 4.15 16:17 Mt 17.5 nannga, 1 Ko 2.10 nannga, Ga 1.15-16 nannga, Ef 2.8 16:18 Jo 1.42 nannga, Ef 2.20 nannga, Sk 21.14 * 16:18 Grik kuyuyi, ñimbi Pita ninjandihin, timba, vava kuyu maña ñandi. 16:19 Mt 18.18 nannga, Jo 20.23

nuḡandi pihuyi kuyivirimandi, vami. ²⁰ Kamavata Jisas nuḡandi simbirasara haḡiniḡ karikarita ambami, Nari krunavundiḡ niḡavamba maḡambamara, Jisas krunavundiḡ aḡḡa miḡimandi vata Got yihiramami, vamba maḡambamara, vami.

Jisas ambami andindin maña andimara vami

(*Sapta 16.21–20.34*)

Jisas kimuta aḡḡa yahamiraman vami

(*Mak 8.31—9.1 naḡḡa, Luk 9.22-27*)

²¹ Kandihivi hañinda kita Jisas nuḡandi simbirasaraḡ ambami, Yi Jerusalem utini, yaḡ Israelindu aru miku haḡiniḡ, naḡḡa Gotiḡ kirañiḡguhundu aru miku haḡiniḡ, naḡḡa tikatika kuyundu mirimba naḡḡa haḡiniḡindu kumañi tamimandiyu. Kamatu kañinda sambi kavitin, yaḡ yivutatamitu kwimiriman. Hara arikingivi kita kwiri hañi aḡḡa yahamiraman, vami. ²² Kamavahi Pita kandihamata kuyu indarita Jisasin timbuta tiv̄i hambu uta nuḡ ambahimuta ambami, Aru miḡḡa, maninganzikwi. Naḡḡa kandi vana ha mayivurahirimandi, vami. ²³ Kamavahi Jisas kimiruramata Pitaḡ ambami, Satan yandi kutinimbu uhu. Na yandi kwimbi kivihirim andina. Na Gotindu indarimit miḡata maḡandina. Na krundu indarimit miḡata andinandih̄i, vami. ²⁴ Kamavata Jisas nuḡandi simbirasara haḡiniḡ ambami, Kru mumingga yi naḡḡa payiman vataḡḡata, nuḡambi taḡḡuti miḡḡum. Kamata yi pimi kaviraman maña nu ndahara kavum. ²⁵ Kru mumingga kandihamata vana maḡandita nuḡandi kwirandi haḡandih̄inir̄iminda timutimutir̄imandi hama siḡḡundir̄imandi. Hara kru mumingga yambirim indariramata kwimirimandi hama siḡḡangiyimandi. ²⁶ Kru mumingga piri niñindu muhimimuhim miḡimandi. Hara nuḡambi siḡḡunditi muhimimuhim kandih̄aḡiniḡ sihananḡa nuḡ maḡguramir̄imandiyu. Naḡḡa nuḡandi kwirandi haḡandih̄in muhimimuhim kandih̄aḡi mut mam̄im̄imandi. ²⁷ Krundu Niḡi miḡḡa nuḡandi kutikara haḡiniḡ naḡḡa niḡuvandu siña aruyi payimandi. Kamata kandihivi hañi krunavundi sihananḡa muhimimuhim vana andindu haḡiniḡ ḡḡaharamarama nur̄iḡ muhimimuhim ḡḡurimandi. Avi vana andindu haḡiniḡ avi hiḡ ḡḡurimandi. Namba vana andindu haḡiniḡ namba hiḡ ḡḡurimandi. ²⁸ Yi nariḡ kandi ambin, kru taḡḡuramata kuyu niñindu muvira maḡḡwimitutu, Krundu Niḡi miḡḡaḡ ḡḡitu aru miku miḡḡa maña payimandi, vami.

17

Jisasindu kwirandi muvita yivurahami

(*Mak 9.2-13 naḡḡa, Luk 9.28-36*)

¹ Arikikwiri arikikwiri hivi uhi, Pita, Jems, naḡḡa niḡura Joniḡ Jisas timbuta apu kimbantikatikayi yahuta nur̄iḡambi kiyimu. ² Kamata tih̄iraramata kiyihuhu Jisasindu kwirandi ha tiv̄irata muvita yivurahi, nuḡandi kipumika ha ina timir̄imañandimi. Kamatihi nuḡandi miḡwiri haḡiniḡ suñindita siña maña yivurahami. ³ Kamatihi Jisasindu simbirasara haḡiniḡ ḡḡahu Moses naḡḡa Elaiḡa yivurahata Jisas naḡḡa kuyundavaramu. ⁴ Kamatihi Pita kandihamata ḡḡata Jisasin ambami, Aru miḡḡa, niñi kitiḡiḡ avindihi. Aria vina nda savanzava arikikwiri tararamahin. Mu nambirim, mu Mosesirim, naḡḡa mu Elaiḡarim, vami. ⁵ Pita kuyundavarahiḡi kanzirisiri ihumukiri mu, siñanzikwisikwi ḡandi nur̄iḡ kaviramami. Kamatihi ihumukiri humba kandih̄aḡi kuyu samur muḡandih̄in ambami, Niḡi niḡandih̄in yandi, niḡambirim mavindamamaḡḡarata, niḡambirim kinzihiñzitiḡi. Kamataharim nuḡandi kuyu indarimara, vami. ⁶ Kamavahi simbirasara arikikwir̄ir̄it̄i kuyu kandih̄a indarihu nur̄iḡ piḡitihi, tandamikwimikwita kipumika piri vu tamahu miḡḡumi. ⁷ Kamatihi Jisas arihañi pata nur̄iḡ miḡahandatanda ambami, Piḡimanduta yahamir̄amara, vami. ⁸ Kamavahi tih̄irata yahuta kru arikimbat̄iḡ maḡḡamu. Jisasin ndaya ḡḡamu. ⁹ Kamata apu ha mitata miḡḡumiḡḡu Jisas nur̄iḡ tikatika kuyu ḡḡata ambami, ḡḡara vana niḡandih̄in kru mumingḡaḡ maḡambavarahandamara, ututa Krundu Niḡi hama sava humbañi kita aḡḡa yahamir̄am, vami. ¹⁰ Kamavahi nuḡandi simbirasara haḡiniḡ Jisasin kitihuta ambamu, Mumindihi tikatika kuyundu mirimba naḡḡa haḡiniḡ ambandu,

16:20 Mt 17.9 naḡḡa, Mk 9.9 16:24 Mt 10.38 naḡḡa, Lu 14.27 naḡḡa, Si 14.22 naḡḡa, 2 Ti 3.12 16:25 Mt 10.39 naḡḡa, Lu 17.33 naḡḡa, Jo 12.25 16:26 Sng 49.7-8 naḡḡa, Mt 4.8-9 16:27 Sng 62.12 naḡḡa, Snd 24.12 naḡḡa, Sek 14.5 naḡḡa, Mt 25.31 naḡḡa, 26.64 naḡḡa, Mk 8.38 naḡḡa, Lu 9.26 naḡḡa, Ro 2.6 naḡḡa, 1 Pi 1.17 naḡḡa, Sk 22.12 16:28 Mk 9.1 naḡḡa, Lu 9.27 17:1 2 Pi 1.17-18 17:5 Stt 22.2 naḡḡa, Lo 18.15 naḡḡa, Sng 2.7 naḡḡa, Ais 42.1 naḡḡa, Mt 3.17 naḡḡa, 12.18 naḡḡa, Mk 1.11 naḡḡa, Lu 3.22 17:9 Mt 8.4 naḡḡa, 9.30 naḡḡa, 12.16 naḡḡa, 16.20 17:10 Mal 4.5

Elaija wisa payimandi, vamba ambandu, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas kimbi ambami, Ambandu kuyu hañandihin kandi. Elaija wisa pata muhimimuhim mñasirivimandi. ¹² Hara yi nariñ ambin, Elaija payihira kru nuñ magñamangarandu. Kamataharim nuriñandi indarimitiyi Elaijan ñamba vana andindu. Harim siwimaña vanayi Krundu Ñiñi hamañ ñamba tanjurimandiyu, vami. ¹³ Jisas kamavahi nuñandi simbirasara hañiniñ ambamu, Jon kukuyi miñangiruhiru hamarim ambi, vamu.

Jisas ñiñi muñandi sundi ñamba piñguvarami
(Mak 9.14-29 nanja, Luk 9.37-42)

¹⁴ Jisas nanja nuñandi simbirasara arikikwirivat uta krunavundi sambu kiyimu hañi yivurahamu. Kamatihu kru muminga pata Jisas kiyimi arihañi tandamikwimikwita ambami, ¹⁵ Aru minga, ñiñi yandi niñandihin kwiniñwiniñi nuñandi kwirandi ni ñambatindi. Kamata sambu ñimbiri ahutunjiyi mingundi, nanja kukuyi ndahara mingundi. Harim ñiñi yandi ni sihiñga. ¹⁶ Nandi simbirasara niñiniñ kiyuyi miñata payihin andihura avimandi, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas kimbi ambami, Krunavundi tihundu nari, nariñandi indarimangaramangara ha tikitikama. Nanja nariñandi indarimit nanja andindara vana hañiniñ avima. Pamata ñimbiri nari nanja kiñiñgiñi nariñandi pimi kaviriman. Ñiñi kandiha niñi miñata pañi, vami. ¹⁸ Kamatihu Jisas sundi ñamba hañandihin ambahimuhi sariwayiñandi sundi ñamba ha ñiñi hañandihin tihimitahi sikwi avindimi. ¹⁹ Kamata muñimbiri nuñandi simbirasara hañiniñ Jisasni nuñambi kiyihili pata nimavamba kitihumu, Pamatihu ara sundi ñamba kandihañandihin piñguvarimindañ vata andihariñ maningandimi, vamu. ²⁰⁻²¹ Kamavahu nuriñ ambami, Nariñandi indarimangaramangara vana ha suksimbiri sikwi, harim mambiñguvarahara. Nariñ yi kandi ambin, nariñandi indarimangaramangara vana ha sahi mastet kiris maña kitindahara sundi ñamba ha piñguvarahara. Hara nariñandi indarimangaramangara vana ha sahi mastetindu kiris ndahara mandarativirandi. Harim sundi ñamba mambiñguvarahara. Nari apu niñandihinirim yahamirata ndambu uhu vitira, uhi. Nariñandi indarimangaramangara vana kiti muhimimuhim vana andihara, vami.*

Jisas kimuta yahamiraman vamba sihinda muñimbiri ambami
(Mak 9.30-32 nanja, Luk 9.43-45)

²²⁻²³ Jisas nanja nuñandi simbirasara hañiniñ pirivisa Galili tihiruta nuriñ nimavamba ambami, Krundu Ñiñi mingañ krundu kumangimbañi tamata, nuñ yivutatamirimandiyu. Kamatu arikingivi kita kwiri hañi anga yahamirimandi, vami. Kamavahi nuñandi simbirasara hañiniñ kuyu kandiha indarihu nuriñandi maviha pimitimangarami.

Kirañinguhu taviyirim timbahiris ngumi

²⁴ Kamata Jisas nanja nuñandi simbirasara hañiniñ uta pihi aru Kaperneam yivurahata kiyimu. Kamatihu Gotiñ kirañinguhu tavi hañindurim vata kru timbahiris miñandu hañiniñ payimu. Pata Pitañ nimavamba kitihumu, Nariñandi ahusiki ndama Gotiñ kirañinguhu tavi niñandihin miñasirivasirivarim timbahiris nguhi vaha, vamu. ²⁵ Kamavahu Pita ambami, Ara, nguhi, vamba ambami. Kamavata Pita taviyi indihuta manguyundavarahili Jisas nuñ nimavamba kitihumi, Saimon na pamata indarina. Piri niñindu aru miku hañiniñ muhimimuhim simbirayindu timbahiris miñandu. Kandihañiniñ timbahiris niñindu taya miñandu. Nuriñandi krunzapandu miñandu, mana muñiniñindu taya miñandu, vami. ²⁶ Kamavahi Pita yahata ambami, Kru muñiniñindu taya miñandu, vami. Kamavahi Jisas ambami, Kamataharim nuriñandi krunzapandu timbahiris maminiñandu. ²⁷ Hara kamatirin ariñ ambituma. Kamataharim uta indu ndañi atingi kavara. Kamata asa kimañgima piñgirimana hañandihin nuñandi miñka ha miñativata timbahiris muñandihin ngina kiyimandi. Timbahiris kandiha miñata nananja ariñambirim tama, vami.

17:12 Mt 11.14 17:13 Lu 1.17 17:17 Lo 32.5 nanja, 32.20 nanja, Jo 14.9 17:19 Mt 10.1 17:20-21 Mt 21.21 nanja, Mk 11.23 nanja, Lu 17.6 nanja, 1 Ko 12.9 nanja, 13.2 * 17:20-21 Kru indarimit avi nanja muvira ambandu. Kuyu mu ndahara kaniñi kiyi. Jisas ambami, Got nanja kuyundavaravara vana nanja itihañiña vana andimara. Kandihamata vana andita sundi ñamba kandihamata ha piñguvarahara. Mu kwimbi mangiyi, vamba ambami, vandu. 17:22-23 Mt 16.21 17:24 Kis 30.13 nanja, 38.26

18

Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañindu nindaya aru ñimbi nanja mingga

(Mak 9.33-37 nanja, Luk 9.46-48)

¹ Kandihirivi hañi Jisasindu simbirasara hañinij pata Jisasinj nimavamba kitihumu, Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañi, kru ninindaya ñimbi aru nanja mingga kiyimandi, vamu. ² Kamavahu Jisas ñinji muñandi uraramahi payihi nuri kiyimu pirinj hañi tanğuramaramamata ³ ambami, Yi narij kandi ambin, nari mavi mangimiruta ñinjisirambi kindu maña mangiyimandirana, Gotindu tiwiyi mangiyimandira.* ⁴ Kru mumingga nuñambi tanğuti mingga ñinji nima maña yivurahimandi hamanda, Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañi ñimbi aru sikwi nanja mingga kiyimandi. ⁵ Ara kru mumingga yanjirim indariramata ñinji sukijipu nimatarim kinzihinzitirimandi hama, yanjirim kinzihinzitirimandi, vami.

Ñamba vanavana andihu indarimangaramanğara vana ñambatindi

(Mak 9.42-48 nanja, Luk 17.1-2)

⁶ Kamata Jisas sihinda ambami, Kru mumingga anditi ñinji mu yambirim indarimangarandi nhandi ñamba vanayi mingga yiviti, kandihamañ avinda timba mungji aru miñata nuñandi pingwi hañi simahata kavaritu añağinguku tungñi mingga kimum. ⁷ Kandi, kru piri niñindu, krunavundi muviranj pinggirivinjiramahuhu ñamba vana andindu. Krunavundi ñamba vana andindu hañinij pimi kavirimandiyu. Hara kru pinggirivinjiriramanu hañinij pimi aru kavirimandiyu. ⁸ Nandi kuma vaha mana tanda vaha pinggirivinjiriramiti ñamba vana anditangata pitita kavarina umi. Kamata avinda kuma timu nanja tanda tamu nanğandaya kita sihanğiyimana. Nandi kuma arikita nanja tanda arikita kitunda nanj Got ahu mangimuhimu tuta sihanğindi hañi kavariti unamandih. ⁹ Nandi tamingga timu pinggirivinjiriramiti ñamba vana anditangata, tamingga kandiha kumbirata kavarina umi. Kamata tamingga timu nanğandaya kitanda sihanğiyimana. Nandi tamingga arikita kitunda nanj Got ahutuvarandi heliyi kavariti unamandih. ¹⁰⁻¹¹ Nari indarimara. Ñinji sukisirambi niñindu munirim nda, ñimbi maniman sanj vitirama. Narij yinda ambin, Gotindu pihuyi, ñinji kaniñinijindu kutikara hañinij, Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hama nanja sihanğindu, vami.*

Sipsip yiwaramindu tih kuyu

(Luk 15.3-7)

¹² Jisas sihinda ambami, Nari pamata indarira. Kru mumingandu sipsip 100 kiti, mingga yataya yivariti puhirahi vaha mana mambaha puhirahi. Maningga, 99 sipsip hañinij mititi apuvi kituhitu, uta sipsip mingga yataya yivarahi hañandihin puhirahi. ¹³ Yi narij kandi ambin, sipsip hañandihin anga miñata kinzihinzitih. 99 sipsip manzingundihu hañinijirim kinzihinzitimangarahi. Hara sipsip mingga yataya siğğundimi hañandihin anga miñata, kinzihinzitimangarahi. ¹⁴ Kamata maña nariñandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hama, ñinji suksirambi kaniñindu muñandihin yivaritima vata yakwirivarandi, vami.

Krunavundi ñamba vana andihu miñasirivasiriva vana

¹⁵ Jisas sihinda ambami, Krunavundi yandi ñinğinindu muvat nanj ñamba vana anditi, uta nuj iğa. Kamata arikimbat taya kiyimandira hiriviyi ñamba vana nuñandi hañinijirim miñasirivanziriva ambavara. Kamatina nandi kuyu indaritingata nuj anga miñimana. ¹⁶ Ara nandi kuyu mañindaritingata, sihinda uta mingga yatavatinj vaha mana arikimbatinj vaha timbuta uhu. Kamatina nandi kuyu ha arikimbat vaha mana arikikwirivat vaha tikatikatiramandiyu. ¹⁷ Kamatina nuriñandi kuyu mañindaritingata, uta krunavundi Jisasirim indarimangarandu ñinij amba. Kamatina krunavundi

18:1 Lu 22.24 **18:3** Mt 19.14 nanja, Mk 10.15 nanja, Lu 18.17 * **18:3** Matyundu angwimikiyi kuyu kutanğata kumanzipi timu tinğiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kaniñandihin 18.3yi kita uta 35yi kiyi. Kru Jisas nanja kindandu hañinij muhimimuhim vana nuriñambi masamasa andimu vata ambavarami. **18:4** Mt 20.27 nanja, 23.11 **18:5** Mt 10.40-42 nanja, Lu 9.48 nanja, 10.16 nanja, Jo 13.20 **18:6** Mt 17.27 nanja, Lu 17.1-2 nanja, 1 Ko 8.12 **18:7** Lu 17.1 nanja, 1 Ti 4.1 **18:8** Mt 5.30 nanja, Mk 9.43 **18:9** Mt 5.29 nanja, Mk 9.47 **18:10-11** Stt 48.16 nanja, Sng 34.7 nanja, Lu 19.10 nanja, Jo 3.17 nanja, 12.47 nanja, Hi 1.14
* **18:10-11** Kru indarimit avi nanja muvira ambandu. Kuyu mu ndahara kaniñi kiyi. Jisas ambami, Krundu Ñinji hama krunavundi ñamba vana andita siğğundimu hañinij anga miñirim payimi, vamba ambami, vandu. **18:15** Wkp 19.17 nanja, Lu 17.3 nanja, Ga 6.1 nanja, Je 5.19-20 nanja, 1 Pi 4.8 **18:16** Lo 19.15 nanja, Jo 8.17 nanja, 2 Ko 13.1 nanja, 1 Ti 5.19 **18:17** Ro 16.17 nanja, 1 Ko 5.9 nanja, 5.13 nanja, 6.1-6 nanja, 2 Te 3.6 nanja, 3.14

Jisasirim indarimanjarandu hanjiniṅ ndu kuyu ndahara manjandaritingata, nuṅ Gotiṅ mangaha miṅga, nanṅa kru gavaman ndamarim timbahiris miṅjamiṅa miṅgaṅ ṅgimaṅandi. ¹⁸ Yi nariṅ kandi ambin, muhimimuhim vana piri niṅi kahafirimandiraṅa, Got ndahara nuṅandi pihuyi kahafirimandi. Ara muhimimuhim vana piri niṅi kuyivirimandiraṅa, Got ndahara nuṅandi pihuyi kuyivirimandi. ¹⁹ Nariṅ yi sihinda ambin, piri niṅi nari arikimbat muhimirim nda mavi minzayi tamata, yandi Yavandak nuṅandi pihuyi kiyi hama nanṅa kuyundavaritira nariṅirim ṅgurimandi. ²⁰ Arikimbat vaha mana arikikwirivat vaha pata yandi ṅmbiyi tiwirimandiyu ha, yi yambi nuriṅandi ṅṅigiṅi kiyiman, vami.

Kuṅgi ndu tihi kuyu

²¹ Kandihivi haṅi Pita Jisas kiyimiyi pata nimavamba kitihumi, Aru miṅga, krunavundi nandi ṅṅigiṅindu muvat yaṅ ṅamba vana anditi kuṅgi kuyivahin, sihinda muṅmbiri anditi kuṅgi kuyivahin, kamatataya ututa kuma timu, tamu arikinzipi ṅṅiruramata ṅmbiri sikwi kuṅgi kuyivata, ambahaṅi vaha vahin. Mana pamata ṅmbiri sikwi nuṅandi ṅamba vana ha kuṅgi kuyivahin, vami.

²² Kamavahi Jisas nuṅ ambami, Yi naṅ ambin, naṅ kru ṅamba vana kuma timu, tamu arikinzipi ṅṅiruramata ṅmbiri anditi nuṅandi kuṅgi kuyiva. Naṅ ṅamba vana andititi ndahara imutamut nuṅandi ṅamba vanandu kuṅgi kuyiva. ²³ Indarimara, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha aru miku maṅa, simbirasara nuṅandi timbahiris miṅjama haṅandihin nu nanṅa kuyu miṅjasirivasirivarim piri kindi. ²⁴ Kamata timbahiris miṅjasirivasiriva simbira miṅjahi simbirasara muhamanṅ nu kiyimiyi timbuta payimu. Kandihama timbahiris 10 milion miṅjami. ²⁵ Hara timbahiris miṅjami haṅindu kimbṅ ṅguhu ṅandi mangiyimi. Kamataharim aru miku hama ambami, Kru kanimanṅ, nimburiṅ, nanṅa ṅṅisimṅ nanṅa nuṅandi muhimimuhim sihananṅa ṅgutira kru muṅṅiniṅ mut miṅjama. Kamatu simbirasara saṅṅiniṅ yivurahitu, timbahiris ha miṅjata yaṅ ṅgumara, vamba ambami. ²⁶ Kamavahi simbirasara saṅ hama aru miku hamandu tandanzapa haṅi tanda mikwimikwinita nimavami, Yaṅ siṅṅata tavirahanda. Timbahiris nandi miṅjamin haṅandihin sihananṅa kimbṅ ṅguriman huṅṅidhi, vamba ambami. ²⁷ Kamavahi simbirasara saṅ hamandu aru miku hamaṅ mavindihi nuṅ kuṅgi kuyivami. Kamata timbahiris miṅjami haṅandihinirim ndahara kindam, vamba ambami. ²⁸ Kamatihi simbirasara saṅ hama tapiraṅi indihuta simbira kihiri miṅandu miṅga nuṅandi 10 timbahiris taya miṅjami miṅgaṅ ṅgami. Kamata sikwitaya nuṅ piṅṅwi nikiniki miṅjavandata ambami, Yandi timbahiris miṅjamana ha tihunzanṅinṅaṅ ṅgu, vamba ambami. ²⁹ Kamatihi simbira kihiri miṅandu hama nuṅandi tandanzapa haṅi tanda mikwimikwinita ambami, Nandi timbahiris miṅjamin ha ṅguriman huṅṅidhi yaṅ siṅṅata tavirahanda, vamba ambami. ³⁰ Hara simbirasara saṅ hama yakwirivarami. Uta simbira kihiri miṅandu hamaṅ kru ṅamba vana andihu tamandu upiyi tamami. Kamatihi kandahaṅi kiṅṅigiṅi timbahiris miṅjami ha miṅjasirivami. ³¹ Kandihamata musa andihi kru simbira kihiri miṅandu hanjiniṅ ṅghu nuriṅandi mavambu avi mandimi. Kamatihi uta nuriṅandi aru miku hamaṅ muhimimuhim vana simbirasara saṅ hama andimi hanjiniṅirim ambavaramu. ³² Kamatihi aru hama simbirasara saṅ hamaṅ uraramahi payihi ambami, Na simbirasara saṅ ṅamba miṅga. Na yambirim mavimavi kuyu ambahana timbahiris yandi miṅjamana haṅandihinirim kindam vata, naṅ kuṅgi kuyivasin. ³³ Yi naṅ sihisihitisin. Hara mumindihi simbira kihiri miṅandara ndamaṅ sihisihimandisina, vamba ambami. ³⁴ Kamavata nuṅandi aru miku hama simbirasara saṅ hamarim kitiri kita ambami, Kru kaṅinda ṅguhu hanjiniṅindu kumangimbaṅi tamiman. Kamatin kandahaṅi kiṅṅigiṅi timbahiris miṅjami hanjiniṅ sihananṅa anṅa ṅgurimandi, vamba ambami. ³⁵ Siwimaṅa ṅandi, muṅṅiniṅindu ṅamba vana kuṅgi manṅuyivirimandira ha, Yavandak nuṅandi pihuyi kiyi hama nariṅandi kuṅgi ndahara manṅuyivirimandi, vami.

19

Navundi nanṅa kru miṅjasihiraramama vanarim Jisas ambavarami (Mak 10.1-12 nanṅa, Luk 16.18)

¹ Jisas kuyu kaniniṅiniṅ ambavarata mituta, piriṅvisa Galili mitata piriṅvisa Judiarim kuku Jordan ndambukari indihumi. ² Kamatihi krunavundi sambṅ nu nanṅa umu.

18:18 Mt 16.19 nanṅa, Jo 20.23 **18:19** Mt 28.20 nanṅa, Mk 11.24 nanṅa, Jo 14.23 nanṅa, 15.7 nanṅa, 1 Jo 3.22 nanṅa, 5.14 **18:21** Lu 17.3-4 **18:22** Stt 4.24 nanṅa, Mt 6.14 nanṅa, Mk 11.25 nanṅa, Kl 3.13 **18:25** 2 Kin 4.1 nanṅa, Neh 5.8 **18:34** Mt 5.25-26 **18:35** Mt 6.12-15 nanṅa, Mk 11.25-26 nanṅa, Ef 4.32 nanṅa, Kl 3.13 nanṅa, Je 2.13

Kamatihu kandihambu kandi nannga hanjiniŋ miŋjavindamami. ³ Kamatihi Farisi, Jisas anditi ngim vata payimu. Harim Jisasin nimavamba kitihumu, Na pamata indarina. Kru muminga nimburiŋ saŋinannga piŋguvarahi. Kru kandihama ariŋandi tikitika kuyu miŋahandandi vaha, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas kimbi nimavami, Nari Gotindu aŋgwimikiyi kuyu kindi hanjandihin ngatangiŋgiruta mambaha ngandara. Kuyu kandihana nimavamba ambami, Kuha Got muhimimuhim tamata krunavundiŋ musa miŋjami. Kamata andihi kru nannga navundi yivurahamu, vamba ambami. ⁵ Kamavata sihinda Got ambami, Harim kru hama yahata niŋum niŋuvaŋ mitata nimburi nannga kihiri kindu. Kamata arikimbat kwirandimbat miŋgiyataya yivurahandu, vamba ambami. ⁶ Got ambami, harim arikimbat kitingiti maŋgindu. Kwirandimbat miŋgiyataya maŋa kindu. Harim Got kahaŋami him hanjandihin kru mandaviham, vami.

⁷ Kamavahi Farisi hanjiniŋ Jisasin ambamu, Kamatahara mumindihi Moses ariŋ tikitika kuyu nguta ambami, Kru aŋgwimikiyi yihimbivirata navundiŋ nguta piŋguvariti umi, vamba ambami, vamu. ⁸ Kamavahu Jisas nuriŋ ambami, Nari tamahumbiri niŋin, harim Moses ngatara andihi navundi piŋguvarandara. Hara kimangiŋmafi kamata vana maŋgiyimi. ⁹ Nariŋ yi ambin, kru muminga, nimburi kru mamiŋaviŋgiritira saŋinannga piŋguvarahi. Kamata navundi mu urahi. Kru kandihama nuŋambi navundi miŋaviŋgiriŋgiri vana andihi, vami. ¹⁰ Kamavahi nuŋandi simbirasara hanjiniŋ kuyu kandihana indarita Jisasin nimavamba ambamu, Kru kandihamata vana miŋahandiŋiman vataŋgata, kindamindihi navundi maŋuram, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas ambami, Kru sihanannga kuyu kaniŋandihin mamiŋandu. Got kru minzativatiŋ ndaya tikitika nguhi navundi maŋurandu. ¹² Nari indarimara. Kru muvitamuvita niŋin kita navundi maŋurandu. Muviraŋ niŋumiŋgati kavuhu nuriŋandi kwirandi ha ŋambatimi. Muviraŋ kru kwirandimbisa tavihamu harim niŋi maŋgavuhu. Muvira Gotindu tiwiyi kiyihiyindu simbirarim indarimata nuriŋambi tikitika kuyu simahata navundi maŋurandu. Harim kru kuyu kaniŋandihin miŋjiman virimandi hama miŋam, vami.

*Jisas niŋi hanjiniŋ mitira yi kiniyi payimu vami
(Mak 10.13-16 nannga, Luk 18.15-17)*

¹³ Kandihivi haŋi krunavundi niŋi sukisirambi hanjiniŋ timbuta Jisas kiyimiyi payimu. Nuŋandi kuma ha nuriŋandi kwirandi haŋi tamata, Got nannga kuyundavariŋ, nuriŋ nguramam vata andimu. Kamatihura nuŋandi simbirasara hanjiniŋ krunavundi kandihanjiniŋ ambahimumu. ¹⁴ Kamatihi Jisas nuŋandi simbirasara hanjiniŋ ambami, Mitira niŋi hanjiniŋ yi kini niŋi payimu, nuriŋ karikari mandimara. Krunavundi Gotindu tiwiyi kiyimindaŋ vataŋgata, niŋi niŋiniŋ maŋa kiyimu, vami. ¹⁵ Kamavata kuma nuŋandiha niŋi hanjiniŋindu miku haŋi tamami. Kamata kiyihandata kandi upi haru mitata umi.

*Kru ŋanjira ariku miŋga Jisas nannga kuyundavarami
(Mak 10.17-31 nannga, Luk 18.18-30)*

¹⁶ Kamatihi kru muminga Jisas kiyimiyi pata ambami, Ahusiki, yi avi vana pamata ŋandi andita sihanjiŋiman, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas nuŋ ambami, Mumindihi na yaŋ avi vanarim kitihuna. Minzaminza Got taya avi. Hara sihanjiŋiman vataŋgata, Gotindu tikitika kuyu taya miŋahandamaŋgara, vami. ¹⁸ Kamavahi kru kandihama Jisasin nimavamba kitihumi, Tikitika kuyu pamatarim ambana, vami. Kamavahi Jisas ambami, Tikitika kuyu kandihanjiniŋindu kuyu nimata kindi. Krunavundiŋ mayivutatama. Kru na, navundi mamiŋaviŋgiri, nannga navundi na, kru mamiŋaviŋgiri. Kipa mamiŋa, kru muŋiniŋ kuyusiŋhiraŋ saŋinannga maŋatiŋguru. ¹⁹ Namiŋavandu tiwiyi kiŋiŋiŋi nuriŋandi kuyu miŋahanda. Kamata nambi nandi kwirandiŋim mavindamandana maŋa, sihanannga kruŋ ndahara miŋata maviŋi tama, vami. ²⁰ Kamavahi kru ŋanjira hama ambami, Yi sihanannga tikitika kuyu kaniŋiniŋ miŋahandandin. Hara yi pamata himiriŋzikwi kirivitin, vami. ²¹ Kamavahi Jisas ambami, Avinziŋki miŋga kiyiman vataŋgata, uta nandi muhimimuhim sihanannga nguna mut miŋamu. Kamatu timbahiris ha miŋatuta muhimimuhim maniman saŋ hanjiniŋ ngu. Kamatirimata handa Gotindu pihuyindu avihimiŋgim miŋimana. Kamata yi nannga paŋi, vami.

19:3 Mt 16.1 19:4 Stt 1.27 nannga, 5.2 nannga, Mal 2.15 19:5 Stt 2.24 nannga, 1 Ko 6.16 nannga, 7.2 nannga, Ef 5.21 nannga, 5.31 19:7 Lo 24.1-4 nannga, Mt 5.31 19:9 Mt 5.32 nannga, Mk 10.11 nannga, Lu 16.18 nannga, 1 Ko 7.10-11 19:10 1 Ko 7.1-2 nannga, 7.7-9 nannga, 7.17 19:12 1 Ko 7.32-34 nannga, 9.5 19:14 Mt 18.2-3 19:16 Mk 10.17 nannga, Lu 10.25 nannga, 18.18 19:17 Wkp 18.5 nannga, Lu 10.28 19:18 Kis 20.13-16 nannga, Lo 5.17-20 19:19 Kis 20.12 nannga, Wkp 19.18 nannga, Lo 5.16 nannga, Ro 13.9 nannga, Ga 5.14 nannga, Je 2.8 19:21 Mt 6.20 nannga, Lu 12.33 nannga, Si 2.45 nannga, 4.34-37 nannga, 1 Ti 6.18-19

22 Kru ñanjira hama muhimimuhim sambu sikwi nannga mingga. Harim kuyu kandiha indarishi nuñandi mavimbu pimitihi umi. 23 Kamatihi Jisas nuñandi simbirasara hanjiniñ ambami, Yi nariñ kandi ambin, kru timbahirisindu ariku mingga Gotindu tiwiyi kiyiman vata aviri tamirimandi. 24 Yi nariñ sihinda ambin, kamel mikwiri sivirisiviri siki humbañi indiwirim, kru timbahirisindu ariku hanjiniñ Gotindu tiwiyi kiyihiyirim aviritamandu maña aviri mandamahi, vami. 25 Nuñandi simbirasara hanjiniñ kuyu kanjandihin indarihu maviyahavarami. Kamata ambamu, Ara nindaya sihangiyimandi, vamu. 26 Kamavahu Jisas nuriñ tihirata ambami, Kru manjandihu. Hara Got muhimimuhim vana andihi, vami. 27 Kamavahi Pita kimbi ambami, Ngana, ara ariñandi muhimimuhim mitata nananga kindandariñ. Harim ara mum minjimindañ, vami. 28 Kamavahi Jisas ambami, Yi nariñ kandi ambin, muhimimuhim khi yivurahimandi hiviyi, Krundu Niñi mingga aru ñimbi nangandita aru miku ndu minzimnzi maka nuñandi hañi minzirimandi. Kamati yi nannga kihiri kindandara narindahara, aru miku ndu minzimnzi maka kumananji timutamu, tanda timundu arikinzipi tingiruramatayi minzirimandira. Kamata Israel hatindu krunzapa kumanzipi timutamu, tanda timundu arikinzipi taya tingiruramata hanjiniñ karatamirimandira. 29 Nannga krunavundi sihananga yambirim indarita, nuriñandi tavi, ninusinavañ, ninuranavañ, ninurimañgatiñ, ñinjisimñ, ninumininjuvañ, nannga nuriñandi kiva mitamu hanjiniñ sihinda muhimimuhim 100 minjimandiyu. Kamata sihangiyimandiyu. 30 Hara kru kasirambu uyu hanjiniñ sihindivu sikwi payimandiyu. Kamatu kru sihindivu payu hanjiniñ kasirambu urimandiyu, vami.

20

Simbirasara wain kivayi simbira minjumu ninjindu tih kuyu

1 Jisas sihinda ambami, Yi kuyu ni kru kasiram vu kiyimandiyu ninjirim ambin. Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru pirivisa ninjuva mingga maña. Kivisihi nda kruñ timbuhavuta patin yandi wain kiva niñi simbira minjumu vata umi. 2 Kamata nuri nannga kuyu simahata ambami, Simbira minjitira musu hivindu timbahiris kumba nanjananga kiris nariñ nguriman, vamba ambami. Kamata simbihi uta wain kiva nuñandi hañi simbira minjumu. 3 Kamata kiyihandata 9 kilok virañi aru hama sihinda umi. Kamata tihirutihuru upi hañi ngahi kru muvira sañ tanjuvatata kiyimu. 4 Kamatihi ambami, Narindahara uta wain kivayi simbira minjamura. Kamatiha simbira minjemandiravu ngaharamata nariñ timbahiris titiyi nguriman, vami. 5 Kamavahi umu. Kamata ina miriyi kiyihihii, nannga ina mingurim sangindangumi hiriviyi aru hama sihinda anga uta siwimaña musa nda andimi. 6 Kamata kivititi 5 kilok tirimindihi sihinda uta kru muvirañ ngahi tihirutihuru upi hañi tanguvatata kiyihu ambami, Nari mumindihi musu havi nari niñindaya sañ tanguvatata kiyihara kivititi, vamba ambami. 7 Kamavahi ambamu, Ariñ kru mumingga simbira mangguyi, vamba ambamu. Kamavahu ambami, Narindahara uta yandi wain kivayi simbira minjamura, vamba ambami. 8 Kamata kivitititihii, nuñandi simbira minjahuhu karatamandi hamañ ambami, Simbirasara hanjiniñ uraramina patu timbahiris ngu. Sihindivu pata simbira minjuyu hanjiniñ wisa ngu, kasiramiyi pata minjuyu hanjiniñ ngu, vamba ambami. 9 Kamavahi kru kivititi 5 kilok pata simbira minjumu hanjiniñ kumba nanjananga kiris minjumu. 10 Kamatihi kru simbira nuringwisa minjumu hanjiniñ pata timbahiris sambu vaha minjimindañ vamba indarimu. Hara nurindahara kumba nanjananga kiris minjumu. 11-12 Kamata timbahiris minjumu hambu ngata kiva ninjuva hama nannga kuyu minggumu. Kamata ambamu, Kru ndanjiniñ sihindivu pata minggiya hirivi taya simbira minjuyu ndanjiniñ timbahiris ariñ nguna maña nuriñ nguna. Ara kivisuñ nda kita simbira tikatika minjahariñ ariñ ina kirahimuhii pata kivitititi, vamba ambamu. 13 Kamavahu kiva ninjuva hama kuyu kandiha indarita simbirasara muhamañ ambami, Yambaha, yi nanñiamba vana manandin. Nananga, timbahiris kumba nannga kirisirim kuyu simahariñ. 14 Nandi timbahiris ni minjata uhu. Yi yambi piritamata nanñ timbahiris ngwin maña, sihindivu sikwi payi ndamañ ndahara timbahiris siwimañanda ngwin. 15 Niñandihin yandi simbira. Harim yandi indarimitiyi timbahiris yandi ni mambaha tingiruhin. Yi nuriñ avi musa andihin yambirim mumirim kitiri kina, vamba ambami. 16 Kamata Jisas

19:23 Mt 13.22 nannga, Mk 10.24 nannga, 1 Ti 6.9-10 19:26 Stt 18.14 nannga, Jop 42.2 nannga, Jer 32.17 nannga, Sek 8.6 nannga, Lu 18.27 19:27 Mk 10.28 nannga, Lu 5.11 nannga, 18.28 19:28 Mt 20.21 nannga, 25.31 nannga, Lu 22.30 nannga, 1 Ko 6.2-3 nannga, Sk 2.26 nannga, 3.21 19:29 Mk 10.29-30 nannga, Lu 18.29-30 nannga, Hi 10.34
19:30 Mt 20.16 nannga, Mk 10.31 nannga, Lu 13.30 20:1 Mt 21.33 20:8 Wkp 19.13 nannga, Lo 24.15 20:16 Mt 19.30 nannga, Mk 10.31 nannga, Lu 13.30

ambami. Kamata maña, kru sihindivu sikwi kindu hanjiniŋ kasirambu patu, kasirambu kindu hanjiniŋ sihindivu sikwi kiyimandiyu, vami.

*Kwiriñimbiri kimuta anga yahamiriman vami
(Mak 10.32-34 nanŋa, Luk 18.31-33)*

¹⁷ Jisas Jerusalemirim umi. Kamata nuŋandi 12 simbirasara hanjiniŋ timbuta muvu umi. Kamata uhuhu kwibi hiniŋgin nuriŋ ambami, ¹⁸ Nari indarimara. Musi ara Jerusalem yawimindaŋ. Kamatiriŋ Krundu Niŋiŋ Gotiŋ kirañiŋguhu hanjiniŋdu aru miku hanjiniŋ nanŋa tikatika kuyundu mirimba nanŋa hanjiniŋdu kumaŋgimbañi tamimandiyu. Kamata nuŋ ngatiniŋgiruta yivutatamatamarim kuyu kahañirimandiyu. ¹⁹ Kamata krunzapa muŋiniŋdu kumaŋgimbañi tamimandiyu. Kamatu nuŋ kandihanjiniŋ ambasuvata piŋgirawisita, ahuandiñi yivuwirimimbandiyu. Kamatu arikiŋgivi kita kwiri hañi anga yahamirimandi, vami.

*Jems nanŋa Jon aru miku yivurahimindaŋ vata andimu
(Mak 10.35-45)*

²⁰ Kiyihandata, Sebedindu niŋisim arikimbat, nanŋa niŋum Jisas kiyimi payimu. Kamata niŋum tanda mikwimikwinita Jisasiŋ ambami, Nan muhimirim kitiwiriman, vami. ²¹ Kamatihi Jisas nuŋ nimavamba kithumi, Na muhimirim pirikina, vami. Kamavahi navundi hanjambi Jisasiŋ ambami, Na aru miku yivurahata, yandi niŋi arikimbatini ambana, mu nima nandi kuma kandi sambavu minziti, mu nima nandi kuma kakayi sambavu minzim, vata pirikini, vami. ²² Kamavahi Jisas kuyu kandiha indarita ambami, Kithura vana niŋandihindu sapa ha maŋgamaŋgarandara. Nari arikimbat, kuku kuvirahuvira vuŋgi yi kuviriman hañi nari kuvirimandira vaha, vami. Kamavahi arikimbat nuŋ ambamu, Ara andihariŋ, vamu. ²³ Kamavahu Jisas arikimbatini ambami, Nari yandi kuku kuvirahuvira vuŋgi hañi kuvirimandira. Hara yiharamahi ninimbaha taya kandi sambavu minziti, ninimbaha taya kakayi sambavu minzimni simbira niŋandihin yandima. Minzimni maka kandihanjiniŋ krundu, yandi Yavandak siwitamami niŋiŋ, vami. ²⁴ Kamatihi Jisasiŋdu 10 simbirasara hanjiniŋ niŋusi niŋura kandihatimatu kuyu ha indarita, arikimbatirim kipuhiputimu. ²⁵ Kamata Jisas nuŋandi simbirasara hanjiniŋ uraramahi payihu ambami, Nari ngandarara. Aru miku muyindu hanjiniŋ nuriŋandi krunzaparim ariŋandi kuyu taya indarimu vata tikatikatangarandu. Nanŋa nuriŋandi kru aru hanjiniŋ, krunavundi nuriŋandi kuyu sihananŋa miŋahandamu vata, tuvirandu. ²⁶ Hara kandihatama vana ha nari nanŋa maŋgiyim. Nariŋandi niŋgiŋdu kru muvat aru miŋga kiyiman virimandi hama, nariŋandi simbirakara miŋga kiyim. ²⁷ Kru mikuyi kiyiman virimandi hama, nariŋandi simbirakara saŋ miŋga kiyim. ²⁸ Kamata maña Krundu Niŋi hama krunavundi niŋambirim simbira miŋamu vata mambayimi. Simbira miŋata nuŋandi kwirandi ha nuŋambi nguta kimuta krunavundi sambu mut miŋitini vata payimi, vami.

*Jisas kru arikimbat taminga ñumi niŋiŋ miŋavindamami
(Mak 10.46-52 nanŋa, Luk 18.35-43)*

²⁹ Jisas nanŋa nuŋandi simbirasara hanjiniŋ piŋu aru Jeriko mitata umu. Kamatihi krunavundi sambu sikwi nuri nanŋa umu. ³⁰ Kamatihi kru arikimbat kwimbi tivi hañi minzita kiyimu. Arikimbat kandihanjiniŋ taminga ñumi niŋiŋ. Harim Jisas payi vahu indarita kuyu kimbañi pativat ambamu, Aru miŋga na Devit Niŋuñiŋgi. Na ariŋ sihiŋga, vamu. ³¹ Kamavahu krunavundi indarita arikimbatini ambahimuta ambamu, Mika nariŋandiha satimimara, vamu. Kamavahura arikimbat sihinda sihinda kuyu kimbañi ambamu, Aru miŋga na Devit Niŋuñiŋgi, na ariŋ sihiŋga, vamu. ³² Kamavahu Jisas taŋguramata arikimbatini ambami, Yi nariŋ pamatiriman, vami. ³³ Kamavahi arikimbat kimbani ambamu, Aru miŋga, ariŋandi taminga niŋiniŋ miŋavihiri, vamu. ³⁴ Kamavahu Jisasiŋ arikimbatirim mavindimi. Kamata kumandamata arikimbatindu taminga hañi timbusarahi, sariwayi nandiŋ taminga nuriŋandi hanjiniŋ avindihi tiharaŋamu. Kamatihi arikimbat Jisas nanŋa umu.

Jisas Jerusalem yivurahata krunavundiŋ kuyu ngumi

21

(Sapta 21—25)

20:18 Mt 16.21 nanŋa, 17.22-23 **20:21** Mt 19.28 nanŋa, Lu 22.30 **20:22** Mt 26.39 nanŋa, 26.42 nanŋa, Mk 14.36 nanŋa, Jo 18.11 **20:23** Mt 25.34 nanŋa, Si 12.2 nanŋa, Ro 8.17 nanŋa, 2 Ko 1.7 nanŋa, Sk 1.9 **20:25** Lu 22.25-26 **20:26** Mk 10.43-44 nanŋa, Lu 9.48 **20:26** Mt 23.11 nanŋa, Mk 9.35 nanŋa, Lu 22.26 **20:28** Lu 22.27 nanŋa, Jo 13.14 nanŋa, Fl 2.7 nanŋa, 1 Ti 2.6 nanŋa, Ta 2.14 nanŋa, 1 Pi 1.19 **20:30** Mt 9.27 nanŋa, 15.22

Jisas Jerusalem aru miku indiwimañandimi

(Mak 11.1-11 nannga, Luk 19.28-40 nannga, Jon 12.12-19)

¹⁻² Jisas nannga nuñandi simbirasara hañinij Jerusalem yivurahirimindihu arifinidimi. Kamata Apu Oliv tamayi yahuta pihu Betfage yivurahamu. Kamata Jisas simbirasara arikimbatij simbata nimavami, Pihu kututa ngarij ndañi umara. Uta sikwitaya ngitira donki mu siki timburamitu kiyimandi, ñinji nuñandi handahara nu nannga kihiri kiyimandi. Siki ha kuyivata arikita yi kiyiman niñi timbuta payimara. ³ Kamatira kru mumingga nariñirim kuyu mu ambitingata ambamara, Donki arikita nininij, Aru hama simbira nannga, vamba ambamara. Kamavitira sikwitaya simbiti arikita payimandiyu, vami. ⁴ Kanimata vana yivurahami niñandihinirim kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga kuyu nimata ambami ha kandisikwisikwi yivurahami. Nimavamba ambami, ⁵ Saion hati krunavundirim kuyu niñandihin ambavaramara, Niñgamara. Nariñandi aru miku nima payi. Nu kru ñimbi maniman hama payimañandi. Kamata donki himba muniñi minzi. Nu donki miwiri niñi minzita payi, vami.

⁶ Kamata simbirasara arikimbat uta Jisas ambami maña andimu. ⁷ Kamata donki niñum nannga ñinji ha timbuta payimu. Kamata arikimbat nuriñandi mikwiri kuta hañinij donkindu kuti hañi yivutihumu. Kamatihu Jisas kimba hañi minzimi. ⁸ Kamatihu krunavundi sambu nuriñandi mikwiri kuta hañinij siharanzihara kindimbat hañi yivutihumu. Kamatihu muvira ahumakamaka miki nannga hañinij tahirandahira kindimbatiji tamamu. ⁹ Kamatindi krunavundi Jisasindu kasiram ndambu umu ndañinij nannga sihindi payimu niñinij, sihanannga nimavamba tanjguvihumu, Devit Niñuñingirim kinzihanzitim. Kru Aru nimandu ñimbiyi payimi nanjan, Got nuñ avindamam. Got kimbayindu sikwi nimarim kinzihanzitim, vamu.

¹⁰ Jisas Jerusalem indihuhu, pihu aru hañindu krunavundi sihanannga ngata pindirata nimavamba kitihumu, Kru kanima ninindimbanzikwi, vamu. ¹¹ Kamavahu krunavundi nu nannga umu hañinij ambamu, Nu Jisas, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga. Pihu Nasaret, pirivisa Galilindu miñga payi, vamu.

Timbahiris simbira miñahu pinguvarami

(Mak 11.15-19 nannga, Luk 19.45-48 nannga, Jon 2.13-22)

¹² Jisas Gotij kirañinguhu tavi hañindu upiyi indihumi. Kamata kru kandihanu timbahiris simbira miñamu hañinij sihanannga pinguvarami. Kamata kru timbahiris tivirandu hañinijindu pina hañinij, nannga kava tamahuhu mut miñandu hañinijindu minziminzi maka hañinij miñasingivarami.* ¹³ Kamata nuriñ ambami, Gotindu anjgwmikiyi nimavamba ambami, Yandi tavi niñandihin yi nangandaya kuyundavara tavi kiyimandi, vamba ambami. Hara nari andihara kru kurihahuriha nannga kipa nannga hañinijindu sipirusipiru upi maña kiyi, vami. ¹⁴ Kamata Jisas Gotij kirañinguhu tavi hañindu upiyi kiyimi. Kamatihu tamingga ñumi nannga tanda ñamba hañinij nu kiyimiyi payihu nuriñ miñavindamami. ¹⁵⁻¹⁶ Hara Gotij kirañinguhundu aru miku hañinij nannga tikatika kuyundu mirimba nannga hañinij, Jisas muhimimuhim avinzikwi sihirami hañinij ngamu. Nannga niñisirambi Gotij kirañinguhu tavi hañindu upiyi kita nimavamba tanjguvihumu, Nari Devit Niñuñingirim kinzihanzitimara, vahu indarimu. Harim nuriñ kitiritihi, Jisasij nimavamba kitihumu, Na niñisirambi niñinij kuyu ambayu ni indarina, vamu. Kamavahu Jisas kimbambami, Ara yi indarin. Hara nari kuyu ni Gotindu anjgwmikiyi ngatijgiruta mambaha ngandara. Devit Gotij ambami, Niñi sukisirambi nandi ñimbi tihuyahandu, vamba ambami, vami. ¹⁷ Kamata Jisas nuriñ mitata pihu aru hañindu tapirañi pindihami. Kamata anga pata kandihivi hañi Betani kiyimi.

Jisas ambahi ahu fik ha kwiriñandimi

(Mak 11.12-14 nannga, 11.20-24)

¹⁸ Kamata kivisuñ nda Jisas sihinda pihu aru hañi anga uhi, nuñ avihatimi. ¹⁹ Kamata kindi tavi hañi ngahi ahu fik muñandihin kiyihi arihañi umi. Hara ngahira kandihani kandi manjiyimi. Miki hañinij ndaya kiyihu ahu fik hañandihinirim ambami, Na sihinda kandi mandamirimana, maninganzikwi, vami. Kamavaha sarawayinandi ahu fik hañandihin kwiriñandimi. ²⁰ Kamatihu nuñandi simbirasara hañinij kandihana ngata

21:3 Mt 26.18 21:5 Ais 62.11 nannga, Sek 9.9 nannga, Jo 12.15 21:8 2 Kin 9.13 21:9 Sng 118.25-26 nannga, Mt 23.39 21:11 Mt 21.46 * 21:12 Kava nannga muhimimuhim, kru mut miñandu hañinij, kandihanij Gotij kirañinguhu upiyindu. Kru muvira muhimimuhim kirañinguhu upiyi kindi hañinij mut miñirim, timbahiris kirañinguhu nduyi taya mut miñandu. Rom nannga Grikindu timbahirisiyi mut mamijandu. 21:13 Ais 56.7 nannga, Jer 7.11 nannga, Mk 11.17 nannga, Lu 19.46 21:14 2 Sml 5.8 nannga, Ais 35.5-6 21:15-16 Sng 8.2 21:19 Lu 13.6

pindiramu. Kamata nimavamba kitihumu, Pamatih i ahu fik niñandihin sariwayinandi kwirifandi, vamu. ²¹ Kamavahu Jisas kimbi ambami, Nariñ yi kandi ambin, nari indarimanjarata, nariñandi indarimit arikita manjiti, yi ahu fik niñandihin andin maña narindahara siwimaña musa andihara. Nanja kandi vana nindaya manandihara. Apu ndañandihin nimavamba ambitera, Na yahamirata kumbitihuta añakinguku ndañi miñgu vamba ambitera, ambahara maña andihi. ²² Ara indarimanjarata Got nanga kuyundavarimandira ha, muhimimuhim miñjirim ambirimandira ha, nari miñjemandira, vami.

*Jisasij nin ndimbanzikwi aru ñimbi ngumi vamba kitihumu
(Mak 11.27-33 nanga, Luk 20.1-8)*

²³ Jisas Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upiyi indihuta krunavundiñ ambaramami. Kamatih Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanja Israel hatindu aru miku hañiniñ payimu. Kamata Jisasij nimavamba kitihumu, Na ñimbi kaniñandihin pañundu miñata kanimata vana ni andina. Nanja nindimbanzikwi ñimbi nguta ambahi kanimata simbira miñana, vamu. ²⁴ Kamavahu Jisas kimbi ambami, Yindahara nariñ muhimirim kitwiriman. Kamatin kimbi yan kandi ambitera ngatanda, yi nariñ yan ninimbaha taya ñimbi nguhi simbira miñandinirim ambitin indarimandira. ²⁵ Jon krunavundiñ kukuyi miñanjirundi vana ha pañindu miñami. Kandiha Gotindu pihuyindu vana vaha, mana krundu vana taya vaha, vami. Kamavahi nuriñambi masamasa ambamu, Ara Gotindu pihuyindu vana vitirij ariñ nimavamba kitwirimandi, Ara mumindih nuñambirim manjarimanjarandara, vamba ambirimandi. ²⁶ Hara kaniñandihin krundu vana vatanjata krunavundirim piñitivimi. Krunavundi Jonirim kru Gotindu kuyu miñata ambavarara miñga vamba ambandundihi, vamu. ²⁷ Kamavata Jisasij ambamu, Ara manjandariñ, vamu. Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Yindahara ninimbaha taya yan ñimbi nguhi simbira kaniñandihin miñandinirim nariñ manjambiminda, vami.

Kru mumingandu ñiñi arikimatindu tih kuyu

²⁸ Kamata Jisas sihinda Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanja Israel hatindu aru miku hañiniñ ambami, Nari pamata indarimitara. Kru mumingga kru ñiñi nuñandi arikita. Nuñandi ñiñi niwisa hamarim uta ambami, Yandi ñiñi, musi uta wain kiva ndañi simbira miña, vamba ambami. ²⁹ Kamavahi ñaniñ ambami, Yan yakwiriti, vamba ambami. Hara kiyih nuñandi indarimit hambu tivirahi umi. ³⁰ Kamata niñuva uta ñiñi muhamarim siwimaña kuyu nda ambahi ñiñi hama ambami, Yava urimani, vamba ambami. Hara manjumi, vami. ³¹ Jisas kamavata ambami, Ñiñi arikimbat hañindu ninindaya niñuva ambami maña andini, vami. Kamavahi ambamu, Kima hama, vamu. Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Nariñ yi kandi ambin, kru gavaman ndamarim timbahiris miñamiña hañiniñ, nanja navundi kru miñavingirivinjiri hañiniñ wisa Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. ³² Jon nari kiyimarañi yivurahata nariñ tititi vana taya isihuramami, hara nuñirim manjarimanjaramara. Kru gavaman ndamarim timbahiris miñamiña hañiniñ, nanja navundi kru miñavingirivinjiri hañiniñ niñambirim indarimanjaramu. Kandihamata vana andihu ngamara, hara nariñandi indarimit hambu tivirahi niñambirim manjarimanjaramara, vami.

*Kru ñamba niñiñ wain kiva karatamandu hañiniñindu tih kuyu
(Mak 12.1-12 nanga, Luk 20.9-19)*

³³ Jisas aru miku hañiniñ sihinda ambami, Sihinda tih kuyu muñandihin indarimara. Kru mumingga wain kiva miñami. Kamata tapa hañandihin timbayi tama tanjirata arindihuyivimi. Kamata kiva tanji hambu wain kiris tanjivusivusirim kumba kayivata musa miñata, kru kita kiva ha karatamatamarim tavi kuta ñandi tihumi. Kamata kru muvira simbira miñimandiyu vata kiva ha nuriñandi kumañi tamami. Kamata pihu mu kutañi umi.* ³⁴ Kamata wain hañiniñ kandi tamirim andini. Kamatih nuñandi simbirasara sanj muvirañ uta kiva simbira miñamiña hañiniñ kiyuyi nuñandi wain mindi miñamu vata simbihu umu. ³⁵ Kamatihu kru kiva hañi simbira miñandu hañiniñ simbirasara sanj hañiniñ miñata, muhaman yivuta, muhaman yivutatamahu kumuhi, muhaman timba kavaramu. ³⁶ Kamatihu kiyihandata kiva niñuva hama sihinda

21:21 Mt 17.20 nanga, Lu 17.6 nanga, Jo 14.12 nanga, 1 Ko 13.2 nanga, Je 1.6 21:22 Mt 7.7-11 nanga, 18.19 nanga, Mk 11.24 nanga, Lu 11.9 nanga, Jo 14.13-14 nanga, Je 5.16 nanga, 1 Jo 3.22 21:23 Jo 2.18 21:26 Mt 14.5 nanga, 21.46 nanga, Mk 6.20 nanga, Lu 20.6 21:28 Lu 15.11 21:32 Lu 3.12 nanga, 7.29-30 21:33 Mt 25.14 * 21:33 Wain kivandu tih kuyu niñandihin, Jisas Aisaia 5.1-2yi ngami. Got krunavundi Israeliñ andimirim tih kuyu. Tih kuyundu sapa ha nimata. Kiva niñuva hama Got. Wain kiva ha krunavundi Israel hati. 21:35 Mt 22.6

nujandi simbirasara saŋ muviraŋ simbihi nuri kiyimuyi umu. Kimanjimaña simbihi haŋiniŋ tarativirata sambimari simbihi. Kamatihi kivayi simbira niŋamu haŋiniŋ simbirasara saŋ kandihaniŋ ndahara siwimaña musa nda andimu. ³⁷ Kamatihi kita kiva niŋuva hama nujandi niŋi timbanzikwiŋ simbihi nuri kiyimuyi umi. Niŋuva ambami, Yandi niŋi ni mandu kuyu indarimandiyu, vamba ambami. ³⁸ Hara kru kiva haŋi simbira miŋandu haŋiniŋ ngahu ŋaniŋ payihi nuriŋambi masamasa kuyundavarata ambamu, Kru niŋa niŋuvandu muhimimuhim nu miŋimandi. Harim nuŋ yivutatamata, niŋuvandu kiva ni ara miŋim, vamba ambamu. ³⁹ Kamavata kru hamaŋ miŋahandata pingirita uta kiva tapa kut hambu kavaruha indihuhu yivutatamahu kimumi. ⁴⁰ Harim muyivi kiva niŋuva hama pata kru nujandi kiva haŋi simbira miŋandu haŋiniŋ pamata musa andirimandi, vami. ⁴¹ Kamavahi nuŋ ambamu, Kru ŋamba kandihaniŋ piŋingarimandi. Kamata wain kiva ha miŋata kru muŋiniŋ nguti karatamirimandiyu. Kamata ŋaŋa miŋamiŋa tiwimiŋi yivutihiruramata nuŋ ngumandiyu, vamu. ⁴² Kamavahu Jisas nuriŋ niŋavamba kitihumi, Nari Gotindu aŋgwimikiŋi kuyu mandambu niŋu ngatiŋgiruta mambaha ngamara. Kuyu kandiha ambami, Timba tavi tihutihu haŋiniŋ ŋamba vata tivimbu tamamu. Timba kandiha tihu tavi tapa miŋahandahandandu timba avi ŋandi kiyi. Aru hama nuŋambi kandihi ha andihi yivurahahi ara ngahariŋ avindimbanzikwi kiyi, vamba ambami. ⁴³ Kamataharim nariŋ yi ambin, kuha nari Gotindu tiwiyi kiyimara. Hara nariŋ Got tihimitata krunavundi muŋiniŋ miŋimandi. Kamati nujandi tiwiyi kita, nujandi kuyu taya miŋahandirimandiyu. ⁴⁴ Kamata kru timba himba kandihaŋi miŋgata yivirimandi hama punzi haŋiniŋ yivurivumbirimandi. Hara timba kandiha kru ngimba muyi miŋgata yivirimandi ha, timba ha kru kandihaman yiviti miŋindirimandi, vami.*

⁴⁵ Kamavahi Gotiŋ kiraŋiŋguhundu aru miku haŋiniŋ nanŋa Farisi tih kuyu kandiha indarita ambamu, Ni ariŋambirimanzikwi ambi, vamu. ⁴⁶ Harim Jisasiŋ miŋahandimindaŋ nzikwi vata andimu. Hara krunavundi Jisasiŋ kru Gotindu kuyu miŋata ambavarava miŋga vamba indarimitandu. Harim krunavundirim piŋitumu.

22

Kru nanŋa navundiŋ miŋavisihuramata ŋahuraviravindu tih kuyu
(Luk 14.16-24)

¹ Jisas sihinda aru miku haŋiniŋ tih kuyu mu nguta niŋavami, ² Gotindu tiwiyi kiyihiyi ha aru miku mumingandu maña. Kru niŋi nujandi hama navundi uririmindihi, aru miku hama ŋahuravimi. ³ Kamata timu kandihaŋi payimandiyu vata kruŋ ambami. Kamata ŋaŋa hivi haŋi nujandi simbirasara saŋ haŋiniŋ uta kru kandihaniŋ timbuta payimara vata simbihi umu. Kamatihi uta ambahu payivayirim yakwirivarata mambayimu. ⁴ Kamatihi sihinda nujandi simbirasara saŋ muviraŋinziŋkiŋi simbiŋa ambami, Uta kru ambasimin haŋiniŋ niŋavamba ambamara. Ngamara, nu nujandi bulmakau kru muvira nanŋa sihim muvira kwirandi nanŋa haŋiniŋ ndahara yivutatamata ŋaŋa nujandiha siwitami. Kamataharim pata ŋamara, vamba ambamara, vamba ambami. ⁵ Kamavahi aru miku hamandu simbirasara saŋ haŋiniŋ uta kru haŋiniŋ ambami maña ambavaramu. Kamatihura nuriŋandi kuyu maŋindarita siŋgunziŋgu umu. Muhama nujandi kivayi umi. Muhama nujandi timbahiris simbira miŋirim umi. ⁶ Hara muvira, aru miku hamandu simbirasara saŋ haŋiniŋ miŋahandata sihuminguyu nguta yivutatamahu kimumbiramu. ⁷ Kamatihi aru miku hamaŋ kitiritihi nujandi saŋganzara haŋiniŋ simbihi umu. Uta kru nujandi simbirasara saŋ yivutatamamu haŋiniŋ sihananŋa yivuvarahu kimuta mitumu. Kamata nuriŋandi pihi aru ha kiramu. ⁸ Kamata aru miku hama nujandi simbirasara saŋ haŋiniŋ ambami, Kru nanŋa navundiŋ miŋavisihuramata ŋahuraviravindu ŋaŋa siwi kiyi. Hara kru uraramasimin haŋiniŋ aviŋiniŋ ma, harim pata maŋirimandiyu. ⁹ Kamataharim kwimbihingiriŋi uhuhu kru sihananŋa ngimandira haŋiniŋ, uraramitira timu niŋi payimu, vamba ambami. ¹⁰ Kamavahi nujandi simbirasara saŋ kandihaniŋ kwimbi sihananŋayi siŋgunziŋgu uhuhu krunavundi ngamu haŋiniŋ yivutihiruramamu, krunavundi ŋamba niŋiniŋ nanŋa aviŋiniŋ. Kamatihi pata ŋirim minzihi tavi ha yavurimi. ¹¹ Kamata krunavundi minzita kiyihuhu, aru miku hama nuriŋ ngirim indihumi. Kamata ngahira

21:38 Mt 27.18 21:39 Hi 13.12 21:42 Sng 118.22-23 nanŋa, Ais 28.16 nanŋa, Mk 12.10 nanŋa, Si 4.11 nanŋa, Ro 9.33 nanŋa, Ef 2.20 nanŋa, 1 Pi 2.6-8 21:44 Ais 8.14-15 nanŋa, 60.12 nanŋa, Dan 2.44-45 nanŋa, Sek 12.3 nanŋa, 1 Pi 2.8 * 21:44 Kru indarimita avi nanŋa muvira ambandu. Kuyu Matyu 21.44yi kandi niŋandihin Matyu mayihimbivirami. Sihindivu kru mumingavu yihimbivirami, vandu. Luk 20.18yi ngamara. 21:46 Mt 21.11 nanŋa, 21.26 nanŋa, Lu 7.16 nanŋa, Jo 7.40 22:4 Mt 21.36 22:6 Mt 21.35 22:11 2 Ko 5.3 nanŋa, Sk 3.4 nanŋa, 19.8

kru mundama mikwiri avi kru nanga navundiŋ miŋavisihuramata ŋahuravindu kiviŋi tamandu ŋandi mandamami. ¹² Kamatihi aru miku hama kitihumi, Yambaŋa, na mumindihi mikwiri avinŋandihin mandamimat pindihana, vamba ambami. Kamavahira kru hamandu kuyu maŋgiyimi. ¹³ Kamata aru miku hama simbirasara saŋ haŋiniŋirim nimavamba ambami, Nuŋandi kuma tanda ni simahata kavariŋira tapira kivimiŋgwi humba ndambu indihuta kiyim. Pihu kivimiŋgwi kandihaŋi irihariha miŋa satipirimandiyu, vamba ambami, vami. ¹⁴ Kamavata Jisas ambami, Indarimara, Got krunavundi sambi uraramandi. Hara minzavativatiŋ ndaya pindihavindiharim yihiramandi, vami.

*Timbahiris Sisariŋ ŋguhu vaha mana mambaha ŋguhu
(Mak 12.13-17 nanga, Luk 20.20-26)*

¹⁵ Kamata Farisi uta Jisasin kindimbuhirata ŋgatiŋgurimindaŋ vata kuyu ŋamu. Jisasin kuyusihiritiriŋ kuyu aka vu ambiti, nuŋandi kuyu kandihaŋi nuŋ ŋgatiŋgurimindaŋ vata indarimamu. ¹⁶ Kamata nuriŋandi simbirasara haŋiniŋ nanga Herotinduyindu kru muviranŋ simbiŋu, Jisas kiyimiyi uta nuŋ ambamu, Ahusiki, ara naŋ ŋgandariŋ, na kandidataya ambavava miŋga. Kamata krunavundiŋ kuyu kandidataya Gotindu vana ambavarandana. Na kru muminggarim ndahara mambiŋitundana. Na kruŋ kuyu siwimaŋa ndaya ambaramandana, ŋimbi nanga ŋiniŋ nanga ŋimbi maniman ŋiniŋ. ¹⁷ Kamataharim ariŋ ambina ŋgim. Na pamata indarina, Sisariŋ timbahiris ŋguhariŋ vaha, mana mambaha ŋguhariŋ, vamu. ¹⁸ Kamavahura Jisas nuriŋandi indarimit ŋamba ha atinda ŋgami, harim ambami, Kru kuyusihirimbiŋhapiha nari, yaŋ mumindihi kuyusihirim andira. ¹⁹ Yaŋ timbahiris tamandara muha isihuramitira ŋgitiŋ, vami. Kamavahi timbahiris miŋgiya kiris taya nu kiyimiyi miŋgata payimu. ²⁰ Kamatihi Jisas nuriŋ nimavamba kitihumi, ŋimbi nanga kipumika ni ninindu, vami. ²¹ Kamavahi ambamu, Sisariŋ, vamu. Kamavahu ambami, Sisariŋ him Sisariŋ ŋgumara, Gotindu him Gotiŋ ŋgumara, vami. ²² Kamavahi kuyu kandiha indarita pindirata, nuŋ mitata umu.

*Jisasin Sadyusi kru kimuta aŋga yahamiramirarim kitihumu
(Mak 12.18-27 nanga, Luk 20.27-40)*

²³ Kandihiŋi haŋindaya Sadyusi Jisas kiyimiyi payimu. Kandihaŋiniŋ ambarasimu, Kru kimundu haŋiniŋ aŋga mayahamirimandiyu, varasimu. Harim Jisasin nimavamba kitihumu, ²⁴ Ahusiki, Moses ambami, Kru mumingga ŋiŋi maŋgavimat kwimitiŋgata, nimburiŋ niŋjura urata ŋiŋi kaviti, niŋjusindu krunzapa ha manziŋgundimi, vamba ambami. ²⁵ Kuha ariŋandi ŋiŋgiŋi kru minza susukiyindu taya kuma timu, tamu arikinziŋi tiŋgiruramata vat kirasimu. Kamata Kima hama navundi urata kita kimumi, hara ŋiŋi maŋgavumi. Harim niŋjura Yaŋgiŋv hama navundi kandihaŋambiŋ urami. ²⁶ Kamatihi niŋjura Yaŋgiŋv hama ndahara ŋiŋi maŋgavimat kimumi. Kamatihi Kari hama ndahara siwimaŋanda ŋiŋi maŋgavimat kimumi. Kamatataya uta imbi, Imbima hama ndahara kimumi. ²⁷ Sihananga kimuta mituhu, kita imbi navundi haŋambi kimumi. ²⁸ Harim na amba. Kru kimuhimu haŋiniŋ aŋga yahamirimandiyu tiwimiyi navundi haŋambi nin nimburi sikwi niŋjusi niŋjura kuma timu, tamu arikinziŋi tiŋgiruramata haŋindu nimburi kiyimandi. ŋgandana, nuri sihananga nuŋ uramu, vamu. ²⁹ Kamavahu Jisas nuriŋ kimbimbi ambami, Nari Gotindu aŋgwimikiŋi kuyu kindi haŋandihin mambaha ŋgandara. Nanga nari Gotindu tikatika ndahara maŋgandara. Kamataharim nari kuyu kirivu ambara. ³⁰ Gotindu kutikara nuŋandi pihuyi kindu haŋiniŋ navundi maŋurandu. Siwimaŋa ŋandi, krunavundi kimuhimu haŋiniŋ aŋga yahamirimandiyu hiviŋi, kru haŋiniŋ navundi maŋurimandiyu. Kamatu navundi kru mayawirimandiyu. ³¹ Hara kru kimuta aŋga yahamirimandiyu vava vana niŋandihiniŋ nariŋ kitawiraman. Nari Gotindu aŋgwimikiŋi kuyu kindi haŋandihin ŋgatiŋgiruta mambaha ŋgandara. ³² Got ambami, Yi Got. Yandi ŋimbi Abraham, Aisak, nanga Jepok tihuyahandu, vamba ambami, vami. Kamavata sihinda ambami, Krunavundi kimuta sava humbaŋi kindu haŋiniŋ Gotindu ŋimbi mandihuyahandu. Hara krunavundi sihaŋgiŋdu haŋiniŋ Gotindu ŋimbi tihuyahandu. Abraham, Aisak, Jepok ndahara sihaŋgiŋdu, vami. ³³ Kamavahi krunavundi nuŋandi kuyu kandiha indarihu maviyahavarami.

22:13 Mt 8.12 nanga, 25.30 nanga, Lu 13.28 22:14 2 Pi 1.10 nanga, Sk 17.14 22:15 Mk 3.6 22:16 Mk 3.6
nanga, 8.15 nanga, 12.13 22:21 Ro 13.7 22:23 Si 23.8 22:24 Lo 25.5 22:29 Jo 20.9 22:30 1 Jo 3.2
22:32 Kis 3.6 nanga, Mt 8.11 nanga, Mk 12.26 nanga, Lu 20.37 nanga, Si 7.32 22:33 Mt 7.28

*Gotindu tikatika kuyu kimangimanzikwi
(Mak 12.28-31 nannga, Luk 10.25-28)*

³⁴ Kamata Farisi Jisas Sadyusij kuyu hĩndi miŋayihĩ vava kuyu indarĩmu. Kamataharim nu kiyimiyi payĩmu. ³⁵ Kandi ŋĩngi haŋĩ tikatika kuyu miŋasirivasiriva mumĩnga ndahara kiyimi. Harim kandihama Jisasirĩm ambĩti ŋgĩtin vata nimavamba kitihumi, ³⁶ Ahusiki, tikatika kuyu pamata kuyu sikwi kimangimanza, tikatika kuyu muviranj sihanannga tarativirahi, vami. ³⁷ Kamavahi Jisas nuŋ ambami, Nari Gotiŋ miŋata maviŋĩ tamamara, ariŋandi Aru nimaŋ. Nari nuŋ nariŋandi maviŋguku nannga, nariŋandi maviŋĩŋi nannga, nariŋandi indarimit nannga miŋata maviŋĩ tamamamara. ³⁸ Tikatika kuyu kaniŋandihĩn aru, nannga kimangimanzikwi. ³⁹ Nannga tikatika kuyu siwimaŋĩ muha niŋandihĩn. Nambi nandi kwirandirĩm mavindamandana maŋa, sihanannga kruŋ ndahara miŋata maviŋĩ tama. ⁴⁰ Kuyu arikita kaniŋiniŋ kuyu muvirandu kuyu sapa. Gotindu tikatika kuyu sihananngandu kuyu sapa. Nannga kru Gotindu kuyu miŋata ambavarara haŋiniŋ kuyu yihimbiviramu kuyu sapa, vami.

*Jisas Farisiŋ kru Got yihiramami hamarim kitihumi
(Mak 12.35-37 nannga, Luk 20.41-44)*

⁴¹ Farisi tihiruta kiyihuhu Jisas nuriŋ nimavamba kitihumi, ⁴² Nari kru Got krunavundi nuŋandĩŋ anga miŋimandi vata yihiramami hamarim nari pamata indarĩra. Nu ninĩndu ŋĩŋi, vami. Kamavahi nuŋ nimavamba ambamu, Nu Devit niŋuŋĩŋgi, vamu. ⁴³ Kamavahu Jisas nuriŋ nimavamba kitihumi, Hara mumĩndihĩ Gotindu Maviŋĩŋi nuŋ indarimit ŋguhi, Devit kru kandihamarim ambami, Yandi Aru miŋga vami. Kamavata Devit nimavamba ambami, ⁴⁴ Aru hama yandi Aru hamaŋ ambami, Na yandi kuma kandi samba nimbu minzirimana. Kamatĩna nandi miku haŋiniŋ tamĩtin nandi tiwiyi kiyimandiyu, vamba ambami. ⁴⁵ Nari ŋgamara. Devit nuŋambi kru kandihamarim ambami, Na yandi Aru miŋga vamba ambami. Hara pamatarim kru kandihama Devit niŋuŋĩŋgi, vami. ⁴⁶ Kamavahi muvat ndahara Jisasij kuyu kimbi maŋambami. Kamata kandihivi haŋĩ kita, Jisasij muhĩm vanarim kitihuhitihurim piŋitumu.

23

*Farisi nannga tikatika kuyundu mirimba nannga ŋiniŋ ndu vana
(Mak 12.38-39 nannga, Luk 11.43 nannga, 11.46 nannga, 20.45-46)*

¹ Mutiwimiyi Jisas krunavundiŋ nannga nuŋandi simbirasaraŋ kuyu ŋgumi. ² Kamata ambami, Moses tikatika kuyu ambavarami maŋa, nariŋ tikatika kuyundu mirimba nannga haŋiniŋ nannga Farisi haŋiniŋ tikatika kuyu ambavarandu. ³ Kamataharim muhĩmũmũm kuyu nariŋ ŋgumandiyu haŋiniŋ indarĩta miŋahandamara. Hara muhĩmũmũm vana andĩndu haŋiniŋ mamĩŋahandamara. Muhĩmũmũm kuyu samba ambavarandu, hara ambandu kuyu ha mamĩŋahandandu. ⁴ Krundu tivĩŋĩŋĩ pimi tupi ŋandi simahata kavuramimaŋandihu kru kavuŋgavu aviritamandu. Hara nuriŋambi pimi musimbiri ndahara kruŋ ŋguramata kavuhavurim kuma maŋgundu. ⁵ Muhĩmũmũm vana andĩndu haŋiniŋirĩm, kru ŋgimandiyu vata andĩndu. Got nannga kuyundavaravararim tavi aru mirimbaŋĩ simahandu. Kamata mikwiri nuriŋandi kuta haŋĩ ŋapĩru hambu siri siki kutannguta timbuvarandu.* ⁶ Kamatĩndi timu vanayi minzimĩnzi maka kasiramiyĩndu haŋiniŋ nuri taya miŋandu. Nannga Got nannga kuyundavaravara taviyi nuri taya minzimĩnzi upiyi kasiramĩvũ minzimĩnzi vata andĩndu. ⁷ Kamata tihirutihiro upiyi krunavundi ariŋ kuyu avi ŋguta, ahusiki virimandiyu vata pirĩkindu. ⁸ Hara nariŋirĩm, kru ahusiki vata maŋambamu. Ahusiki nariŋandi minzavat miŋgandaya kiyi. Nari sihanannga niŋusi niŋura. ⁹ Nari piri niŋĩndu kru mumĩngarim

22:37 Lo 6.5 nannga, 10.12 nannga, Lu 10.27 22:39 Wkp 19.18 nannga, Mk 12.31 nannga, Ro 13.9 nannga, Ga 5.14

22:40 Mt 7.12 nannga, Ro 13.10 nannga, Ga 5.14 nannga, 1 Ti 1.5 22:42 Jo 7.42 22:44 Sng 110.1 nannga, Mt 26.64 nannga, Si 2.34 nannga, 1 Ko 15.25 nannga, Hi 1.13 22:46 Mk 12.34 nannga, Lu 14.6 nannga, 20.40 23:3

Mal 2.7-8 23:5 Mt 6.1 * 23:5 Got nannga kuyundavaravararim tavi haŋiniŋ sukisirambi timbahiris tamatama paŋa maŋa Juda hati musa miŋandu. Gotindu anŋwimikiyĩndu kuyu muhirivi sirambi anŋwimiki sukisirambi yihimbivirata paŋa kandihaiŋi kundandu. Kamata kandihaniŋ nuriŋandi kumangak haŋĩ kiŋgiraramata, tavi mirimba haŋĩ simahandu. Anŋa Miŋamiŋa 13.9 nannga 13.16 nannga Tikatika Kuyu 6.8 nannga 11.18yi ŋgamara. Nannga Juda hati Namba 15.37-41yĩndu kuyu miŋahandandu. Kamata mikwiri nuriŋandi kuta haŋĩ ŋapĩru hambu siri siki timbuvarandu. Jisas ambami, Tikatika kuyundu mirimba nannga haŋiniŋ nannga Farisi nimata indarĩndu. Krunavundi ariŋ ŋgata ambirĩmandiyu, Niŋiniŋ Gotĩndu tikatika kuyu miŋahandandu, vama ambirĩmandiyu, vandu. Kamata Got nannga kuyundavaravararim kumangak aruru kumaŋĩ tamata, tavi aruru mirimbaŋĩ simahandu. Kamata siri siki kutannguta mikwiri ŋapĩru hambu timbuvarandu, vami. 23:6 Mt 6.5 nannga, Mk 12.38-39 nannga, Lu 11.43 nannga, 14.7

yava vata manjambamara. Narijandi Nava minzaminza nujandi pihuyi kiyi. ¹⁰ Nanga narijirim kru miku njiniy vata manjambamu. Narijandi miku minzamingandaya, Kru Got krunavundi nujandiy anja minjimandi vata yihiramami hama. ¹¹ Narijandi aru hama narijandi simbirakara mingga kiyim. ¹² Kru nujandi nĩmbi tihuyahirimandi hama, Got anditi nĩmbi maniman mingga kiyimandi. Ara kru nujandi nĩmbi tanguti minjurimandi hama, Got anditi nĩmbi aru nanga mingga kiyimandi, vami. ¹³⁻¹⁴ Kamata Jisas sihinda ambami, Tikatika kuyundu mirimba nanga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyushirimbihapiha njiniy. Nari Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañindu kindinjariha krunavundindu kipumikayi kivihita narijambi manjindhudara. Krunavundi indiwiriminidihu nurijandi kindiha kivihindara.* ¹⁵ Tikatika kuyundu mirimba nanga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyushirimbihapiha njiniy. Nari pirivisa nanga añakĩnguku muvumuvu kindanginda andihara, minzavat mĩngandaya narijandi simbirasara mingga yivurahandi. Kamata narij nu namba vanarim tarativiramañgarandi. Kamataharim nari ahutuvarandi heliyi urimandira maña, nu ndahara urimandi.

¹⁶ Nari tamĩnga nĩmbi njiniy kru muñiniy kindi isihuramindañ vata andindara, nari pimi aru kavirimandira. Nari ambandara, Kru mumĩnga Gotĩy kirañĩnguhu tavi hañandihinindu nĩmbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nujandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihañandihinirim kuyu sañanzañ, vamba ambandara. Hara kru mumĩnga gol Gotĩy kirañĩnguhu taviyi kindi hañandihinindu nĩmbi yihita nujandi kuyu ha tikatikatiramandi. Kamata ambirimandi maña andĩmi, vamba ambandara. ¹⁷ Nari kwĩnikwĩni nanga tamĩnga nĩmbi njiniy, Gotindu tamĩngañi mumĩndĩmbanzikwi aru him. Gol vaha aru him, mana Gotĩy kirañĩnguhu tavi vaha aru him. Nari ngandara. ĩaña kirañĩnguhu taviyi kita, Gotĩy kirañĩnguhu tavi ha andihĩ gol kandihĩ Gotindu him yivurahandi. ¹⁸ Nanga nari ambandara, Kru mumĩnga Gotĩy kirañĩnguhu pina ha yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nujandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihañandihinirim kuyu sañanzañ, vamba ambandara. Hara kru mumĩnga muhimimuhim Gotĩy kirañĩnguhu pina kimba hañi kindi hañiniy yihita nujandi kuyu ha tikatikatiramandi. Kamata ambirimandi maña andĩmi, vamba ambandara. ¹⁹ Nari tamĩnga nĩmbi njiniy, Gotindu tamĩngañi mum ndĩmbanzikwi aru him. Gotĩy kirañĩnguhu him vaha aru, mana Gotĩy kirañĩnguhu pina vaha aru. Nari ngandara, ĩaña kirañĩnguhundu ha kirañĩnguhu pina hañi kindi. Kamataharim Gotĩy kirañĩnguhu pina ha andihĩ ĩaña ha Gotindu him yivurahandi. ²⁰ Kamataharim kru mumĩnga Gotĩy kirañĩnguhu pina hañandihinindu nĩmbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nujandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama, nujandi kuyu ha kirañĩnguhu pina handaya nĩmbi yihita mandikatikatiramandi. Nuñandi kuyu ha pina ha nanga muhimimuhim pina himba hañi kindi hañiniy nanga tikatikatiramandi. ²¹ Nanga kru mumĩnga Gotĩy kirañĩnguhu tavi ha yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nujandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama, nujandi kuyu ha Gotĩy kirañĩnguhu tavi handaya nĩmbi yihita mandikatikatiramandi. Nuñandi kuyu ha Gotĩy nanga Got nujambi kirañĩnguhu tavi kandihañi kindi hamañ nanga tikatikatiramandi. ²² Nanga kru mumĩnga Gotindu pihundu nĩmbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nujandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama nujandi kuyu ha Gotindu minzimĩzi maka, nanga Got nujambi minzimĩzi maka kandihañi minzĩndi hamañ nanga tikatikatiramandi.

²³ Tikatika kuyundu mirimba nanga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyushirimbihapiha njiniy. Nari sahi kivayindu sukisirambi hañiniy kumanzĩpi timutamũ tĩngĩruramata tamarahata mĩngĩyataya Gotĩy ngundara. Hara nari tikatika kuyundu vana aruru nimata hañiniy mitamaranja. Krunavundiñ titi vanayĩ taya ngatĩngĩrutĩngĩru vana, sihingaha vana, nanga indarimangaramangara vana. Kamataharim tikatikata kuyu aruru hañiniy mĩngahandata, tikatika kuyu mu hañiniy ndahara mamitamara. ²⁴ Tamĩnga nĩmbi nari, kru muñiniy kwĩmbi isihuramirim andindara. Nari kru mumĩnga akavat suksimbiri nujandi misi hañi kiyihĩ ngata mĩngata kavarandi.

23:11 Mt 20.26-27 nanga, Mk 9.35 nanga, 10.43-44 nanga, Lu 22.26 **23:12** Jop 22.29 nanga, Snd 15.33 nanga, 29.23 nanga, Ese 21.26 nanga, Lu 14.11 nanga, 18.14 nanga, Je 4.6 nanga, 1 Pi 5.5 **23:13-14** Lu 11.52 * **23:13-14** Kru indarimit avi nanga muvira kuyu mu ndahara kaniñi kiyi vamba indarimitandu. Kuyu kandihĩ nimata, tikatika kuyundu mirimba nanga Farisi nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyushirimbihapiha njiniy. Nari navundi kindahu hañiniy kuyushirata nurijandi tavi kipa mĩngandara. Kamata kuyushiranzihira Got nanga kuyundavarambara kuyu piñgirindara. Nari ngatĩngĩrutĩngĩru hiviyi pimi aru sikwi mĩngimandira. Mak 12.40yi ngamara. **23:16** Mt 5.33-34 nanga, 15.14 **23:22** Ais 66.1 nanga, Mt 5.34 **23:23** Wkp 27.30 nanga, Hos 6.6 nanga, Mai 6.8 nanga, Lu 11.42

Kamata kamel misi hañi kamel ha mangimat kuvirata kamel ha nanğa mirihi miñgundi maña niniñ.

²⁵ Tikatika kuyundu mirimba nanğa Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyushirimbihapiha niniñ. Nari maki nanğa kuku kuvirahuvira vunğı hañiniñ kutihambu taya ñañirandamandara. Hara ñaña him kandihañi kundandara hañiniñ kipa miñamiña vana, nanğa nariñambirimindaya indaritari vanayi miñandara.

²⁶ Farisi na tamınğa ñumi, kuku kuvirahuvira vunğı ha mavi hambu visa ñañirandama. Kamatina kutihambu ndahara ñañirandirimandi.

²⁷ Tikatika kuyundu mirimba nanğa Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyushirimbihapiha niniñ. Nari krunzava mu maña suñi nanğa tanğusiharahu kindi maña niniñ. Krunzava kandihapiravu ngina avindihi, hara kumba hambu kru kimuhimu punzi nanğa ñamba himingim yavurita kindi. ²⁸ Narindahara siwimañanda kira. Kru nariñandi kwirandi hambu ngata nininiñ kru tititaya kiyihiyi niniñ vamba indarimitandu. Hara nariñandi mavi humba hambu kuyushiri vana nanğa tikatika kuyu miñata kavarahava vana yavurita kiyi.

²⁹ Tikatika kuyundu mirimba nanğa Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyushirimbihapiha niniñ. Nari kru Gotindu kuyu miñata ambavarava hañiniñindu sava humba avinziñki musa miñandara. Kamata kru tititaya kiyihiyi hañiniñindu sava ha kanzi miñayahuramandara. ³⁰ Kamata nimavamba ambandara, Ara añingitakiña kiyimu takuk hañi kita, nuriñ nguramata kru Gotindu kuyu miñata ambavarava hañiniñ mayivutatamahariñ, vamba ambandara. ³¹ Kamataharim nariñandi kuyu kandihañi nariñambi isihuramandara. Kamata nari kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañiniñ yivutatamandu hañiniñindu ñiñisim maña kira. ³² Kamataharim uta nariñandi nañingitakiñandu ñamba vana hañiniñ anditira arutimi.

³³ Nari tau ñamba niniñ maña. Nari ahutuvarandi heliyim mandarahirindara. Nariñ Got ngatıñgiruti, ahutuvarandi heliyi urimandira. ³⁴ Kamataharim nari indarimara. Yi kru Gotindu kuyu miñata ambavarava hañiniñ, nanğa tikatika kuyundu mirimba nanğa hañiniñ, nanğa kru indarimit avi nanğa hañiniñ simbitin nari kiyimandirayi payimandiyu. Hara muvirañ yivutatamirimandira, muvirañ ahuandiñi yivuwirimbihandira. Muvirañ Got nanğa kuyundavarava tavi nariñandi hañi tamata piñgirawismandira. Kamata nariñandi pihu aru hañi kaharivitira tivaramata pihu aruru muyi urimandiyu. ³⁵ Kamataharim kru sihananğa piri niñindu tititaya kindu hañiniñ yivutatamandu hañiniñindu pimi ha, nari nanğandaya kiyimandi. Kru tititaya kindu hañiniñ yivutatamamara. Abeliyi kita patavata Berikia ñaniñ Sekaraian timu Gotiñ kirañinguhu pina, tamu Gotiñ kirañinguhu tavi piriñimbiriñ tamata yivutatamamara. Kamataharim ñamba vana kandihañindu pimi ha nariñambi kavirimandira. ³⁶ Nariñ yi kandi ambin, ñamba vana sihananğa kandihaniniñindu kañinda ha, krunavundi tihu kuyu niñiniñ yivurahimandi, vami.

*Jisas Jerusalem indarini mavindimi
(Luk 13.34-35 nanğa, 19.41-44)*

³⁷ Jisas sihinda ambami, Jerusalem, Jerusalem, na kru Gotindu kuyu miñata ambavara hañiniñ yivutatamandana. Kamata kru Got na kandanayi simbihi pandu hañiniñ miñamiña yivutatamirim timba kavandana. Sambi ñimbiri nandi ñiñisim hañiniñ akakara niñum nuñandi ñiñisim ambindiwivu yivunimbiriñ maña yivunimbiriñ vata andindin. Hara nari yakiwirivarandara. ³⁸ Nari indarimara. Tihu nariñandi pihu ni ñambatita sangiyimandi. ³⁹ Kamataharim yi nariñ ambin, nari yan sihinda mangimandira. Utauta nimavamba ambirimandira, Kru Aru niñandu ñimbiyi payimi nimañ Got avinğaratamam, vamba ambirimandira, vami.

24

*Jisas Gotiñ kirañinguhu tavi ñambatirimandi vami
(Mak 13.1-2 nanğa, Luk 21.5-6)*

¹ Jisas Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upi ha mitata umi. Kamatihi nuñandi simbirasara hañiniñ nu kiyimiyi payimu. Kamata nuñandi simbirasara hañiniñ Gotiñ kirañinguhu tavi ha nanğa muhimimuhim upi kandihañindu hañiniñ isihuramindan vata andimu. ² Kamatihura nuriñ kuyu nimata ambami, Nari tavi pañgarivanğari

23:25 Mk 7.4 23:27 Lu 11.44 nanğa, Si 23.3 23:28 Lu 16.15 23:31 Si 7.52 23:33 Mt 3.7 nanğa, 12.34 nanğa, Lu 3.7 23:34 Mt 10.23 nanğa, 1 Te 2.15 23:35 Stt 4.8 nanğa, 2 Sto 24.20-21 nanğa, Hi 11.4 23:37 2 Sto 24.21 nanğa, Sng 17.8 nanğa, 91.4 nanğa, Si 7.59 nanğa, 1 Te 2.15 23:38 1 Kin 9.7-8 nanğa, Jer 12.7 nanğa, 22.5 23:39 Sng 118.26 nanğa, Mt 21.9 24:2 Jer 26.18 nanğa, Mai 3.12 nanğa, Lu 19.44

ninjinin nggara. Nariin yi kandi ambin, timba musimbiri ndahara mititu timba muhumbaani mangiyimandi. Sihananga yivukuvimbirata kavariu mingurimandi, vami.*

*Jisas pimi sambu yivurahirimandirim ambami
(Mak 13.3-13 nanga, Luk 21.7-19)*

³ Jisas Apu Oliv tamayi minzita kiyihihi, nuhandi simbirasara hanjini ndaya pata nuh kitihuta ambamu, Ariin ambina ngim. Pandiwimira kandihamata vana hanjini yivurahirimandiyu. Nanga pamata sihi wisa yivurahimandi. Kamati ngata ambimindan, Jisas anga pati piri ninandihin singundirimandi, vamba ambimindan, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriin kimbim ambami, Nari tamanga nanga kiyimara. Nariin kru muminga kuyusihiritimandih. ⁵ Kru sambu paumbaani yandi nimbim yihiyihi ambirimandiyu, Got krunavundi nuhandin anga minjandi vata kru Got yihiramami hamanda ni yi, vamba ambirimandiyu. Kamata kru sambu kuyusihirimandiyu. ⁶ Nari sannga arurundu pirindim indarimandira, nanga sannga arurundu kuyuhinzi indarimandira. Hara nari tamanga nanga kiyimara. Nari mambindiramara. Muhimimuhim kandihanjini yivurahimandi, hara imbihivi ha kwisi. ⁷ Kru muyi hati yahata kru muyindumuyindu hanjini nanga kurihirimandiyu. Nanga aru miku munjinindu kru yahata, aru miku muyindumuyindu hanjini kru nanga kurihirimandiyu. Nanga muvumuvu aviha aru kwimirimandiyu. Nanga muvumuvu pirimama payimandi. ⁸ Muhimimuhim vana kandihanjini, navundi ninji kavirimindihu kaanda atikimaani yivurahandi maña.

⁹ Kanditiwimi hañi nariin miku ninjinindu kumangimbaani tamandiyu. Kamata nariin pimi nguta yivutatamitu kwimirimandira. Yandi nimbim nari nanga kiyi. Harim krunavundi sihananga nariinambirim kitiri kiyimandiyu. ¹⁰ Kanditiwimi hañi krunavundi sambu yambirim indarimangarandu vana ha tihimitirimandiyu. Kamata krunavundi kandihanjini nuriinambim masamasa kitiri kita, nuriinambim nuriinandi miku ninjinindu kumangimbaani tamandiyu. ¹¹ Nanga, kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara kuyusihirinjin sambu yahata, krunavundi sambu kuyusihirimandiyu. Kamatu krunavundi nuriinandi kuyusihiringuyu hanjini minjahandirimandiyu. ¹² Kamatu namba vana hanjini arutirimandi. Harim kru sambu munjinin minjata maviñi tamatama vana ha tihimitirimandiyu. ¹³ Hara krunavundi tikatikata kituhitu imbihivi ha yivurahimandi hanjini, Got nuriin anga minjandi. ¹⁴ Kamati Gotindu tiwiyindu kuyu avi hanandihin, pirivisa muvumuvu sihananga ambavarimandiyu. Kamatu imbiyu, imbihivi ha yivurahimandi, vami.

*Namba himinzi kwiki yivurahimandi
(Mak 13.14-23 nanga, Luk 21.20-24)*

¹⁵ Kamata Jisas sihinda ambami, Kuha kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara Daniel ambami, Pisingaraha namba himinzi kwiki yivurahiti ngimandira. Namba himinzi kwiki kandiha ngitira Gotin kiraninguhu tavi hañi tanguramata kiyimandi vamba ambami, vami. Kuyu angwimiki niñi kiyi ninandihin kru ngatingiruta ngimandi hama indarimitata ngam. ¹⁶ Kamata Jisas ambami, Kanditiwimi hañi krunavundi pirivisa Judia kiyimandiyu hanjini, tivaramata upi apu sambu nananganjavu yawirimandiyu. ¹⁷ Kru tavi kimba hambu kiyimandi hama, tavi tiwi hambu minguta maku nuhandi hanjini minjanjarim manjarim. ¹⁸ Nanga kru kivayi kiyimandi hama, mikwiri kuta nuhandiha minjirim taviyi anga manjum. ¹⁹ Nanga navundi mavinanga hanjini nanga navundi ninji amangimbañindu nanga hanjini, kanditiwimi hañi pimi aru kavirimandiyu. ²⁰ Nanga nari Got nanga kuyundavaramara. Kamata kimiri tiwimi nanga Avirikimuhimu Hivi hañi ndahara mandivaramirimandira. ²¹ Kamataharim kanditiwimi hañi pimi aru sikwi yivurahimandi. Piri ni kiki kiyimi hiriviyi nda kita patavata tihu ndahara, pimi aru kandihamata mayivurahami.

* **24:2** Matyuandu angwimikiyi kuyu kutanguta kumanzipi timu tingiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kandini 24.2—25.46 kiyi. Muhimimuhim imbihivi yivurahirim ariñiditirim ambavarami. **24:3** Mt 24.27 nanga, 24.37-39 nanga, Mk 13.3 nanga, 1 Te 5.1 **24:4** Jer 14.14 nanga, 23.21 nanga, 23.25 nanga, Mt 24.23-24 nanga, Jo 5.43 nanga, Si 11.28 **24:9** Mt 10.22 nanga, Mk 13.9 nanga, Lu 21.12 nanga, Jo 15.18-20 nanga, Si 4.2-3 nanga, Sk 2.10 nanga, 2.13 **24:10** Mt 11.6 nanga, 13.57 nanga, 2 Ti 1.15 **24:11** Mt 7.15 nanga, 24.5 nanga, 24.24 nanga, Si 20.29 nanga, 1 Ti 4.1 nanga, 2 Pi 2.1 nanga, 1 Jo 4.1 **24:13** Mt 10.22 nanga, Mk 13.13 nanga, Hi 3.6 nanga, 3.14 **24:14** Mt 9.35 nanga, 10.18 nanga, 28.19 nanga, Ro 10.18 nanga, Kl 1.6 nanga, 1.23 **24:15** Dan 9.27 nanga, 11.31 nanga, 12.11 **24:17** Lu 17.31 **24:20** Dan 9.26 nanga, 12.1 nanga, Jol 2.2 nanga, Sk 7.14

Nanğa muyvindahara pimi aru kandihamata sihinda mayivurahirimandi. ²² Got pimi kaniñinĩndu hivi ha kirivi tamamiti, krunavundi sihananga siggundihu. Hara krunavundi nuñandi vata yihiramami hañinĩñirim indarita, kandihivi ha kirivi tamirimandi. ²³ Kandihandiwimi nariñ muhama nimavamba ambirimandi, Niñgamara, kru Got krunavundi nuñandĩ anga miñimandi vata yihiramami hama niñan kiyi, vamba ambirimandi. Nanğa muhama nimavamba ambirimandi, Ndambunda kiyi, vamba ambirimandi. Hara nari kuyu kandihañinĩñirim mañindarimañgaramara. ²⁴ Nanğa kru sambi pata kuyushirata ambirimandiyu, Yi kru Got krunavundi nuñandĩ anga miñimandi vata yihiramami, vamba ambirimandiyu. Nanğa kru sambi pata kuyushirata ambirimandiyu, Yi kru Gotĩndu kuyu mañata ambavaravara miñga, vamba ambirimandiyu. Kamata aru himihim sihiranzihira muhimimuhim nzihĩ andĩtutu yivurahimandi. Kamata krunavundi sihanangañ miñawinikwinĩtirimandiyu. Kamata nuri mañatanditangata kru Got nuñandi vata yihiramami hañinĩñ ndahara miñawinikwinĩtirimandiyu. ²⁵ Nari indarimara. Yi nariñ muhimimuhim vana yivurahimandi niñinĩñirim ambavarin. ²⁶ Kamataharim nariñ nimavamba ambirimandiyu, Nğamara. Kru maniman upi vunda kiyi, vamba ambirimandiyu. Hara kambu mañumara. Nanğa nimavamba ambirimandiyu, Nğamara. Tavihumba niñini kiyi, vamba ambirimandiyu. Hara nuriñandi kuyu hañandihirim mañindarimara. ²⁷ Nari nğandara. Ihumbisa nimbu ñima mañaparahi, ina yahayahavu kita siñandita uta ina miñgumiñguvu yivurahandi. Kamataharim Krundu Niñi hama ndahara payimandi hiviñi siwimaña musa andirimandi. Kamati krunavundi sihananga nuñ nğimandiyu. ²⁸ Krumbat kimuta karihata kindi upiyi taya, punği pata tihirundu, vami.

*Muyivi Krundu Niñi payimandi
(Mak 13.24-27 nanğa, Luk 21.25-28)*

²⁹ Jisas sihinda ambami, Pimi aru kandihañinĩñ siggundiriminiti, sariwayinĩndi ina ni kinzi miñgwititi, takwi ni mandimirimandi. Kamati kiniki niñinĩñ ihumbisa nimbu mitata mañaramirimandiyu. Kamata tikatika himiñgim ihumbisa nimbu kuyu hañinĩñ ndahara nanangarimandiyu. ³⁰ Kanditiwimi hañi Krundu Niñi hamandu muhim nzihĩ ihumbisa nimbu yivurahimandi. Kamati krunavundi sihananga piri niñĩndu niñinĩñ kambirihirimandiyu. Kamata nğĩtu Krundu Niñi hama, ihumbisa nimbu kita nuñandi tikatika nanğa siña aru nanğa ihumukiri humbañi payimandi. ³¹ Pati kaur minzataya yavirimandi. Kamati kutikara nuñandi hañinĩñ simbiti piri niñi muvumuvu uta krunavundi yandi vata yihiramami hañinĩñ yivunibirimandiyu. Kamata timbuhavuta payimandiyu, vami.

*Nari ahu fikin nğata idariramata nğimandira
(Mak 13.28-31 nanğa, Luk 21.29-33)*

³² Jisas sihinda ambami, Nari ahu fikin nğamara. Maka nuñandi hañinĩñ kuku nangandita miñi hañinĩñ muvirahi ambandara, Ina tiwimi kirimindihi andi, vamba ambandara. ³³ Siwimaña nğandi, muhimimuhim vana kaniñinĩñ yivurahiti nğata indariramata nimavamba ambamara, Krundu Niñi hama pata kindinari mikayi ha kiyi, vamba ambamara. ³⁴ Yi nariñ kandi ambin, krunavundi tihu kuyu niñinĩñ mangwimitutu muhimimuhim vana kaniñinĩñ yivurahimandi. ³⁵ Pirivisa nanğa ihumbisa ni siggundirimandi, hara yandi kuyu ni manziñgundirimandi, vami.

*Kandi vana niñinĩñ yivurahimandi hivi ha mumiñga mangandi
(Mak 13.32-37 nanğa, Luk 17.26-30 nanğa, 17.34-36)*

³⁶ Jisas sihinda ambami, Hara kandi vana niñinĩñ yivurahimandi hivi ha nanğa pamata hiriviyi vaha yivurahimandi ha kru mumiñga ndahara mangandi. Gotĩndu pihuyĩndu kutikara ndahara mangandu. Nanğa Krundu Niñi hama ndahara mangandi. Niñuvandaya nu nğandi. ³⁷ Krundu Niñi hama parimiti, muhimimuhim vana Noandu tiwimiyi yivurahami maña yivurahimandi. ³⁸ Kukuwiri aru ha mandanguhihi, ñaña kuvirarasimu. Nanğa kru, navundi urahihi, navundi kru yahurasimu. Kamatihuhu

24:22 Ais 65.8-9 nanğa, Sek 14.2-3 24:23 Mt 24.5 nanğa, 24.11 nanğa, Mk 13.21 nanğa, Lu 17.23 nanğa, 21.8
24:24 Lo 13.1-3 nanğa, Mk 13.22 nanğa, 2 Te 2.8-9 nanğa, Sk 13.13-14 24:26 Lu 17.23-24 24:27 Mt 24.37-39
24:28 Lu 17.37 24:29 Ais 13.10 nanğa, 34.4 nanğa, Ese 32.7 nanğa, Jol 2.10 nanğa, 2.31 nanğa, 3.15 nanğa, Sk 6.12-13 24:30 Dan 7.13 nanğa, Sek 12.10-14 nanğa, Mk 13.26 nanğa, Sk 1.7 nanğa, 6.12-13 24:31 Ais 27.13 nanğa, Mt 13.41 nanğa, 1 Ko 15.52 nanğa, 1 Te 4.16 24:33 Je 5.9 24:34 Mt 16.28 nanğa, 23.36 nanğa, Mk 13.30 nanğa, Lu 21.32 24:35 Sng 102.26 nanğa, Ais 40.8 nanğa, Mt 5.18 nanğa, Mk 13.31 nanğa, Lu 21.33 nanğa, Hi 1.11 24:36 Sek 14.7 nanğa, Si 1.7 nanğa, 1 Te 5.1-2 24:37 Stt 6.5-8 24:38 Stt 6.3-5 nanğa, Lu 17.26 nanğa, 1 Pi 3.20

taya ututa Noa kupik aru hañi indihumi. ³⁹ Nuri muhimimuhim vana kandihanjin nuriñ yivurarahaha vana ha manggamu. Kamatataya kiyihuhu ututa kukuwiri aru ha tanguta krunavundi kandihanjin sihananga mituramami. Kamataharim siwimaña vana Krundu Nini hama pati yivurahimandi. ⁴⁰ Kru arikimbat kivayi simbira miñata kituhitu, Got muhaman miñata, muhaman tihimiti kiyimandi. ⁴¹ Navundi arikimbat mavatimbarim wit tarambiruta kituhitu, Got muhanambin miñata muhanambin tihimiti kiyimandi. ⁴² Kamataharim nari taminga nanja kiyimara. Nariñandi Aru hama payivayi hivi ha manggandarandi. ⁴³ Nimata vana nirim indarimitamara. Tavi ninjuva miñga, kamata hiriviyira kru kipa nanja miñga kiviyi yandi tavi niñi kipa miñirim payi vata nuñandi tavi ha karatamahi. Kamati kipa nanja hama nuñandi tavi ha miñavirihuta miñindihuhi. ⁴⁴ Kamataharim narindahara yivutimbunagaramara. Krundu Nini hama mambarimandi virimandira hiriviyi payimandi, vami.

Simbira miñahuhu karatamandi miñgandu tih kuyu
(Luk 12.42-46)

⁴⁵ Jisas sihinda nimavami, Aru miku muminga, nuñandi simbirasara sañ hañindu mumingañ ngahi indarimit avi, nanja simbira avindaya miñandi haman yiharamandi. Kamata nuñ simbira ngundi. Kamatihi nuñandi simbirasara sañ mu hanjin karatamandi. Kamata aru hama nuriñ ñaña nguhurim yiharamandi hiriviyi ñaña tingirundi. ⁴⁶ Kru simbira miñahuhu karatamandi kandihama hama simbira kandiha miñiti, nuñandi aru miku hama anga pata ngiti, kandihama kinzhinzim. ⁴⁷ Nariñ yi kandi ambin, aru miku kandihama kru nuñandi simbira miñahuhu karatamandi kandihaman tamiti nuñandi muhimimuhim sihananga karatamirimandi. ⁴⁸ Hara kru simbira miñahuhu karatamandi kandihama kru ñamba miñga. Harim indarimitata ambirimandi, Yandi aru hama mambayihavirimandi, vamba ambirimandi. ⁴⁹ Kamavata aru hamandu simbirasara sañ hanjin yivubarimandi. Kamata nuri nanja ñaña, kru kuku hapa kuvirata kwinkwinintu hanjin nanja kuku hapa kuvirimandi. ⁵⁰ Kamata kru simbira miñahuhu karatamandi hama nuñandi aru hama payivayi hivi, nanja pamata hiriviyi vaha payimandi ha manggimandi. Kamata yivutimbat kitihiti aru hama payimandi. ⁵¹ Kamata aru hama kru simbira miñahuhu karatamandi kandihaman piñingarimandi. Kamata kru kuyusihirimbihapiha hanjin nanja tamirimandi. Kamati kandihani irihariha miika satipirimandiyu, vami.

25

Navundi ñanjira ndu tih kuyu

¹ Kamavata Jisas sihinda ambami, Kanditiwimi hañi Gotindu tiwiyi kiyihiyiha, navundi ñanjira kumanzipi timutamu tingiruramivatindu vana maña kiyimandi. Kru muminga navundi uririm andimi miñga parim andimi. Kamatihi navundi ñanjira kandihanjin umbimbungi nuriñandi hanjin miñata, kru kandihaman kindiñi ngata timbuta payim vata umu. ² Navundi kandihañindu arikita arikita kwiri indarimit avi nanja niniñ, arikita arikita kwiri indarimit avi manimani niniñ. ³ Navundi indarimit avi maniman nanja hanjin suñindamandu umbi nuriñandi hanjin miñamu. Hara kuku hapa muvira kuku vungiyi kavungita miñata mambayimu. ⁴ Hara navundi indarimit avi nanja hanjin nuriñandi suñindamandu umbi hanjin miñamu. Kamata kuku hapa muvira kuku vungiyi kavungita miñata umu. ⁵ Hara kru, navundi urara hama mambayihavumi. Kamataharim navundi ñanjira kandihanjin sihananga akwimitandih karihamu. ⁶ Kamata kivi itini indarihu kru muminga kuyu kimbañi ambami, Indarimara. Kru, navundi urara hama payi. Harim patira uta nuñ ngim, vamba ambami. ⁷ Kamavahi navundi ñanjira kandihanjin sihananga yahamirata nuriñandi umbi hanjin siwitamamu. ⁸ Kamatihi navundi indarimit avi maniman hanjin navundi indarimit avi nanja hanjin ambamu, Ariñ nariñandi kuku hapa hañindu muvira ngumara. Ariñandi umbi niñiniñ kwimirim anditih, vamba ambamu. ⁹ Kamavahura navundi indarimit avi nanja hanjin kimbimavamba ambamu. Kuku hapa ni nari nanja ariñ kandi mandirimandi. Harim avinda uta kuku hapa miñamiña hañi nariñambirim mut miñimandira, vamba ambamu. ¹⁰ Kamavahu navundi indarimit avi maniman hanjin kuku hapa mutimijirim uhuhu, kru, navundi uririm andimi hama yivurahami. Kamatihi navundi indarimit avi nanja kuku hapa siwitamamu hanjin, nu nanja tavi hañi navundi urarandu timu hañi indihumu. Kamatihi sikwitaya kru

kindinjariha yihimu. ¹¹ Kamata kiyihandata, navundi ñanjira kuku hapa mut miñjirim umu hañjiniñ anga pata ambamu, Aru miñga, aru miñga, pata ariñambirim kindinjari ni pihiri, vamba ambamu. ¹² Kamavahura aru hama kimbi ambami, Yi nariñ kandi ambin, yi nariñ manjandin, vamba ambami, vami. ¹³ Kamavata Jisas nuriñ ambami, Nari manjandara, pamata hiviyi, nanga pamata hiriviyira vaha Krundu Ñiñi hama payimandi. Harim nari tamñga nanja kiyimara, vami.

*Simbirasara sañjiniñ timbahiris miñamundu tih kuyu
(Luk 19.11-27)*

¹⁴ Jisas sihinda ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru mumiñga piñu kutañi urim andindi maña. Nuñandi simbirasara sañ hañjiniñ uraramahi payimu. Kamata nuñandi muhimimuhim karatamirimandiyu vata nuriñandi kumangimbañi tamami. ¹⁵ Kamata simbirasara sañ hañjiniñ minza vativatindu vana nanga tikatkarim indariramarama timbahiris hañjiniñ tingirumi. Kru muhamañ 5,000 timbahiris ngumi. Muhamañ 2,000 timbahiris ngumi. Muhamañ 1,000 timbahiris ngumi. Kamata kru hama umi. ¹⁶ Kamatihi kru 5,000 timbahiris miñami hama 5,000 timbahiris kandihañi timbahiris simbira miñata sihinda 5,000 timbahiris mu miñami. ¹⁷ Kru 2,000 timbahiris miñami hama ndahara, 2,000 timbahiris hañi timbahiris simbira miñata sihinda 2,000 timbahiris mu miñami. ¹⁸ Hara simbirasara sañ 1,000 timbahiris miñami hama uta piriyi kumba kayivata nuñandi aru hamandu timbahiris ha sipirumi.

¹⁹ Kamata kutanjivi uhi, nuriñandi aru hama anga payimi. Kamata nuriñ timbahiris ngumi hañjiniñ kuyu miñasirivirim andimi. ²⁰ Kamatihi kru 5,000 timbahiris miñami hama sihinda 5,000 timbahiris mu nanga miñata pata nimavamba ambami, Aru miñga miñga, yañ 5,000 timbahiris ngumana. Hara timbahiris kandiñiñi timbahiris simbira miñata sihinda 5,000 timbahiris miñamin, vamba ambami. ²¹ Kamavahi nuñandi aru hama ambami, Na simbirasara sañ avi miñga, na simbira avi miñamana. Na nandi simbira ha avindamata karatamata, suksimbiri him karatamangaramana. Harim na muhimimuhim sambu karatamirimana vata pirikini. Kamataharim pata yi nanja kinzhinziti, vamba ambami. ²² Kamata kru 2,000 timbahiris miñami hama ndahara payimi. Pata nimavamba ambami, Aru miñga miñga, yañ 2,000 timbahiris ngumana. Hara timbahiris kandiñiñi timbahiris simbira miñata sihinda 2,000 timbahiris miñamin, vamba ambami. ²³ Kamavahi nuñandi aru hama ambami, Na simbirasara sañ avi miñga, na simbira avi miñamana. Na nandi simbira ha avindamata karatamata, suksimbiri him karatamangaramana. Harim na muhimimuhim sambu karatamirimana vata pirikini. Kamataharim pata yi nanja kinzhinziti, vamba ambami. ²⁴ Kamavahi kru 1,000 timbahiris miñami hama ndahara payimi. Kamata nimavamba ambami, Aru miñga yi nanj ngandin, na paña miñga. Na kiva muñjiniñ kurinduyi ndahara kayivandana. Nanja pirivisa muyi kru mumiñga ñaña kiris sisivahi kandi tamahi ndahara nuriñandi ñaña hañjiniñ miñandana. ²⁵ Kamataharim yañ piñitih, uta nandi timbahiris ni pirihumbañi sipirumin. Nandi timbahiris hani, vamba ambami. ²⁶ Kamavahira nuñandi aru hama kimbi nimavamba ambami, Na simbirasara sañ ñamba, na yakwiri miñga. Na yañ ngamanjarandana. Yi kiva muñjiniñ kurinduyi ndahara kayivandin. Nanja pirivisa muyi kru mumiñga ñaña kiris sisivahi kandi tamandi ndahara nuriñandi ñaña hañjiniñ miñandin. ²⁷ Hara mumindihi timbahiris yandiha uta timbahiris tamatama taviyi mandamana. Kamatamanditi anga pata yandi timbahiris ha kañimbiriti timbahiris muvira nanja miñahin. ²⁸ Kamataharim 1,000 timbahiris nu nanga kiyini miñata kru 10,000 timbahiris nanja niman ngumara. ²⁹ Kru muhimimuhim nanja hañjiniñ, nuriñ sihinda muvira nguriman. Kamatin nuriñandi muhimimuhim sambu kiyimandi. Hara kru mumiñgandu muhimimuhim mangiti, nuñandi muhimimuhim kiyimandi simbiri ha, anga miñaman. ³⁰ Harim simbirasara sañ ñamba niman kaviritira tapira kivimñgwi humba ndambu indihuta kiyim. Pihu kivimñgwi kandihañi irihariha mika satipirimandiyu, vamba ambami, vami.

Krundu Ñiñi hama krunavundi sihanangañ ngatñgurimandi

³¹ Jisas sihinda ambami, Krundu Ñiñi hama aru miku maña kutikara sihananga nanja payimandi. Kandihivi hañi nuñandi minzimnzi maka aru miku ndu hañi minzirimandi.

³² Kamati krunavundi sihananja pirivisa muvundumuvundu hanjiniŋ pata nuŋandi kipumikayi tiwirimandiyu. Kamatu nuriŋ tamarahahi sipisip timu uhu meme tamu undu maña. ³³ Kamata sipisip hanjiniŋ nuŋandi kuma kandi sambavu tamata, meme hanjiniŋ kuma kakayi sambavu tamirimandi.

³⁴ Kamata aru miku hama krunavundi nuŋandi kuma kandi sambavu kiyimandiyu hanjiniŋ nimavamba ambirimandi, Yavandak nariŋ avindamandi. Yandi Yava piri niŋandihin tamami hiriviyi ambami, Yandi tiwiyi kiyimandiyu vamba ambami. Kamataharim pata Yavandu tiwiyi nari kiyimara. ³⁵ Nimata, kuha yi aviharim kiyihin yan ñaña ngumara. Yan kukumitandih kuku ngumara. Yi pihu muyindu miŋga, hara yan timbuta nariŋandi taviyi umara. ³⁶ Yandi mikwiri maŋgiyih, yan mikwiri ngumara. Kandi kimuhin yan karatamamara. Nanŋa kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihin pata yan ngamara, vamba ambirimandi. ³⁷ Kamaviti krunavundi tititaya kindu hanjiniŋ kimbi nimavamba ambirimandiyu, Aru miŋga, na pamata hiriviyi aviharim kiyihana nan ñaña ngumarin. Nanŋa pamata hiriviyi nan kukumitandih kuku ngumarin. ³⁸ Nanŋa nan pamata hiriviyi ngaharin na kru pihu muyindu miŋga kiyihana nan timbuta ariŋandi taviyi umarin. Nanŋa pamata hiriviyi mikwiri maniman kiyihana, nan mikwiri ngumarin. ³⁹ Nanŋa pamata hiriviyi kandikimuta kiyihana, nanŋa kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihana uta nan ngumarin, vamba ambirimandiyu. ⁴⁰ Kamavitu aru miku hama kimbi krunavundiŋ nimavamba ambirimandi, Yi nariŋ kandi ambin, muhimimuhim vana yaranava ñimbi maniman hanjiniŋandu muvatin andindara hanjiniŋ, yan andindara, vamba ambirimandi.

⁴¹ Kamavata aru miku hama krunavundi nuŋandi kuma kakayi sambavu kiyimandiyu hanjiniŋ nimavamba ambirimandi, Nari krunavundi siŋgunditiŋiniŋ, nari yan mikiramata ahu tuvarata sihanŋiyihiyi heliyi umara. Ahu kandiha Satan nanŋa nuŋandi kutikara hanjiniŋirim Got siwitamami. ⁴² Nimata, yi aviharim kiyihin yan ñaña maŋgumara. Nanŋa yan kukumitandih kuku maŋgumara. ⁴³ Yi pihu muyindu miŋga, hara yan timbuta nariŋandi taviyi maŋgumara. Nanŋa yandi mikwiri maŋgiyih, yan mikwiri maŋgumara. Yi kandi kimuhin, nanŋa kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihin uta yan maŋgumara, vamba ambirimandi. ⁴⁴ Kamaviti nurindahara nuŋ kimbi nimavamba ambirimandiyu, Aru miŋga, na pamata hiriviyi aviharim kiyihana, nan ñaña maŋgumarin. Nanŋa pamata hiriviyi nan kukumitandih kuku maŋgumarin. Nanŋa nan pamata hiriviyi ngaharin na kru pihu muyindu miŋga kiyihana nan timbuta ariŋandi taviyi maŋumarin. Nanŋa pamata hiriviyi mikwiri maniman kiyihana, nan mikwiri maŋgumarin. Nanŋa pamata hiriviyi kandikimuta kiyihana, nanŋa kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihana uta nan maŋguramamarin, vamba ambirimandiyu. ⁴⁵ Kamavitu nuriŋ kimbi nimavamba ambirimandi, Yi nariŋ kandi ambin, yaranava ñimbi maniman niŋiniŋandu muvatin kanimata vana niŋiniŋ maŋandimara ha, kandi vana hanjiniŋ yan maŋandimara, vamba ambirimandi. ⁴⁶ Kamata kandihaniŋiniŋ ñamba him niŋirim urimandiyu. Ñamba him kandiha kañinda sihanŋiyihiyi nandi. Hara krunavundi tititaya kiyihiyi hanjiniŋ avindaya sihanŋiyimandiyu, vami.

Jisas kimuta yahamirami ndu kuyu

26

(Sapta 26—28)

*Aru miku hanjiniŋ, Jisasin yivutatamindan vata kuyu kahañamu
(Mak 14.1-2 nanŋa, Luk 22.1-2 nanŋa, Jon 11.45-53)*

¹ Jisas kuyu kanjiniŋ ambavarata mituta, nuŋandi simbirasara hanjiniŋ nimavami, ² Nari ngandara, arikiŋgivi taya kiyi. Kamati Got Israel Hatin Mitahi Avingiyimu Hivi haŋandihinirim indariramarama ha yivurahimandi. Kamati Krundu Niŋi hamaŋ miku niŋiniŋandu kumaŋgimbañi tamitu ahuandiñi yivuwirimbimandiyu, vami. ³ Kanditiwimi hañi, Gotin kirañinguhu hanjiniŋandu aru miku hanjiniŋ, nanŋa Israel hatindu aru miku hanjiniŋ umu. Kamata Gotin kirañinguhu hanjiniŋandu aru miku hanjiniŋandu aru

25:32 Ese 20.38 nanŋa, 34.17 nanŋa, Ro 14.10 nanŋa, 2 Ko 5.10 nanŋa, Sk 20.12 25:34 1 Ko 6.9 nanŋa, 15.50 nanŋa, Ga 5.21 nanŋa, Hi 4.3 nanŋa, 1 Pi 1.20 25:35 Ais 58.7 nanŋa, Ese 18.7 nanŋa, 18.16 nanŋa, Hi 13.2 nanŋa, Je 1.27 25:36 2 Ti 1.16 nanŋa, Je 2.15-16 25:40 Snd 19.17 nanŋa, Mt 10.42 nanŋa, 18.5 nanŋa, Mk 9.41 nanŋa, Hi 6.10 nanŋa, Sk 22.12 25:41 Mt 7.23 nanŋa, Mk 9.48 nanŋa, Lu 16.24 nanŋa, Sk 12.9 nanŋa, 20.10 25:45 Sek 2.8 nanŋa, Si 9.5 25:46 Dan 12.2 nanŋa, Jo 5.29 nanŋa, Ro 2.7 26:2 Kis 12.1-27 nanŋa, Mt 20.18 nanŋa, Mk 14.1 nanŋa, Lu 22.1 nanŋa, Jo 13.1

miku hamandu taviyi tihirumu. Nuḡandi ḡimbi Kaiafas. ⁴ Kamata Jisasinj kuyusihirata miḡahandata yivutatamirim kuyundavarata kindimbuhiramu. ⁵ Hara nimavamu, Got nanḡa kuyundavaravarandu aru hiviyi maḡandim. Kamatirinḡ krunavundi ḡgatanda sanḡa yahamiritumandihi, vamu.

Navundi muḡambi Jisasindu mikuvu ambuḡguku tanḡusingimi

(Mak 14.3-9 nanḡa, Jon 12.1-8)

⁶ Jisas pihu Betani Saimonindu taviyi kiyimi. Kru kandihama kuha kandi lepra nanḡa miḡa. ⁷ Kamatihi navundi muḡambi ambuḡguku vunḡi, timba aviyyi musa miḡamu ha miḡata tavi kandihaḡi payimi. Ambuḡguku kandiha timbahiris aruyi mut miḡandu ḡandi. Kamata Jisas pina haḡi minzita kiyihili, navundi haḡambi Jisasindu miku haḡi tanḡusingimi. ⁸ Kamatihi Jisasindu simbirasara haḡininḡ kandiha ḡgahu, nuriḡ maviḡiyatimi. Kamata ambamu, Mumindihi ambuḡguku ni sanḡinanḡa mituta kiyi. ⁹ Kaniḡandihin mitirinḡ kru muḡininḡ mut miḡitu, timbahiris aru miḡata krunavundi muhimimuhim maniman haḡininḡ ḡguharin, vamu. ¹⁰ Jisas nuriḡandi kuyu ha indarita nuriḡ nimavamba ambami, Nari mumindihi navundi nimindiḡ pimi ḡgura. Nu yaḡ avi vana andi. ¹¹ Kru muhimimuhim maniman haḡininḡ nari nanḡa siḡanḡindu. Hara yi, nari nanḡa siha maḡgiyman. ¹² Navundi nimindi yandi kwirandi niḡi ambuḡguku tanḡusingi ni, yandi kwirandi ni tunḡi humbaḡirim ikivata andi. ¹³ Yi nariḡ kandi ambin, piri niḡi muvumuvu uta kuyu avi niḡandihin ambavarimandiyyu. Kamata navundi niḡambi yaḡ andi vana niriḡ indarimitata, ambavarimandiyyu, vami.

Judas, aru miku haḡininḡ nanḡa kuyu kahaḡami

(Mak 14.10-11 nanḡa, Luk 22.3-6)

¹⁴ Kandiḡiwimi haḡi Jisasindu 12 simbirasara haḡindu muhama, nuḡandi ḡimbi Judas Iskariot, Gotinj kiraḡinḡuhu haḡininḡindu aru miku haḡininḡ kiyimuyi umi. ¹⁵ Kamata nuriḡ nimavamba kithumi, Jisasinj nariḡandi kumaḡḡimbaḡi tamitin yaḡ muhimiyi mut miḡimandira, vami. Kamavahi nuḡ 30 timbahiris silva ḡgumu.* ¹⁶ Kamatihi Judas Jisasinj nuriḡandi kumaḡi tamiman vata kindimbuhirami.

Jisas nuḡandi simbirasara nanḡa imbi ḡami

(Mak 14.12-21 nanḡa, Luk 22.7-14 nanḡa, 22.21-23 nanḡa, Jon 13.21-30)

¹⁷ Mavatiḡama Yis Manimanindu Aru Hivi Haḡininḡindu kimaḡḡima hivi haḡi, Jisasindu simbirasara haḡininḡ pata nuḡ ambamu, Upi paḡu umindaḡ. Kamata ḡaḡa siḡitamitirinḡ Got Israel Hatinj Mitahi Avinḡiyimu Hivi haḡandihininḡim indariramata ḡirimana, vamu. ¹⁸ Kamavahu Jisas nuriḡ kru muḡinḡarim ambata ambami, Pihu aru niḡi indihuta kru kandihamanḡ ḡgata ambamara, Ahusiki hama ambi, Yandi hivi ha ariḡi payi. Harim, yi nanḡa yandi simbirasara haḡininḡ nanḡa pata nandi taviyi Got Israel Hatinj Mitahi Avinḡiyimu Hivi haḡandihininḡim indariramata ḡimindaḡ, vamba ambi, vamba ambamara, vami. ¹⁹ Kamavahi simbirasara haḡininḡ Jisas ambami maḡa andita, ḡaḡa kandiha siḡitamamu. ²⁰ Kamata kivititi Jisas nanḡa nuḡandi 12 simbirasara haḡininḡ ḡaḡa tamatama pina haḡi arindihuyivita minzimu. ²¹ Kamata ḡata kiḡinḡiḡi ambami, Yi nariḡ kandi ambin, nariḡandi muvati miḡa, yaḡ yandi miku ḡininḡindu kumaḡi tamirimandi, vami. ²² Kamavahi, nuḡandi simbirasara haḡininḡ kuyu kandiha indarihu nuriḡandi mavi hambu pimitiḡanḡarami. Kamatihi minzavativat nuḡ nimavamba kithumu, Aru miḡa, yaḡirinḡ vaha ambana, vamu. ²³ Kamavahu Jisas ambami, Kru yaḡ yandi miku ḡininḡindu kumaḡi tamirimandi hama, nariḡandi muvati miḡa. Yi nanḡa maki isi niḡi kihiri kumandarinḡ, vami. ²⁴ Krundu Niḡi hama, Gotindu aḡḡwimikiyi ambami maḡa kwimirimandi. Hara Krundu Niḡi hamanḡ nuḡandi miku ḡininḡindu kumaḡḡimbaḡi tamirimandi hama, pimi aru kavirimandi. Kru kandihamanḡ niḡum maḡḡavumiti avindihi, vami. ²⁵ Kamavahi Judas, kru nuḡandi miku ḡininḡindu kumaḡḡimbaḡi tamatama hama, nuḡ kithuta nimavami, Ahusiki yambirim vaha ambana, vami. Kamavahi Jisas ambami, Nambi ambana maḡa, vami.

Jisas nuḡandi simbirasaraḡ mavatiḡama nanḡa wain ḡgumi

(Mak 14.22-26 nanḡa, Luk 22.15-20 nanḡa, 1 Korin 11.23-25)

26:6 Lu 7.37-38 26:11 Lo 15.11 nanḡa, Jo 12.8 nanḡa, 14.19 nanḡa, 17.11 26:14 Jo 11.57 26:15 Sek 11.12 nanḡa, Mt 27.3 * 26:15 30 silva timbahiris kaniḡandihin maḡḡandarinḡ, timbahiris ariḡandiyyi timbahiris kaniḡandihin pamata timi vaha kihirihiri tih. Kaniḡandihin timbahiris arumari. Simbira miḡaminḡa ḡininḡ, arikita arikita kwiri takwi vaha, mana arikikwiri arikikwiri takwi simbira miḡata miḡimaḡa ḡandi. Kandi kuyu ni Matyu 27.9-10yi ndahara ḡgimandira. 26:17 Kis 12.6 nanḡa, 12.14-20 nanḡa, Mk 14.12 nanḡa, Lu 22.7-9 26:18 Mt 21.3 26:23 Sng 41.9 nanḡa, Lu 22.21 nanḡa, Jo 13.18 26:24 Ais 53 nanḡa, Dan 9.26 nanḡa, Mk 9.12 nanḡa, Jo 17.12

²⁶ Kamata ñata kiyihuhu, Jisas mavatimba munda miñata Gotiñ kuyu avivi nguta miñasihiraramata, nuñandi simbirasara hañiniñ ngumi. Kamata ambami, Miñata ñamara. Niñandihin yandi kwirandi, vami. ²⁷ Kamata kuku kuvirahuvira vungi wain nanja munda miñata Gotiñ kuyu avivi ngumi. Kamata nuriñ nguta ambami, Nari sihananga niñi kuviramara. ²⁸ Niñandihin yandi ñangwi. Got nanja krunavundi nuñandiñ sihananga vata miñavisihuramata siritimbini. Yi ñangwi kanjandihin, krunavundi sihananga ñamba vana andindu hañiniñ kungi kuyivirim tangusingin. ²⁹ Yi nariñ ambin, yi nari nanja wain sihinda mangvuriman. Kamata ututa muyivi wain kiji Yavandakindu tiwiyi nari nanja kuviriman, vami. ³⁰ Kamata, sihipuri muvana tundu pihu aru ha mitata, Apu Oliv tamayi umu.

Jisas ambami Pita yañ kutivu tamirimandi

(Mak 14.27-31 nanja, Luk 22.31-34 nanja, Jon 13.36-38)

³¹ Kamata Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ ambami, Musi kiviya yañ muhimimuhim vana yivurahimandi. Kamati ngitira sihananga nariñandi indarimangaramangara vana ha miñgata yivirimandi. Gotindu angwimikiyi, Got nimavamba ambami. Yi sipsip karatamatama hamañ yivutatamitin sipsip hañiniñ siñgunziñgu tivaramirimandiyu, vamba ambami. ³² Hara yi anja yahamiriman. Kamata yi wisa kasiramata pirivisa Galili uriman, vami. ³³ Kamavahi Pita kimbi ambami, Muhimimuhim vana nan yivurahimandi ha muvira ngitu nuriñandi indarimangaramangara vana ha miñgata yiviti nan mitirimandiyu, hara yi nan mamitahandiriman, vami. ³⁴ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Yi nan kandi ambin, musu kiviya, akakara kwisi piwititi, na arikikwiri ñimbiri nimavamba ambirimana, Yi nuñ mangandin, vamba ambirimana, vami. ³⁵ Kamavahi Pita ambami, Yi nanañga kwimirim ndahara kwimiriman. Yi nuñ mangandin vamba mangambiriman, vami. Kamavahi Jisasindu simbirasara sihananga kuyu siwimaña ambamu.

Jisas Getsemani Got nanja kuyundavarami

(Mak 14.32-42 nanja, Luk 22.39-46)

³⁶ Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ nanja kiva Getsemani umu. Kamata nuriñ ambami, Nari niñi minzita kiyimara. Yi ndambu uta Got nanja kuyundavaraman, vami. ³⁷ Kamata, Pitañ nanja Sebedindu ñiñi arikimbatin ndaya timbuta kihiri umu. Kamatihi nuñandi mavi hambu pimitihi, kañda aru miñami. ³⁸ Kamatihi nuriñ ambami, Yandi mavinimbu pimitimangarahi kwimirim andin. Harim nari niñi yañ karatamata narindahara tamingga nanja kiyimara, vami. ³⁹ Kamavata sukisimbiri uhandata, miñgata tarangiruta nuñandi kipumika ha piriya tamami. Kamata Got nanja nimavamba kuyundavarami, Yava, kuku kuvirahuvira vungi ni yandi kumayini miñavikira vata pirikin, harim nambira. Hara yi pirikini maña manandi, nambi pirikina maña andi, vami. ⁴⁰ Kamata, Jisas simbirasara arikikwirivat kiyimu hañi pata ngahi akwarihata kiyimu. Kamatihi Pitañ nimavamba kitihumi, Nari yi nanja miñgiya awa nda kita tamingga nanja mangiyimandira. ⁴¹ Nariñ miñgaha vananda yivurahiti miñgata yivitirama. Kamataharim tamingga nanja kiiñingini Got nanja kuyundavaramara. Kandi, muhim vana anditirim pirikira. Hara nariñandi kwirandi hañandihinindu tikatika mangiyi, vami. ⁴² Kamavata, Jisas sihinda anja uta Got nanja nimavamba kuyundavarami, Yava, kuku kuvirahuvira vungi niñi yanjirim kuvirimandi sikwi vatangata, nambi pirikina maña, andi, vami. ⁴³ Kamata sihinda pata ngahi simbirasara hañiniñindu tamingga ha pimitihi, karihamu. ⁴⁴ Kamata sihinda nuriñ mitatuta kwiriñimbiri, Got nanja kuyundavarami. Atiyi kuyundavarami kuyu siwi handaya kuyundavarami. ⁴⁵ Kamata pata ngahi nuñandi simbirasara hañiniñ karihahu ambami, Nari karihata avirikimurangwisa. Indarimara. Krundu Niñi hamañ kru ñamba vana andindu hañiniñindu kumangimbañi tamatama hirivi ha yivurahi. ⁴⁶ Kamataharim yahamiritira nari nanja umi. Ningamara, kru yañ nuriñandi kumangimbañi nguhu hama ariñi ni yivurahi ha, vami.

Judas Jisasiñ nuñandi miku niñiniñdu kumangimbañi tamami

(Mak 14.43-50 nanja, Luk 22.47-53 nanja, Jon 18.3-12)

26:26 Mt 14.19 nanja, 1 Ko 10.16 26:28 Kis 24.8 nanja, Jer 31.31-34 nanja, Sek 9.11 nanja, Ro 5.15 nanja, 1 Ko 10.16 nanja, Hi 9.22 26:29 Mk 14.25 nanja, Lu 22.18 nanja, Si 10.41 26:30 Lu 22.39 nanja, Jo 18.1
26:31 Sek 13.7 nanja, Jo 16.32 26:32 Mt 28.7 nanja, 28.16 nanja, Mk 14.28 26:34 Mt 26.69-75 26:35
Mt 26.56 26:38 Jo 12.27 26:39 Mt 6.10 nanja, 20.22 nanja, Jo 6.38 nanja, Hi 5.7-8 26:41 Mt 6.13 nanja, Ef 6.18 nanja, Hi 2.14 nanja, 4.15 26:44 2 Ko 12.8 26:45 Jo 12.27 nanja, 13.1 nanja, 14.31

⁴⁷ Jisas kuyundavarata kiyihihi, Judas, nuḡandi simbirasara hañindu muvat hama payimi. Kamatihi kru sambi tuki nanḡa ahutimi miḡata nu nanḡa payimu. Gotiḡ kirañiḡguhu hañiniḡindu aru miku hañiniḡ, nanḡa Israel hatindu aru miku hañiniḡ simbiḡu payimu. ⁴⁸ Kru Jisasiḡ nuriniḡandi kumaḡḡimbañi tamatama hama nurin ambami, Kru miḡahandiḡindaḡ vata andira hamaḡ miḡwimiḡwi siriman, kru kandiḡhama Jisas. Nuḡ miḡahanadama, vami. ⁴⁹ Kamavata, Judas sariwayiniḡandi Jisas kiyimiḡi pata ambami, Avi kivi Ahusiki, vami. Kamavata Jisasiḡ miḡwimiḡwi sami. ⁵⁰ Kandihamatihi Jisas ambami, Yambiha, pana vana hañandiḡin andirimiḡgata andihavu, vami. Kamavahi kru hañiniḡ pata Jisasiḡ miḡahandamu.* ⁵¹ Kamatiḡu kru Jisas nanḡa kiyimi miḡa nuḡandi tuki kuta ha miḡasiharami. Kamata Gotiḡ kirañiḡguhu hañiniḡindu aru miku hañiniḡindu aru miku hamandu simbirasara hamandu kinziḡimiki hañandiḡin, yivutiviḡi piḡiyi miḡgata yivumi. ⁵² Kandihamatiḡhira Jisas nuḡ niḡavami, Nandi tuki kuta ha nuḡandi upiyi kiḡḡiraramina miḡgum. Kru sihanḡa tuki kuta nanḡa kuriḡiriḡandiḡu hañiniḡ, tuki kuta ha nurin piḡiḡarimandi. ⁵³ Na mambaha ḡḡandana. Yi yandi yavandakiḡ kitiwiḡin, nuḡandi kutikara sambi sikwi simbiti pata yaḡ ḡḡuramahu. ⁵⁴ Hara yi kanimatiḡiḡgata, kuyu Gotindu aḡḡwimiḡkiḡi kindi hañiniḡ kandiḡikwisikwi mayivurahiriḡandi. Gotindu aḡḡwimiḡkiḡi ambami, harim kandi vana niḡiniḡ yivurahimandi, vami. ⁵⁵ Kandihiriḡi hañinḡdaya Jisas krunzivi kandiḡhañiniḡ niḡavami, Nari tuki kuta nanḡa ahutimi miḡata yaḡ nanḡa kuriḡahuriḡa nanḡa kipa nanḡa miḡḡaḡ miḡahandiḡim payimañandiḡa. Yi imutamot Gotiḡ kirañiḡguhu tavi hañindu upiyi miḡzita krunavundiḡ kuyu ḡḡundin. Hara yaḡ kandiḡiḡwimiḡi haḡu maḡiḡahandandara. ⁵⁶ Muhimiḡmuhim vana yivurahami kaniḡiniḡiriḡim, kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara hañiniḡ yihimbiviramu maña yivurahami, vami. Kandihamata vana andihu nuḡandi simbirasara hañiniḡ Jisasiḡ mitamita tivaramamu.

Jisasiḡ ḡḡatiḡḡirumu

(Mak 14.53-65 nanḡa, Luk 22.54-55 nanḡa, 22.63-71 nanḡa, Jon 18.13-14 nanḡa, 18.19-24)

⁵⁷ Kru Jisasiḡ miḡahandamu hañiniḡ, nuḡ timbuta kru Gotiḡ kirañiḡguhu hañiniḡindu aru miku hañiniḡindu aru miku Kaiafasindu taviyi umu. Kamatiḡu tikatika kuyundu mirimba nanḡa hañiniḡ nanḡa Israel hatindu aru miku hañiniḡ tihiruta kiyimu. ⁵⁸ Kamatiḡu Pita Jisasiḡ ḡḡaviramata siḡindi umi, hara kutañimari kiyimi. Kamata Gotiḡ kirañiḡguhu hañiniḡindu aru miku hañiniḡindu aru miku hamandu tavi tapa tapira hañi indihuta, kru tavi karatamatama hañiniḡ nanḡa miḡzimi. Jisasiḡ muḡibaham vana ha yivurahiti ḡḡitin vata, kiyimi. ⁵⁹ Gotiḡ kirañiḡguhu hañiniḡindu aru miku hañiniḡ, nanḡa kru Juda hatindu kuyu miḡasiriḡvandu hañiniḡ, kru muvira pata Jisas andindi vana kuyusiḡhirañiḡhira ambavaramu vata uraramahu payimu. Nuḡandi ñamba vana mu ḡḡata, nuḡ yivutatamimindaḡ vata andimu. ⁶⁰ Kamatiḡu kru sambi pata nuḡ kuyusiḡhiriḡguyu yihivaramu. Hara kuyu sapa Jisasiḡ yivutatamatama ḡandi maḡgamu. Hara kiyihandata, kru arikimbat payimu. ⁶¹ Pata ambamu. Kru nima niḡavamba ambavarandi, Yi Gotiḡ kirañiḡguhu tavi ha yivukuvimbirata arikikwiri hiviḡi taya tararamiriḡman, vamba ambavarandi, vamu. ⁶² Kamavahu Gotiḡ kirañiḡguhu hañiniḡindu aru miku hañiniḡindu aru miku hama taḡḡuramata, Jisasiḡ niḡavamba kitiḡumi, Na kuyu kimbani maḡambiriḡmana. Naḡ kuyu yihivarayu niḡandiḡiriḡim muḡibana, vami. ⁶³ Kamavahira, Jisas kuyu mu maḡambami. Kamatiḡi Gotiḡ kirañiḡguhundu aru miku hañiniḡindu aru miku hama ambami, Naḡ Got siḡaḡḡiyihiyi hamandu ñimbiḡi kitiwin. Harim tiḡu kandiḡikwisikwi amba. Got krunavundi nuḡandiḡi aḡḡa miḡimandi vata yihiramami hamanda na. Na Gotindu Niḡi, mana, mañiḡa, vami. ⁶⁴ Kamavahi Jisas nuḡ niḡavami, Nambi ambananḡa. Hara yi nariḡ ambin, muḡivi Krundu Niḡi miḡḡaḡ ḡḡitira, Got tikatika nanḡa hamandu kuma kandi sambavu miḡzirimandi. Kamata ihumbisa niḡbu kita ihumukiri himbañi payimandi, vami. ⁶⁵ Jisas kamavahi, Gotiḡ kirañiḡguhundu aru miku hañiniḡindu aru miku hama kandiḡuḡu ha indarita, aka yahamirata nuḡandi miḡwiri hañiniḡ miḡasihirata ambami, Gotiḡ ambasuvi. Harim nari nanḡa siḡinda kru kaniḡandu vanarim

* 26:50 Grik kuyuyi avindamata maḡambami. Kru muvira ambandu. Jisas ambami, Yambiha na muḡindiḡi pana, vamba ambami, vandu. 26:51 Jo 18.26 26:52 Stt 9.6 nanḡa, Sk 13.10 26:53 2 Kin 6.17 nanḡa, Dan 7.10 26:54 Ais 53.7 nanḡa, Mt 26.56 nanḡa, Mk 14.49 26:55 Lu 19.47 nanḡa, 21.37 26:56 Mt 26.31 26:60 Lo 19.15 nanḡa, Sḡ 27.12 nanḡa, Mt 27.40 nanḡa, Mk 14.55 nanḡa, Jo 2.19 nanḡa, Si 6.13 26:63 Ais 53.7 nanḡa, Mt 27.12 26:64 Sḡ 110.1 nanḡa, Dan 7.13 nanḡa, Mt 24.30 nanḡa, Lu 21.27 nanḡa, Si 7.55 nanḡa, 1 Te 4.16 nanḡa, Sk 1.7 26:65 Mk 14.63 nanḡa, Si 14.14 26:65 Wkp 24.16

ambavaravarim kru muviran ambitorin mambayimu. Tihura Gotin ambasuvahi indarira. ⁶⁶ Kamataharim kru kaniman pamatiminda, vami. Kamavahi kimbi ambamu, Nu namba mingga. Harim kimum, vamu. ⁶⁷ Kamata Jisasindu kipumika hañi simiruhavita nuñ yivumu. Kamata nuñ muvira ñungimbarapara tamandama ambamu, ⁶⁸ Na Kru Got krunavundi nuñandin anga minimana vata yihiramami mingga. Harim kru Gotindu kuyu minata ambavarandu hanjinin ambavarandu maña amba. Nan kru yivi nima nin, vamu.

Pita ambami yi Jisasin mangandin vami

(Mak 14.66-72 nanga, Luk 22.56-62 nanga, Jon 18.15-18 nanga, 18.25-27)

⁶⁹ Pita tapa humba hambu, tavi tapira hañi minzita kiyihili, simbirasara muhanjambi nu kiyimi arihañi pata, ambami. Nandahara Jisas Galilindu hama nanga kindana, vami. ⁷⁰ Kamavahi, kru sihanangandu taminganzimbiyi Pita ambami. Yi ambana kuyu ha mangandin, vami. ⁷¹ Kamavata kiyihandata, tapa kindinari nanga hañi uhi, sihinda simbirasara mujambi ngata krunavundi ariñi kiyimu hanjinin ambami, Kru nima Jisas Nasaretindu hama nanga kindi, vami. ⁷² Kamavahi Pita sihinda ambami, Yi kandisikwisikwi ambin, yi kru kandihaman mangandin, vami. ⁷³ Kamata sihinda kiyihandata, kru muvira ariñi tanguramata kiyimu hanjinin pata Pitan ambamu, Kandisikwisikwi, na nuriñandi ñingñindu mingga. Nandi pingwisamur hambu nan minjamamañi ndami, vamu. ⁷⁴ Kamavahura Pita yahata pati ambami, Yi kandisikwisikwi ambin, yi kru kaman mangandin. Yi kuyu kandi manjambitin ngatara yan Got pisingaram, vami. Kamavahi sikwitaya akakara pihumi. ⁷⁵ Kamatihi Pita, Jisas akakara kwisi piwititi arikikwiri ñimbiri yambirim ambata, Nuñ mangandin virimana vamba ambami kuyu hanjandihinirim indarimitami. Kamata tapirañi indihuta patinandi irihami.

27

Jisasin Rom gavamandu aru miku kiyimiyi timbuta umu

(Mak 15.1 nanga, Luk 23.1-2 nanga, Jon 18.28-32)

¹ Kamata pihirihi, Gotin kirañinguhundu aru miku hanjinin nanga Israel hatindu aru miku hanjinin sihananga, Jisasin yivutataminda vata kuyu kahañamu. ² Kamata mituta, Jisasin wirimbizikiyi simahata timbuta uta, Pailat Rom gavamandu aru miku hamandu kumangimbañi tamamu.*

Judas kimumi

(Simbirasara 1.18-19)

³ Kru Jisasin nuñandi miku niniñindu kumañi tamami hama Judas, ngahi Jisasin ngatingiruta pimi ngumu. Kamatihi nuñandi indarimit hambu tivirami. Kamatihi 30 timbahiris silva nuñ Gotin kirañinguhundu aru miku hanjinin nanga Israel hatindu miku hanjinin ngumu hanjandihin, nuri kiyimuyi anga minata umi. ⁴ Kamata ambami, Yi namba vana andin. Kru nariñandi kumangimbañi tamin hama namba vana manjandindi, hara nuñ yivutatamirimandira, vami. Kamavahira nuñ ambamu, Kanjandihin ariñandi vana ma. Pimi ha nandi, vamu. ⁵ Kamavahu Judas timbahiris hanjinin Gotin kirañinguhu tavihumba hambu kahuvarahi indihumi. Kamata uta nuñambi sikiyi tangiraramata kimumi. ⁶ Kamatihi Gotin kirañinguhundu aru miku hanjinin timbahiris kandiha minjata nimavamu, Timbahiris niñandihin kru yivutatamatamandu tikwi ñandi. Harim timbahiris kanjandihin Gotin kirañinguhu tavi niñindu timbahiris nanga minzayi mandamimi, vamu. ⁷ Kamata timbahiris kandiharim mingiya kuyu taya kahañamu. Kamata timbahiris kandihañi kru piri siñgi musa minjandu hanjininindu pirivisa mu mut minjamu. Pirivisa kandiha kru kutañi ngati kwimitutu tamimandiyu vata, mut minjamu. ⁸ Kamataharim pirivisa kandihañu, Pirivisa Kru Ñangwi Mingumingu vava ñimbi ngumu. Kuha ñimbi kandihañi ndaya yihirasimu, patavata tihu ndahara ñimbi kaniñi ndaya yihindu. ⁹⁻¹⁰ Kamataharim kuyu mu, kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara, Jeremaia ambami, 30 timbahiris silva hanjandihin minjamu. Timbahiris kandiha Israel hati kru kandihaman mut minjamiharim yihiramamu. Aru nima yan ambami maña timbahiris kandihañi,

26:66 Jo 19.7 26:67 Ais 50.6 nanga, 53.5 nanga, Mt 27.30 nanga, Jo 19.3 26:74 Mk 14.71 26:75 Mt 26.34 nanga, Mk 14.30 nanga, Lu 22.61-62 nanga, Jo 13.38 27:1 Lu 22.66 * 27:2 Pailat Romindu mingga. Rom hati nuñ aru miku gavaman Judandu tamamu. Juda hati nuriñambi Jisasin mayivutatamahu. Rom hati taya ambandu, Kru muminga kwimirimandi, vamba ambandu. Kamataharim Juda hati Jisasin Pailat kiyimiyi timbuta umu. Jon 18.31yi ndahara ngamara. 27:3 Mt 26.14-15 27:5 2 Sml 17.23 27:9-10 Sek 11.12-13 nanga, Jer 32.6-15

kru piri singi musa miñandi hamarim pirivisa mut miñamu, vami. Kamataharim kandi vana ha Jeremaia ambami maña kandisikwisikwi yivurahami.

Pailat ambami na Juda hatindu aru miku vaha
(Mak 15.2-5 nannga, Luk 23.3-5 nannga, Jon 18.33-38)

¹¹ Jisas Rom gavamandu aru miku Pailatindu taminggañi tanjuramata kiyimi. Kamatihi Pailat nuñ nimavamba kitihumi, Na Juda hatindu aru miku vaha, vami. Kamavahi Jisas ambami, Nambi ambana, vami. ¹² Kamavahi, Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nannga Israel hatindu aru miku hañiniñ, Jisasñ ihivaranguyu sambu ngumu. Kamatihura Jisas kuyu kimbi mañambami. ¹³ Kamatihi nuñ sihinda Pailat kitihuta nimavami. Nan sihananga kuyu yihivarayu nambu mambaha indarina, vami. ¹⁴ Kamavahira, Jisas Pailatindu kuyu hañandihinirim kimbi kuyu mañambami. Kamatihi Pailat indarihitihi.

Pailat Jisasñ ahuandiñi yivuwirimbuwirimburi ambami
(Mak 15.6-15 nannga, Luk 23.13-25 nannga, Jon 18.38—19.16)

¹⁵ Miñgiya simbi miñgiya simbindu minza hiviyi taya, Got Israel Hatiñ Mitahi Avingiyimu Aru Hivi hañandihinirim indarimarasimu. Kandihamatirasimu hiviyi gavamandu aru miku hama kru ñamba vana andihu tamandu upiyindu minzavat miñganñ ndaya tihimitarasimi. Krunavundi nuriñambi, kru ñamba vana andihu tamandu upi hañindu minzavat hamandu ñimbi yihirasimu. Kamatihi kru kandihamañ tihimitahi nuri kinduyi urasimi. ¹⁶ Kanditiwimi hañi, kru mumingga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyimi. Nuñandi ñimbi, Jisas Barabas, krunavundi nuñ ngamañgarandu. Nu kru ñamba sikwi miñga. ¹⁷ Kamata krunavundi pata tihiruhu, nuriñ Pailat nimavamba kitihumi, Nariñirim kru nininñ ndimbanzikwi tihimitini urimandi. Jisas Barabasñ tihimitini urimandi, mana, Jisas krunavundiñ anga miñimandi vata Got yihiramami vamba ambandu nimañ tihimitini urimandi, vami. ¹⁸ Pailat nuriñ ngami. Nuri singirata Jisasñ sañananga timbuta ngatingurim payimu. Harim kandihamavami. ¹⁹ Pailat ngatingirutingiru hamandu minzimzi maka hañi minzita kiyihili nimburi nimavamba, kuyu tamahi payimi. Kru tititaya kiyihiyi hamañ muhim vana mañandi. Kiviyi nuñ akwisihuyi ngin. Kamata indarihin pimisañanzañindi. Kanimavamba, kuyu tamahi payimi. ²⁰ Gotiñ kirañinguhundu aru miku hañiniñ nannga Israel hatindu aru miku hañiniñ, sihananga krunavundiñ miñawinikwinitindi, ambamu, Ambitira Pailat Barabasñ mititi payim. Kamata Jisasñ yivutatamam, vamu. ²¹ Kamata, sihinda gavamandu aru miku hama nuriñ kitihuta ambami, Nari kru arikimbat niñindu nininñ ndaya yambirim tihimitam vata pirikira, vami. Kamavahi krunavundi sihananga ambamu, Barabas, vamu. ²² Kamavahu Pailat nuriñ nimavamba kitihumi, Ara Jisas, Got krunavundiñ anga miñimandi vata yihiramami vamba ambandu nimañ yanjirim pamatitirim pirikira, vami. Kamavahi sihananga ambamu, Ahuandiñi yivuwirimbu, vamu. ²³ Kamavahu Pailat nuriñ kitihumi, Mumirim, nu ñamba vana pamatavu andindi, vami. Hara krunavundi pativat pihuravimbihurav ambamu, Nuñ ahuandiñi yivuwirimbu, vamu. ²⁴ Kamatihi Pailat ngata, yandi kuyu mañindarimandiyu, nannga sanga aru yivurahimandi, vamba indarimi. Harim kuku nikiri miñata krunavundindu taminggañi nuñandi kuma ha ñimburimi. Kamata ambami, Kru nima kwimiti ndahara yi pimi mañgaviriman. Kañandihin nariñandi vana, vami. ²⁵ Kamavahi krunavundi sihananga kimbi nimavamu, Pimi kandiñi ariñ nannga ariñandi ñanjisimajira kiyim, vamu. ²⁶ Kamavahu Pailat Barabasñ tihimitahi nuriñirim umi. Kamata sañanzara hañiniñ ambahi Jisasñ pingirawisimu. Kamata kita Jisasñ ahuandiñi yivuwirimbimandiyu vata, sañanzarandu kumañi tamami.

Sañanzara Jisasñ ambasuvamu
(Mak 15.16-20 nannga, Jon 19.2-3)

²⁷ Kamata gavamandu aru miku hama nuñandi sañanzara hañiniñ ambahi, Jisasñ timbuta Rom gavamandu taviyi indihumu. Kamatihi sañanzara sihananga pata nuñandi kipumikayi tihirumu. ²⁸ Kamata nuñandi mikwiri hañandihin siharamu. Siharata nuñ mikwiri ñangwi aru miku ndu maña ñandi tamaramamu. ²⁹ Kamata siki punzimbonzi nannga hañandihin miñata, aru miku ndu mirangupihupi maña musa miñata nuñandi miku hañi tamamu. Kamata nuñandi kuma kandi samba hambu kuki timi mu miñandihuramamu. Kamata nuñirim tanda mikwimikwitindi nimavamba

27:11 Mk 15.2 nannga, Lu 23.3 nannga, Jo 18.33 nannga, 18.37 nannga, 1 Ti 6.13 27:12 Ais 53.7 nannga, Mt 26.63 nannga, Jo 19.9 27:14 Jo 19.9 27:17 Jo 11.47-48 nannga, 12.19 27:20 Si 3.14 27:24 Lo 21.6-9 nannga, Mt 27.4 27:25 Jos 2.19 nannga, 2 Sml 1.16 nannga, Mt 23.35 nannga, Si 5.28 27:28 Lu 23.11 27:29 Sng 69.19 nannga, Ais 53.3

ambasuvamu, Avingivi Juda hatindu aru miku, vamu.* ³⁰ Kamatindi nuñ simiruhavimu. Kamata kuki timi miñandihuramamu ha miñata, nuñandi miku hañi yivumu. ³¹ Nuñ ambasuvasuva vana andita mituta, mikwiri tamaramamu hañandihin siharata nuñandi mikwiri hañandihin tamaramamu. Kamata nuñ ahuandiñi yivuwirimbirim timbuta umu.

Jisasij ahuandiñi yivuwirimbumu

(Mak 15.21-32 nanga, Luk 23.26-43 nanga, Jon 19.17-27)

³² Kamata uta, sanganzara hañiniñ pihu aru Sairinindu, kru Saimoniñ ngamu. Kamata andihu Jisasindu ahuandi ha kavumi. ³³ Kamata uta upi Golgota yivurahamu. Niñbi Golgotandu kuyu sapa ha, miku muñgiyindu punzindu upi varasimu. ³⁴ Kamata upi kandihañi, Jisasij kañinda miñguramam vata, wain kuku hañandihin akingim nanga tarayirama kuvirimandi vata, ngumu. Kamatiñu kuvirimitidhi akindihi mañguvirami. ³⁵ Jisasij ahuandiñi yivuwirimbuta mituta, sanganzara hañiniñ nuñandi mikwiri hañiniñ nurinambi tamarahata miñimiñdaj vata, atava imbiramu. ³⁶ Kamata kandi upi hañu minzita nuñ karatamamu. ³⁷ Kamata ahu parapara siñga kirivi ñandi pitita, nuñ kuyu ngatiñguru ha yihimbivirata nuñandi miku tarayawi hambu tamamu. Niñmata kuyu yihimbiviramu. Kru niñma Jisas, Juda hatindu aru miku. ³⁸ Jisas kiyimi tivi hañi, kru arikimbat sañga kurihahuriha nanga kipa nanga hañiniñ ndahara ahuandiñi yivuwirimbuta tararamamu. Muhamañ, kandi sambavu tararamata, muhamañ kakayi sambavu tararamamu. ³⁹⁻⁴⁰ Kamatiñu, krunavundi uhuvañindindi ambasuvanzuva, miku tiwahandiñi waha niñmavamu. Na Gotiñ kirañinguhu tavi hañandihin yivukuvimbirata, arikikwiri hiviñi taya tararamarama miñga. Harim nambi ngurama. Kandisekwisikwi na Gotindu Niñjitiñgata ahuandi ha mitata miñga, vamu. ⁴¹ Gotiñ kirañinguhu hañiniñdu aru miku hañiniñ nanga katikata kuyundu mirimba nanga hañiniñ nanga Israel hatindu aru miku hañiniñ ndahara siwimañanzih andindi ambasuvamu. ⁴² Niñmavamba ambamu, Nu kru muñiniñ nguramandi. Hara nuñambi mañgurami. Nu Israel hatindu aru miku. Harim ahuandi ni mitata miñgiti ngatanda niñambirim indarimañgarimindañ. ⁴³ Nu Gotirim indarimañgarata ambandi, Yi Gotindu Niñji, vamba ambandi. Harim Got nuñirim mavindamata ngata, nuñ tihu nguramirimandi, vamu. ⁴⁴ Kru arikimbat sañga kurihahuriha nanga kipa nanga hañiniñ, Jisasindu tivi hañi ahuandiñi yivuwirimbumu hañiniñ ndahara, Jisasij ambasuvamu.

Jisas kimumi

(Mak 15.33-41 nanga, Luk 23.44-49 nanga, Jon 19.28-30)

⁴⁵ Ina miriyi kiyihi, pirivisa sihananga kivimiñgwi tariñgumi. Kamatiñi taya uta ina miñguta sañgindañgumi. ⁴⁶ Kamata ina miñguta sañgindañgumi hiriviyi, Jisas pati avañgarata ambami, Eli Eli lema sabaktani, vami. Kandi kuyu niñindu kuyu sapa ha niñmata. Yandi Got, yandi Got, mumirim yay mitana. ⁴⁷ Kamavahi kru muvira ariñi tañguramata kiyimu hañiniñ indarita ambamu. Kru niñma Elaijañ urarami, vamu. ⁴⁸ Kamavahi sariwayiñandi nurinandi muvati hama tivita uta spans visa miñata wain kuku ahivi hañi tamami. Kamatiñi wain yavurihi kuki timi muiy simahata, Jisasirim kuvirimandi vata, ngumi. ⁴⁹ Kamatiñi muvira ambamu, Mitina ngimiñgusa. Elaija pata nuñ nguramirimandi vaha, vamu. ⁵⁰ Kamata Jisas sihinda pati avañgarata kimumi. ⁵¹ Kamatiñi kandiñirivi hañindañi mikwiri aru, Gotiñ kirañinguhu taviyi inanandita kirasimi hañandihin, kimba hambu kita siharata miñguta angamañga hambu yivurahami. Kamata arikinziñga yivurahami. Kamatiñi piri ni namanama tih, timba aruru hañiniñ pihumbiramu. ⁵² Kamatiñi krunzava hañiniñ pirihumi. Kamatiñi Gotindu krunavundi muvira kuha kimumu hañiniñ kandiñandiñi wimi yahamiramu. ⁵³ Yahamirata kiyihuhu, Jisas aña yahamirata mituhi, Gotindu pihu aru Jerusalem indihumu. Kamatiñi krunavundi sambu nurin ngamu. ⁵⁴ Sañganzarandu arumiku hama nanga, sañganzara Jisasij karatamata kiyimu hañiniñ, ngahu pirimama payihi muhimimuhim vana yivurahahi ngata piñisañjarandumu. Kamata niñmavamu, Kandisekwisikwi, kru niñma Gotindu Niñji, vamu. ⁵⁵ Navundi Galilindu sambu Jisas

* **27:29** Sañganzara hañiniñ Jisasij imbiraramata aru miku hamañ kanzi miñayahuramañandimu. Kandihamata hiriviyi aru miku hañiniñ mikwiri kandihamata hañiniñ tamarasimu. Mikwiri ñangwi nanga mirangupihupi kandiha aru miku ndu. Aru miku ndu minziminzimakayi minzita, kuki timi minzataya miñahandarasimu. **27:30** Ais 50.6 nanga, Mt 26.67 **27:31** Ais 53.7 **27:34** Sng 69.21 nanga, Mt 27.48 **27:35** Sng 22.18 **27:38** Ais 53.12 **27:39-40** Sng 22.7 nanga, 109.25 nanga, Mt 26.61 nanga, Jo 2.19 **27:43** Sng 22.8 **27:46** Sng 22.1 nanga, Hi 5.7 **27:48** Sng 69.21 **27:51** Kis 26.31-33 nanga, 2 Sto 3.14 nanga, Mk 15.38 nanga, Lu 23.45 nanga, Hi 6.19 nanga, 10.19-20 **27:55** Lu 8.2-3

nanja kındaŋginda nuŋ nguramandu haŋjiniŋ ndahara kiyimu. Navundi kandihaŋjiniŋ kutaŋimari taŋguramata tihiraramamu. ⁵⁶ Navundi kandi ŋiŋgi haŋindu muhambi, Maria pihu aru Makdalandu ŋambi. Muhaŋambi, Maria Jems nanja Josep niŋjum. Ara muhaŋambi, Sebedindu ŋiŋgi arikimbat niŋjum.

Jisasindu pati ha timba humbaŋi tamamu

(Mak 15.42-47 nanja, Luk 23.50-55 nanja, Jon 19.38-42)

⁵⁷ Kamata kivititi kivitirim andihitihi, kru timbahirisindu ariku miŋga pihu aru Arimateandu miŋga, nuŋandi ŋimbi Josep, kandihamama payimi. Josep kandihamama ndahara Jisasindu simbirasara muvati miŋga. ⁵⁸ Nu Pailat kiyimiyi, kitiwitin aria vitiŋgata Jisasindu pati ha miŋiman vata, payimi. Kamatihi Pailat ambahi, sanganzara haŋjiniŋ pati ha miŋata Josepiŋ ngumu. ⁵⁹ Kamatihi Josep miŋjata pati ha miŋwiri ŋaŋjira suŋiyi taparami. ⁶⁰⁻⁶¹ Kamata Josep, Jisasindu pati ha miŋata uta sava humba nuŋandi kihiyi tamami. Sava humba kandiha ambahi kru timbayi kuhanda musa miŋjahu saŋ kindi. Kamatihihi Maria pihu aru Makdalandu haŋambi nanja, Maria muhaŋambi ndahara ariŋi minzita tihiraramamu. Kamatihihi Josep timba muŋgi aru muŋandi tihuyaparahi payihi, kumba miŋka ha yivuvihita umi.

Sanganzara Jisasindu sava karatamamu

⁶² Avirikimuhimu Hiviyirim muhimimuhim siwitamatama hivi ha sirivami. Kamatihi amut Avirikimuhimu Hivi haŋi Gotiŋ kiraŋiŋguhu haŋjiniŋindu aru miŋka haŋjiniŋ, nanja Farisi haŋjiniŋ uta Pailatiŋ ngamu. ⁶³ Kamata nuŋ ambamu, Aru miŋga, ara kru kuyusihiŋi nanja hama kiŋiŋgiŋi kuyu mu ambamirim indarimitariŋ. Ambami, Yi arikiŋgiŋi kita, kwiri haŋi aŋga yahamiriman, vamba ambami. ⁶⁴ Kamataharim ambama kumba miŋka haŋandihin yihiŋamangaritu arikikwiri hivi kiyim. Nuŋandi simbirasara haŋjiniŋ pata nuŋandi pati haŋandihin kipa miŋjata uta krunavundiŋ ambirimandiŋ. Sava humba ha mitata aŋga yahamiri vamba ambirimandiŋ. Kamatu nuriŋandi kuyusihiŋiŋguyu kihi haŋandihin, nuŋandi kuyusihiŋiŋguyu kuha ambami haŋandihin tarativirimandi, vamu. ⁶⁵ Kamavahu Pailat nuriŋ ambami, Sanganzaraŋ timbututa ambitiŋa sava haŋi karatamata kiyimu. Nari uta nariŋandi indarimitiyi muhimimuhim vana andita sava haŋindu kumba miŋka ha yihiŋimangarama, vami. ⁶⁶ Kamavahi uta sava haŋindu kumba miŋka ha yihiŋimangaramu. Kamata timba himba haŋi kuŋgi yivuta tamata, sanganzaraŋ tamahu sava ha karatamamu.

28

Jisas aŋga yahamirami

(Mak 16.1-10 nanja, Luk 24.1-10 nanja, Jon 20.1-18)

¹ Avirikimuhimu Hivi ha umi. Kamatihi kimanggima hivi haŋi paka pihirihihi, Maria pihu aru Makdalandu haŋambi nanja Maria muhaŋambi, Jisasindu sava ha ngimindariŋ vata, payimu.* ² Kamatihihi Aru niŋandu kutikara Gotindu pihuyi kita miŋgami. Kamatihi pirimama aru sikwi payimi. Kamata kutikara hama timba muŋgi kumba miŋka yivuvihimi haŋandihin tihuyaparahi tivimbu umi. Kamata kandi himba haŋi minzita kiyimi. ³ Kutikara hamandu kipumika ha ŋima miŋaparahi siŋandi maŋa siŋandimaŋandimi. Kamatihi nuŋandi miŋwiri haŋandihin ndahara ihumukiri maŋa kiyimi. ⁴ Kamatihi sanganzara haŋjiniŋ niŋambirim piŋitihi, nanangarata, kimuhimu ŋiniŋ maŋa yivurahamu. ⁵ Kamatihi Aru niŋandu kutikara hama yahata navundi arikimbatirim niŋavami, Piŋimandumara. Yi nariŋ ngin, nari Jisas kru ahuandiŋi yivuwirimbusimu hamaŋ ngiriŋ para. ⁶ Nu niŋi manggiyi. Nuŋambi kuha ambami maŋa yahamiri. Nari arikimbat pata upi karihasimi niŋandihin ngamara. ⁷ Kamataharim nari arikimbat aŋga uhavuta nuŋandi simbirasara haŋjiniŋ niŋavamba ambamara, Nu sava humba ha mitata aŋga yahamiri. Indarimara, nuwisa kasiramata Galilivu uyi, harim nuŋ kandihambu ngimandira, vamba ambamara. Yi kuyu kandiŋi nariŋ ambavaririm pan, vami. ⁸ Navundi arikimbat piŋisararandiŋ, hara kinzihiŋzimaŋgaramu. Kamata sariwayiŋandi sava ha mitata tivaramata Jisasindu simbirasara haŋjiniŋ ambavaririm umu. ⁹ Kamatihi Jisas arikimbatiniŋ kindiŋi ngata niŋavami, Kivisihi vami. Kamatihi arikimbat nu kiyimi arihaŋi uta, nuŋandi tandanzambiri haŋi miŋahandata nuŋandi ŋimbi tihuyahamu. ¹⁰ Kamatihi Jisas arikimbatiniŋ niŋavami, Piŋimandumara.

27:56 Mt 20.20 27:58 Lo 21.22-23 27:60-61 Ais 53.9 27:63 Mt 12.40 nanja, 16.21 nanja, 17.23 nanja, 20.19 nanja, Mk 8.31 nanja, 9.31 nanja, 10.33-34 nanja, Lu 9.22 nanja, 18.31-33 nanja, Jo 2.19-21 27:65 Dan 6.17 27:66 Dan 6.17 * 28:1 Kimanggima hivi ha Sande taya. 28:3 Dan 10.6 nanja, Mt 17.2 nanja, Si 1.10
28:6 Mt 12.40 nanja, 16.21 28:7 Mt 26.32 28:10 Hi 2.11

Nari arikimbat uta ambitira yaranava Galilivura umu. Yaŋ kandambu ngimandiya, vami.

Sanganzarandu kuyu

¹¹ Navundi arikimbat uhuhu, sanganzara Jisasindu sava karatamata kiyimu hañindu muvira pihu aru hañi indihumu. Kamata Gotiŋ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ muhimimuhim vana yivurahamirim ambavaramu. ¹²⁻¹³ Kamatihu Gotiŋ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanga Israel hatindu aru miku hañiniñ tihiruta, kuyu mu simahamu. Kamata sanganzara hañiniñ timbahiris sambi nguta, ambamu, Uta nimavamba ambamara, Kiviyi karihaharingariŋ, nuñandi simbirasara hañiniñ pata nuñandi pati ha kipa miñayu, vamba ambamara. ¹⁴ Kamatira gavamandu aru hama kuyu kaniñandihin indarita nariŋ yivutatamirimitingata, arara nu nanga kuyu miñasirivim. Kamatiŋ nari kuyu mangavirimandira, vamu. ¹⁵ Kamavahu sanganzara hañiniñ timbahiris hañandihin miñata, aru miku hañiniñ ambaramamu mañamaña andimu. Kamatihu kuyu kaniñandihin Juda hati indarita mitumu. Juda hati kuyu kaniñandihinirim ambavararasimu. Patavata tihu ndahara kuyu siwimaña ndaya ambavarandu.

Jisas nuñandi simbirasaraŋ simbira miñimandiyurim ambami

(Mak 16.14-18 nanga, Luk 24.36-49 nanga, Jon 20.19-23)

¹⁶ Kamata 11 simbirasara hañiniñ Galilirim umu. Uta Jisas apu ambami hañi yivurahamu. ¹⁷ Kamata Jisasiŋ ngata, nuñandi ñimbi tihuyahamu. Hara simbirasara muvirandu indarimit arikita kiyimi. ¹⁸ Kamatihu Jisas arihañi pata nuriŋ nimavami, Got nuñandi pihuyindu nanga piri niñindu muhimimuhim karatamatarim yaŋ ñimbi ngumi. ¹⁹ Kamataharim uta krunavundi sihanaŋga pirivisa muvundumuvundu anditira yandi simbirasara yivurahamu. Kamatiñdi, Yavandu ñimbiyi, nanga nuñandi Niñindu ñimbiyi, nanga nuñandi Maviñiñindu ñimbiyi kukuyi miñangirumara. ²⁰ Kamata yi nariŋ kuyu ngumin hañiniñ sihanaŋga nuriŋ ambaramamara. Kamatira kuyu kandihañiniñindaya miñahandamu. Indarimara. Yi imutamut nari nanga kindin. Ututa piri niñandihin nanga muhimimuhim siñgundirimandi.